

Avstro-ogrska

monarhija

v
besedi in podobi

Slovenci 1.

ÖSTERREICHISCHE MONARCHIE.

Politische Karte
für Volks- und für Bürgerschulen.

Austro-ogrška

monarhija

v

besedi in podobi

Slovenci 1.

**Avstro-ogrška monarhija v besedi in podobi – Slovenci. I.
Štajerska, Porabje in Prekmurje, Koroška**

Naslov izvirnika: Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Auf Anregung und unter Mitwirkung weiland Seiner kaiserl. und königl. Hoheit des durchlauchtigsten Kronprinzen Erzherzog Rudolf begonnen, [fortgesetzt unter dem Protectorate ihrer kaiserl. und königl. Hoheit der durchlauchtigsten Frau Kronprinzessin-Witwe Erzherzogin Stephanie]. K.-k. Hof- und Staatsdruckerei, Alfred von Hölder, Wien, 1886–1902.

Uredili: Monika Kropelj Telban in Ingrid Slavec Gradišnik

© 2016 Inštitut za slovensko narodopisje, Založba ZRC, ZRC SAZU

Recenzenta: Jože Hudales in Katarina Keber

Jezikovni pregled: Ingrid Slavec Gradišnik

Prevod: Alenka Novak

Spremna besedila: Maja Godina Golija, Monika Kropelj Telban, Helena Ložar - Podlogar, Ingrid Slavec Gradišnik

Oblikovanje in prelom: Jernej J. Kropelj

Izdajatelj: Znanstvenoraziskovalni center
Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovensko narodopisje

Zanj: Ingrid Slavec Gradišnik

Založnik: Založba ZRC, ZRC SAZU

Glavni urednik: Aleš Pogačnik

Zanj: Oto Luthar

Vse ilustracije v knjigi so presnetki iz izvirnika.

Tisk: Cicero Begunje, d. o. o.

Naklada: 400 izvodov

1. izdaja, 1. natis

Ljubljana 2016

Knjiga je izšla s podporo Agencije za raziskovalno dejavnost RS za leto 2015.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

39(436-89=163.6)

AVSTRO-ogrška monarhija v besedi in podobi : Slovenci. 1, Štajerska, Porabje in Prekmurje, Koroška / uredili Monika Kropelj Telban in Ingrid Slavec Gradišnik ; [prevod Alenka Novak ; spremna besedila Maja Godina Golija ... et al.]. - 1. izd., 1. natis. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2016

Prevod dela: Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild

ISBN 978-961-254-913-8

284965376

*Digitalna verzija (pdf) je pod pogoji licence CC BY-NC-ND 4.0 prosto dostopna:
<https://doi.org/10.3986/9789612549138>*

Avstro-ogrška

monarhija

v

besedi in podobi

Slovenci 1.

Štajerska, Porabje in Prekmurje, Koroška

Uredili Monika Kropelj Telban in Ingrid Slavec Gradišnik

**Ljubljana
2016**

Kazalo

Ingrid Slavec Gradišnik, Avstro-ogrska monarhija v besedi in podobi	7
Uredniška opomba	27

AVSTRO-OGRSKA MONARHIJA V BESEDI IN PODOBI

ŠTAJERSKA – K narodopisju	31
Ljudsko življenje, šege in povedke Slovencev / Franz Hubad	31
Jezik Slovencev / Josef Šuman	55
Fizične značilnosti prebivalstva / Emil Zuckerkandl	73
ONSTRAN DONAVE	83
Vendi v Zalski in Žalski županiji / Valentin Bellosics	83
KOROŠKA – K narodopisju	103
Ljudski značaj, noše, šege in navade / Rudolf Waizer in Franz Franzisci	103
Miti, povedke in ljudske pesmi Slovencev / Johann Scheinigg	161

KOMENTARJI

Helena Ložar - Podlogar, Slovenska ljudska kultura v delu <i>Avstro-ogrska monarhija v besedi in podobi</i>	173
Maja Godina Golija, Materialna kultura Slovencev v delu <i>Avstro-ogrska monarhija v besedi in podobi</i> . Med političnimi interesi in artefakti	213
Monika Kropelj Telban, Pripovedno in pesemsko izročilo v delu <i>Avstro-ogrska monarhija v besedi in podobi</i>	231

AVSTRO-OGRSKA MONARHIJA V BESEDI IN PODOBI

njiga *Avstro-ogrška monarhija v besedi in podobi – Slovenci* je komentiran prevod etnografskih poglavij o Slovencih¹ iz knjižne zbirke *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*. Odločitev za prevod teh poglavij je – poleg tega, da so bili dozdej prispevki o Slovencih dosegljivi le v izvirniku – dolg ugotovitvam raziskovalcev zgodovine etnološke vede, da je bilo to delo s konca 19. stoletja do zadnjih desetletij spregledano. Glavni razlog za takšen spregled, ki sicer pri pisanju disciplinarnih zgodovin ni izjema, temveč prej pravilo, so specifični interesi, ki v vsaki dobi uokvirjajo poglede raziskovalcev na to, kaj je za »razvoj« vede pomembno in kaj ne. Zgodovino slovenske etnologije ali etnologije na Slovenskem, posebej pogled na njeno konstitutivno dobo v zadnjih desetletjih 19. stoletja (in prispevke zanj pred tem), je do druge polovice 20. stoletja obvladovala narodopisna paradigma,² sredi druge polovice stoletja jo je zamenjal modernistični etnološki pogled in proti koncu naposled postmodernistični. Prvi je razširil etnološko in folkloristično obzorje posebej z vidika »predmeta« oziroma obravnavanih problematik in s tem presegel osredinjenost na preučevanje ljudske (kmečke) kulture, drugi je opozoril na pisce, konceptualizacijo raziskovanih vprašanj in žanre, v katerih široko

¹ V tej knjigi so objavljena poglavja o Štajerski, Porabju in Prekmurju ter Koroški, sledijo jim komentarji o obravnavah slovenske ljudske kulture (Helena Ložar - Podlogar), materialne kulture (Maja Godina Golija) ter pripovednega in pesemskega izročila (Monika Kropelj Telban). V drugi knjigi bodo sledila poglavja o Slovencih na Kranjskem in Primorskem.

² Gl. npr. France Kotnik, Pregled slovenskega narodopisja. V: Rajko Ložar (ur.), *Narodopisje Slovencev I*. Ljubljana, 1944, 21–52; Vilko Novak, *Slovenska ljudska kultura*. Ljubljana, 1960.

usmerjeno branje najde etnološko povedno gradivo.³ Šele s tem premikom je (bilo) mogoče premisliti, ne le kateri viri so relevantni za etnologijo, temveč tudi, v kakšnih obzorjih, perspektivah so nastajali in nastajajo še danes.

V takšnem kontekstu je o vsakdanjem življenju in kulturi v preteklosti dano spregovoriti tudi besedilom, ki – z današnje perspektive – vendarle preteklost kot daljno deželo v drobcih delajo morda ne toliko domačnejšo kakor bolj večplastno in barvitejšo, četudi gre za besedila, ki sicer ostajajo ob robu katere od uveljavljenih disciplinarnih podob. Med takšna spregledana besedila so do pred nekaj desetletji sodili, na primer, potopisi, drobni opisi krajev in dogodkov, krajevne kronike, celo osebni zapiski⁴ ipd. in domoznanska besedila. Slednja so bila, seveda z izjemami, ob robu etnološkega interesa pravzaprav vse do časa, ko so se slovenski etnologi ob tematskih usmerili k bolj problemskim in posebej regionalnim, krajevnim raziskavam⁵ ter se

³ Pri prvem mislim posebej na številne prispevke Slavka Kremenška o zgodovini slovenske etnologije, pri drugem na delo Jurija Fikfaka (*Ljudstvo mora spoznati sebe*. Ljubljana, 1999) o podobah narodopisa v drugi polovici 19. stoletja.

⁴ Npr. »odkritje« pisatelja Janeza Trdine kot »etnologa« (Uredniški odbor Glasnika SED, *Janez Trdina – etnolog*. Ljubljana, 1980), čemur je sledila komentirana izdaja njegovih zapisnih zvezkov (Igor Kramberger in Snežana Štabi (ur.), *Podobe prednikov. Zapiski Janeza Trdine iz obdobja 1870–1879, 27 zvezkov rokopisa v 3 knjigah*. Ljubljana, 1987).

⁵ Npr. v 70. letih v okviru projekta za *Etnološko topografijo slovenskega etničnega ozemlja* ob pripravi občinskih topografskih pregledov in krajevnih monografij. Mdr. je takrat Niko Kuret opozoril na dragoceno gradivo iz t. i. Göthove zbirke (Slovensko narodopisno gradivo v zamejskih zbirkah. *Slovenski etnograf* 30 (1977), 1979: 37–55), ki je nastala v prvi polovici 19. stoletja, in pokazal, kaj prinese njegova uporaba za obravnave konkretnega kraja (Dobje pri Planini, ok. 1840–1850. Poskus topografskega prikaza po gradivu »Göthove serije«. *Slovenski etnograf* 30 (1977), 1979: 56–60). Na tej podlagi je začel v 80. letih prejšnjega stoletja to gradivo tudi prevajati v slovenščino (objavljeni so bili štirje zvezki pod naslovom *Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848. Topografski podatki po odgovorih na vprašalnice nadvojvode Janeza (1818) in Georga Götha (1842)*. Ljubljana, 1985, 1987, 1989, 1993).

List s posvetilom cesarju Francu Jožefu I.

ob tem, med drugim, vprašali tudi o izviri in koncepciji domoznanstva.⁶ Glavna značilnost domoznanskih besedil je – ne glede na posebne žanrske ujetosti – težnja po celovitem upovedovanjem vsakdanjega in prazničnega življenja, tudi ne zgolj narodopisno ljudskega, ki če že ne samo razkriva, nakazuje vprašanja, ki jih na primer zgolj zbiralec ljudskih/narodnih pesmi ni mogel postaviti. Obzorja, na primer, krajepiscev, kronikov, domoznancev, so bila različna. Ali, preprosto rečeno, dobessedno in metaforično: »V času je neskončno svetov.«⁷ In ti različni kronotopi so ujeti v različne žanre.

Na žanrski in ob njem domoznanski vidik je smiselno posebej opozoriti, ker pomaga razumeti namen in domet veličastne besedne in likovne upodobitve avstro-ogrske monarhije in v njej tudi ozemlja, ki ga je naseljevalo večinoma slovensko prebivalstvo.

*

Zbirka *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* je nastajala v zadnjih dveh desetletjih 19. stoletja na pobudo prestolonaslednika nadvojvode Rudolfa (1858–1889); po njem se delo imenuje tudi Prestolonaslednikovo delo (*Kronprinzenwerk*), »spoštljivo posvečeno« njegovemu cesarskemu in kraljevskemu veličanstvu Francu Jožefu I. Enciklopedična zbirka je izšla v dveh redakcijah – avstrijski in madžarski. V nemščini je na Dunaju izhajala skoraj 18 let, med decembrom 1885 in junijem 1902. 12.596 strani v 397 zvežčičih, ki so jih naročniki dobivali približno vsake dva do štiri tedne, je zvezanih v 24 knjigah. Nemško redakcijo zbirke je vodil pisatelj, profesor

⁶ Gl. prispevke v: Slavko Kremenšek idr. (ur.), *Etnologija in domoznanstvo. Ob 300-letnici Slave vojvodine Kranjske J. V. Valvasorja*. Ljubljana, 1989; Jurij Fikfak, Nav. delo v op. 3, posebej 67–112.

⁷ Albert Einstein, navedeno v Fikfak, Nav. delo v op. 3, 15.

zgodovine in geografije ter ustanovitelj dunajskega Antropološkega društva Josef von Weilen, madžarsko (*Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képbén*), ki je izšla v Budimpešti v 21 knjigah (zadnji madžarski zvezek je izšel 1901), pa madžarski pisatelj in žurnalist Mór von Jókai.

O ambicioznosti projekta poleg obsega govori število prispevkov (587) in ilustracij (4529), ki jih je pripravilo 432 sodelavcev iz vseh kronskih dežel.⁸ V nemški izdaji sta dva zvezka preglednega značaja (o naravoslovju in o zgodovini, slednji na začetku z »Etnografskim uvodom«⁹), v drugih 22 zvezkih pa so predstavljeni narodi, ki so živeli v takratnih kronskih deželah monarhije: Spodnji Avstriji, Zgornji Avstriji, na Tirolskem, Solnograškem, Štajerskem, Koroškem, Kranjskem, v Primorju, Dalmaciji, Hrvaški, Ogrski, na Češkem, Moravskem, v Šleziji, Galiciji in Bukovini. Nekatere dežele so bile deležne obravnave v več zvezkih (npr. Dunaj in Spodnja Avstrija 1. in 4. zvezek, Ogrska 5., 9., 12., 16., 18., 21. in 23. zvezek, Češka 14. in 15. zvezek), nekaj dežel je obravnanih skupaj v enem zvezku.¹⁰ Ker so ureditev narekovala deželne meje, ki

⁸ Podrobni podatki so navedeni v Sklepni besedi v zadnjem zvezku (Hrvaška in Slavonija). Gl. Schlußwort. V: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Bd. 24: Croatien und Slavonien*. Wien, 1902, 1–16.

⁹ Avtorja sta Ferdinand Baron von Andrian-Werbung in Paul Hunfalvy.

¹⁰ Bd. 1: *Wien und Niederösterreich*, 1. Abtheilung: Wien, 1886; Bd. 2: Übersichtsband, 1. Abtheilung: Naturgeschichtlicher Theil, 1887; Bd. 3: Übersichtsband, 2. Abtheilung: Geschichtlicher Theil, 1887; Bd. 4: *Wien und Niederösterreich*, 2. Abtheilung: *Niederösterreich*, 1888; Bd. 5: *Ungarn*, Bd. 1, 1888; Bd. 6: *Oberösterreich und Salzburg*, 1889; Bd. 7: *Steiermark*, 1890; Bd. 8: *Kärnten und Krain*, 1891; Bd. 9: *Ungarn*, Bd. 2, 1891; Bd. 10: *Das Küstenland (Görz, Gradiska, Triest und Istrien)*, 1891; Bd. 11: *Dalmatien*, 1892; Bd. 12: *Ungarn*, Bd. 3, 1893; Bd. 13: *Tirol und Voralberg*, 1893; Bd. 14: *Böhmen*, Bd. 1, 1896; Bd. 15: *Böhmen*, Bd. 2, 1896; Bd. 16: *Ungarn*, Bd. 4, 1896; Bd. 17: *Mähren und Schlesien*, 1897; Bd. 18: *Ungarn*, Bd. 5, 1. Abtheilung, 1898; Bd. 19: *Galicien*, 1898; Bd. 20: *Bukowina*, 1899; Bd. 21: *Ungarn*, Bd. 5, 2. Abtheilung, 1900; Bd. 22: *Bosnien und Hercegowina*, 1901; Bd. 23: *Ungarn*, Bd. 6, 1902; Bd. 24: *Croatien und Slavonien*, 1902.

se niso prekrivale s tam živečimi narodnimi/etničnimi skupinami, so Slovenci obravnavani v okviru petih kronovin, ki so dobile prostor v štirih knjigah: Štajerska (*Bd. 7: Steiermark*, 1890), Koroška in Kranjska (*Bd. 8: Kärnten und Krain*, 1891), Primorska (*Bd. 10: Das Küstenland: (Görz, Gradiska, Triest und Istrien)*, 1891) in v 4. zvezku o Madžarski (*Ungarn*, 1896).

Vsebina je v vseh knjigah razporejena v enotnem zaporedju poglavij o pokrajinskih značilnostih, predzgodovini, zgodovini, narodopisju, glasbi, književnosti, arhitekturi, slikarstvu in kiparstvu, obrti in gospodarskem življenju. V tem pogledu je sicer med zvezki nekaj manjših razlik, vendar gre v celoti za značilno domoznansko zasnovo, ki povezuje v naštetih poglavjih predstavljene vidike. Izčrpno želi zaobseči celoto. V splošnem delo velja za eno zadnjih velikih »zgodb cesarstva« in se žanrsko uvršča v nekakšno enciklopedično domoznanstvo.

*

Enciklopedični žanr ima v Evropi dolgo tradicijo, vsaj od humanizma, če že ne od srednjeveških enciklopedij.¹¹ Novoveška enciklopedistika je temeljila na »opisu celot z nizanem opisov njenih delov,« na načelu opisovanja z vidika osrednje ravni, ki je določila posamične dele in jih podvrgla enotni opisni shemi, hkrati je s tem poudarila njihovo enakovrednost.¹² Takšne

¹¹ Srednjeveške enciklopedije so bile zasnovane različno (abecedno, tematsko ali kronološko), vendar so ne glede na takšno ali drugačno zasnovo zaželele zaobseči in urediti vse znanje o tedaj poznanim svetu, opirale pa so se tako na antične vire kakor srednjeveško širjenje obzorja, najpogosteje utemeljeno na tedanji filozofsko-religiozni podobi sveta.

¹² Justin Stagl, *Das „Kronprinzenwerk“*. Zur Einführung. V: Jurij Fikfak in Reinhard Jöhler (ur.), *Ethnographie in Serie. Zu Produktion und Rezeption der „österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild“*. Wien, 2008, 28.

so bile, na primer, renesančne kozmografije, utemeljene na geografskem in zgodovinskem gledišču, prizadevale so si raznovrstne pojave v naravi in človeškem svetu vključiti v skupni okvir, ne glede na to, ali jih je povezoval koncept skupne zgodovine (biblijske ali evolucijske) ali pa, v zadnji instanci, zgolj pripadnost človeškemu rodu.¹³ Tako kakor enciklopedije, ki so se sčasoma specializirale (npr. v splošne, biografske, zgodovinske, regionalne in številne tematske), ima tudi domoznanska produkcija zelo heterogeno podobo, vendar jo z enciklopedistiko, ki zahteva visoko strokovno oziroma znanstveno raven obravnave,¹⁴ povezuje ambicija, »čim bolj podrobno in s čim več strani opisati in raziskati naravno, zgodovinsko in kulturno podobo domače zemlje, njenih prebivalcev in njihove kulture.«¹⁵ Podobne intence je imel polihistorični koncept baročne historiografije, s katero je, na primer, J. J. Valvasor upodobil *Slavo vojvodine Kranjske* (1689).

¹³ Za zgled lahko služi Sebastiana Münstra *Cosmographia: beschreibung aller lander* (Basel, 1544), ki ni več srednjeveška *mapa mundi*, temveč podoba »naravne zgodovine«: opisuje pokrajine, podnebje in reliefno oblikovanost in je hkrati zgodovina civilnega, ko govori o prebivalstvu, ureditvi družbe in navadah ljudi. V portretih okolja in ljudi bralca seznanja z mejami vsake dežele, izviroma imena, topografskimi in političnimi razdelitvami, rekami, gorami, rodovitnostjo in poljedelskimi pridelki, rastlinstvom in živalstvom, mesti, omenjeni so pomembni možje, verske občine, univerze. Ne glede na hibe, ki jih gre pripisati obsegu znanja in iskanju primernih ureditvenih načel, je bila kozmografija tudi dom etnografije in etnologije. Njen temelj je študij človeškega ravnanja v njegovem 'položaju'/kraju na zemeljski površini. Njeno sporočilo pa je, da če želimo razumeti človeštvo v vsej raznovrstnosti, ga moramo trdno uokviriti v geografijo, zgodovino in šege. Geografija brez zgodovine ni nič, je brez gibanja; zgodovina brez geografije pa je kakor mrtvo truplo brez življenja ali gibanja nasploh. – Podoben vzorec se je na mikroravni opazovanja in opisov posamičnih dežel za potrebe potovanj oblikoval v apodemiki in zbirkah šeg. Več o tem npr. Margaret T. Hodgen, *Early Anthropology in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Philadelphia, 1964; Justin Stagl, *Eine Geschichte der Neugier. Die Kunst des Reisens 1550–1800*. Wien, Köln in Weimar, 2002.

¹⁴ *Avstro-ogrška monarhija v besedi in podobi* se sicer od enciklopedičnih del mdr. loči tudi po tem, da je povsem opuščen znanstveni aparat, npr. navedbe virov in referenčnih del.

¹⁵ Jurij Fikfak, Nav. delo v op. 3, 71.

Pri premisleku o *Avstro-ogrski monarhiji v besedi in podobi* je torej treba upoštevati koncepte in metode iz starejše intelektualne zgodovine, v katero sodi tudi razsvetljenski žanr besedil o »deželah in ljudeh«. Primerno je opozoriti še na pomen besede domoznanstvo, ki z vidika obsega »doma« v nemščini pozna dve ustreznici – *Heimatkunde* in *Vaterlandskunde*: prva se nanaša na portrete ožjih območij (krajev, pokrajin), druga na širšo domovino.¹⁶ Takšna očetnjava, avstro-ogrsko cesarstvo, in delo o njej sta bili tudi podlaga za poslanstvo celotnega projekta, kakor ga je ubesedil njegov pobudnik in do zgodnje smrti leta 1889 tudi sodelavec prestolonaslednik Rudolf:

Prestolonaslednik nadvojvoda Rudolf

¹⁶ Nav. delo, 70. - Ustrezna prevedka *Heimat* in *Vaterland* sta 'dom' in 'očetnjava'.

Avstro-ogrška monarhija kljub nekaterim dobrim predelom pogreša etnografsko delo, ki na ravni sodobnega znanstvenega raziskovanja in s pomočjo dopolnjujočih umetniških reprodukcij, hkrati spodbujajoče in poučno ponuja vseobsegajočo splošno podobo naše očetnjave in njenih ljudskih plemen^[17].

Študij v mejah te monarhije živečih ljudstev^[18] ni le zelo pomembno polje dejavnosti izobražencev, temveč ima tudi praktično vrednost za dvig splošne ljubezni do očetnjave.

Z rastočim pogledom na odlike in posebnosti posamičnih etnografskih skupin in njihovo vzajemno in materialno odvisnost se mora bistveno okrepiti občutek solidarnosti, ki naj povezuje vsa ljudstva naše očetnjave.

Vsako ljudstvo^[19], ki se po jeziku, šegi in deloma ločenem zgodovinskem razvoju čuti ločeno od drugih narodnih delov, bo povsem pomirjeno z dejstvom, da je njena individualnost v znanstveni literaturi monarhije našla ustrezno razumevanje in priznanje, hkrati pa ga bo to spodbudilo, da bo iskalo svoje duhovno težišče v Avstro-Ogrski.²⁰

Enotna razporeditev poglavij v vseh zvezkih je načeloma omogočala, da bi bili vsi narodi/ljudstva – veliki in majhni – predstavljeni enakovredno in da bi se tako tudi počutili. Takšno občutje pa naj bi prispevalo h

¹⁷ V izv. Volksstämme.

¹⁸ V izv. Völker.

¹⁹ V izv. Volksgruppe.

²⁰ Ehrherzog Rudolf, Einleitung. V: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Bd. 2: Übersichtsband, 1. Abtheilung: Naturgeschichtlicher Theil.* Wien, 1887, 5–6. Podobno je bilo delo opisano tudi v sklepnem zvezku zbirke: gre za »celovito podobo« monarhije v »njeni geografiji, arheologiji, zgodovinski preteklosti, državnemu oblikovanju, ureditvi, njenem ljudskem življenju, duhovnih prizadevanjih v znanosti, pesništvu, umetniškem in arhitekturnem delovanju, kmetijski in industrijski dejavnosti, v njeni celotni kulturi.« (Schlußwort. V: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Bd. 24: Croatien und Slavonien.* Wien, 1902, 6).

Einleitung.

ie österreichisch-ungarische Monarchie entbehrt trotz mancher guter Vorarbeiten noch immer eines ethnographischen Werkes, welches, auf der Höhe der gegenwärtigen wissenschaftlichen Forschung stehend, mit Zuhilfenahme der so sehr vervollkommenen künstlerischen Reproductionsmittel, anregend und belehrend zugleich, ein umfassendes Gesamtbild unseres Vaterlandes und seiner Volksstämme bietet.

Das Studium der innerhalb der Grenzen dieser Monarchie lebenden Völker ist nicht nur für den Gelehrten ein höchwichtiges Feld der Thätigkeit, sondern auch von praktischem Werthe für die Hebung der allgemeinen Vaterlandsliebe.

Durch den wachsenden Einblick in die Vorzüge und Eigenthümlichkeiten der einzelnen ethnographischen Gruppen und ihre gegenseitige und materielle Abhängigkeit von einander

kreptivi pripadnosti dvojni monarhiji, ki se je nenehno spoprijemala ne le z »različnostjo v enosti«, temveč z raznovrstnimi sredobežnimi interesi. V tem smislu ni dosegla poslanstva, kakor si ga je zamislil nadvojvoda Rudolf. Po mnenju nekaterih raziskovalcev, ki so podrobno preučili njeno vsebino, sam proces priprave in nastajanja dela ter posebej tudi sprejem med narodi monarhije, je imela celo nasproten učinek. Marsikod je krepila partikularna, tj. nacionalna čustva in politiko, in sicer iz več razlogov: najprej niso bili vsi narodi monarhije obravnavani enakovredno, opazne so germanizacijske težnje, posplošitve, mestoma je šlo za pretirano iskanje podobnosti med narodi v škodo razlik, kjer pa so bile razlike poudarjene, so bile primerno orodje za »separatistične« interese. Tako kakor predhodna sorodna dela – posebej Czoernigova etnografija avstrijske monarhije (1855–1857) in zbirka o ljudstvih Avstrije in Ogrske (1881–1883)²¹ – jo je motivirala centralistična politika vzdrževanja enotnosti monarhije, v ta cilj pa so bile vprežene tudi znanstvene obravnave. Enakovredne obravnave ljudstev monarhije naj bi preprečile spore in omogočile spravo med različnimi ljudstvi. Pri Czoernigovem delu je imela ob administrativni statistiki osrednje mesto etnografija,²² Prochaskova zbirka pa je cesarstvo »v

²¹ Karl Freiherr von Czoernig, *Ethnographie der österreichischen Monarchie* v treh zvezkih (1855–1857) in Carl Prochaska (ur.), *Die Völker Österreich-Ungarns. Ethnographische und Culturhistorische Schilderungen* v 13. zvezkih (1881–1883). Pozneje je v tem duhu avstrijsko društvo inženirjev in arhitektov pripravilo delo *Das Bauernhaus in Österreich-Ungarn und in seinen Grenzgebieten* (1906), sprožena je bila akcija za zbiranje in objavo ljudskih pesmi *Das Volkslied in Österreich*. Podrobneje gl. Jurij Fikfak in Reinhard Johler, *Einbegleitung*. V: Nav. monografija v op. 12, 15; Justin Stagl, *Nav. delo* v op. 12, 29–32.

²² Czoernig je poznan tudi po etnografskem zemljevidu avstrijske monarhije – „Vertheilung der Völkerstämme und ihrer Gruppen in der Österreichischen Monarchie.“ Objavil ga je v prvem zvezku in nato še posebej leta 1856 (ponatis v: *Die Slawischen Sprachen* 15, 1988: 79–138). Na njem je označenih 137 »ljudskih plemen« iz 22 »jezikovnih plemen«, ki je uvrstil v štiri velike jezikovne družine (Germani, Romani, Slovani in »Azijati«, tj. Madžari, Armenci in Romi).

duhu pomiritve« opisala v monografijah o ljudstvih, vendar učinkuje kot konglomerat samozadostnih in zaradi tega tudi med sabo ločenih ljudstev.²³ Pri obeh tudi ni odveč opozoriti na tradicijo katedralistike in opisov »dežel in ljudi«. Prestolonaslednik Rudolf teh del v Uvodu ni omenil, opozoril pa je, da je nekaj del o posamičnih »ljudskih plemenih«, le da so ostala razkrojena v učenih strokovnih listih in časopisju ter neuporabljena ali pa so žal prepogosto romala v publikacije v tujini.

*

Nadvojvoda Rudolf je bil deležen široke humanistične izobrazbe, njegovi učitelji so bili večinoma liberalno usmerjeni: njegovi glavni nazorski vrednoti sta bili nepristranost in poudarjen protinacionalizem (in tudi proti antisemitizmu), saj je želel monarhijo rešiti pred propadom z rešitvijo nacionalnih problemov – sovraštvo in zavist med narodi v monarhiji naj bi zamenjali vzajemni pozornost, naklonjenost in ponos. Justin Stagl je med drugim opozoril, da je zbirka privzela pogled nepristranosti, vidno tudi v tem, da je bil namesto oznak ljudstvo in narodov uporabljen termin »ljudsko pleme« (*Volksstamm*).²⁴ Rudolf tudi ni želel predstaviti cesarstva po Prochaskovi podobi, temveč so mu bile izhodišče dežele, ki so bile večinoma etnično mešane, vendar: »Načelo opisovanja po kronskih deželah je povzdignilo multietnične sovisnosti na regionalno raven, s tem pa je preprečilo individualizacijo ljudstev.«²⁵ Poleg tega tudi ni mogla biti ure-

²³ Več o tem Justin Stagl, Nav. delo v op. 12, 30–32.

²⁴ V smislu, da ima pač vsako ljudstvo svoje posebnosti, ki naj jih vsako spoštuje tudi pri drugih. Nav. delo, 34.

²⁵ Nav. delo, 36.

sničena njegova zamisel, da bi bilo vsako ljudstvo razkrito »od znotraj«, da bi ga torej predstavili njegovi učenjaki in umetniki.²⁶

Pa vendar je Rudolf zbral okrog sebe ugledne poznavalce življenja v kronskih deželah in lojalne monarhiji. Poleg liberalnih aristokratov je bilo veliko visokih uradnikov. Vsi ti so delovali v duhu jožefinske tradicije in »harmoničnih načel«, ki so se v Avstriji ohranjala dolgo v 19. stoletje. Šele v poznejših zvezkih so se pojavili tudi malomeščanski sodelavci z mestoma nacionalističnimi toni.²⁷ Pisce za slovensko ozemlje je »izmed razmeroma najpomembnejših piscev in raziskovalcev slovenske ljudske kulture« priporočil takrat dvorni svetovalec profesor Fran Miklošič,²⁸ po njegovi smrti ga je v uredništvu nasledil profesor Vatroslav Jagić.²⁹ Publikacija je imela ob omenjenih dveh redakcijah uredniški, finančni in umetniški odbor ter direkcijski svet.³⁰ Med sodelavci je bilo veliko število članov cesarske hiše.³¹ Po Rudolfovi smrti je na željo cesarja Franca Jožefa I., ki mu je bilo

²⁶ Takšen načrt je v osnovi najprej preprečila razdelitev na dve redakciji – na cislajtansko in translajtansko; redakcija v Budimpešti je npr. v prvem zvezku o Ogrski predstavila le Madžare, kakor da tam sploh ne bi živelo nobeno drugo ljudstvo ali narod.

²⁷ Justin Stagl, Nav. delo v op. 12, 38–39.

²⁸ O tem je v *Ljubljanskem zvonu* (1887: 764–765) poročal Fran Levec.

²⁹ Jurij Fikfak, Nav. delo v op. 3, 11. V tej knjigi so pisci prispevkov o Slovencih podrobneje predstavljeni v prispevku Helene Ložar - Podlogar Slovenska ljudska kultura v delu *Avstro-ogrška monarhija v besedi in podobi*.

³⁰ Ta je skrbel za usklajenost med nemško in madžarsko izdajo. Več o tem Regina Bendix, *Zwischen Weitsicht und Druckbodenpedanterie. Die Veralltäglicung einer intellektuellen, politischen und ästhetischen Vision*. V: Nav. monografija v op. 12, 42–59.

³¹ To so bili sam prestolonaslednik, nadvojvoda Janez Salvator (temu je pripisan osnutek zamisli za zbirko), raziskovalec Romov nadvojvoda Jožef, med ilustratorji pa nadvojvodinja Klotilda, nadvojvodinja Marija Doroteja in prestolonaslednikova vdova nadvojvodinja Štefanija (Jurij Fikfak in Reinhard Johler, Nav. delo v op. 21, 11).

delo posvečeno, protektorat nad serijo z zvezkom o Zgornji Avstriji in Solnograškem prevzela prestolonaslednikova vdova, nadvojvodinja Štefanija, ki pa ni posegala v besedila.

Že na prvi pogled je iz vsebine zvezkov razvidno, da je imela skladno s predstavljenimi cilji in zasnovo dela osrednje mesto etnografija.

Zato je še posebej v naši očetnjavi zelo pomembno gojiti etnografijo in njene pomožne vede, ker te neodvisno od vseh nezrelih teorij in strankarskih strasti zbirajo gradivo, iz katerega lahko izhajata objektivna primerjava in vrednotenje različnih ljudstev.

To se doslej še ni zgodilo ali vsaj ne v nakazani smeri.

Ne smemo prikrivati, da je prav v Avstro-Ogrski etnografija precej manj podprta kakor v Nemčiji, Angliji in Franciji in v zadnjem času tudi v Rusiji, čeprav imamo najbrž tako kakor v drugih državah enako množico takšnih specialistov, ki bi bili za to povsem primerni.³²

In njeno snov je postavil na prvo mesto:

Ljudsko življenje in posebnosti ljudstev, kakor so nastale in se ohranile, skupaj z značajem dežele, s podnebjem, naravo in oblikovanostjo tal – so prava snov tega dela.³³

Etnografijo je Rudolf razumel kot patriotično disciplino, od katere je bilo mogoče pričakovati, da lahko predstavi monarhijo v vsej pisanosti in da iz enotnega opisa poudari tudi skupne značilnosti, da učinkuje v duhu sprave. Notranja napetost v zbirki je razpeta med pozornost na posebnosti

³² Rudolfov Uvod, Nav. delo v op. 20, 6–7.

³³ Nav. delo, 15.

in enkratnosti posamičnih ljudstev v takratnih političnih razmerah ter zaokroženo skupno podobo. Rudolf je to mimogrede nakazal v Uvodu, kjer je med drugim tudi zapisal:

Kje obstaja država, ki je tako bogata z nasprotji v oblikovanosti ozemlja, ki v svojih mejah v pogledu naravne zgodovine, pokrajine in podnebja združuje tako čudovito raznovrstnost, ki lahko v etnografski sestavi različnih ljudstev prispeva k velikemu delu tako zanimive podobe?³⁴

»Skupno« pa je naposled ostalo troje: najprej dejstvo, tako rekoč najmanjši skupni imenovalec, da je šlo za dežele in ljudi pod oblastjo cesarja Franca Jožefa I., drugič, dvojnost monarhije sta zastopali dve redakciji zbirke, in, tretjič, format zbirke, tj. ureditev besedil in podob. Kakor kaže podroben pogled v odkrite dokumente, ki razgrinjajo dnevno delo urednikov in uredniških odborov,³⁵ je bil njihov vložek enormen. Ker naj bi bila to »ljudska knjiga«, je njena podoba težila k vsečnosti; prestolonaslednik je namreč v uvodu vabil in spodbujal k »potovanju po širni, širni deželi, med večjezičnimi narodi,« med menjajočimi se podobami.³⁶ Skladno s tem sta bila literarni in likovni slog popularna. Justin Stagl je opozoril na naslovno enakovrednost ilustracij in besed. Ilustracije so zelo raznovrstne (iniciale, okrasni robovi, obrobne podobe, alegorične figure), slogovno sodijo večinoma v historizem, z nekaj prvinami jugendstila. Precej je tudi risb, saj je tedaj k delu geografov, prazgodovinarjev, etnografov in drugih strokovnjakov spadalo tudi risanje. Ilustracije odločilno prispevajo k šarmu zbirke, tudi

³⁴ Nav. delo, 8.

³⁵ Gl. Nav. delo v op. 30.

³⁶ Nav. delo v op. 20, 8.

zaradi tega, ker so bolj pitoreskne kakor eksaktne. Podobne značilnosti veljajo tudi za besedila: z nekaj presežnimi izjemami je slog tekoč, feljtonističen, celo nekoliko samovšečen. Slog je bil, po Staglovem mnenju, orodje poenotenja, ustvarjanja iluzije, da je raznovrstnost ukročena. K temu pa je prispevalo tudi dejstvo, da v ospredju obravnav ni bila politika,³⁷ temveč geografske, prazgodovinske, etnografske in gospodarske teme.³⁸ Za splošno karakterizacijo sloga je povedna napetost med »etnografsko novelo« in »etnografskim opisom«, ki se je že ostril v oblikujočem narodopisju,³⁹ ter kanoni znanstvenega pisanja, ki so takrat večinoma izvirali iz filologije.

Retorične prvine sloga v zbirki je posebej obravnaval Jurij Fikfak,⁴⁰ Konrad Köstlin pa je opozoril na elemente estetizacije, kakršne je vključno z ilustracijami omogočal v zbirki še prevladujoči etnografski slog, ki je učinkoval kot lepilo za poenotenje raznovrstnosti, oplemenitenje ljudske kulture, da je bila pitoreskna in mikavna, kar je bila bistvena značilnost takratne »etnografske paradigme« in instrumentalizacije izbranih fenomenov ljudske (podeželske, kmečke) kulture.⁴¹ Nakazane značilnosti so razvidne

³⁷ Kadar pa je bila, so bile hitro težave, kar se je na primer pokazalo ob treh najdenih in nikoli objavljenih rokopisih (Ustava, Uprava, Ogrska uprava). O tem: Regina Bendix, Nav. delo v op. 30; Katharina Weigand, „Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild“. Ein kulturpolitisches Instrument am Ende des 19. Jahrhunderts. V: Nav. monografija v op. 12, 62–80.

³⁸ Justin Stagl, Nav. delo v op. 12, 39–40.

³⁹ Jurij Fikfak in Reinhard Johler, Nav. delo v op. 21, 9.

⁴⁰ O jeziku del Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. *Traditiones* 28 (2), 1999: 259–266; Der Ethnograph und seine Sprache in der Beschreibung des ‚Anderen‘. V: Nav. monografija v op. 12, 81–94.

⁴¹ Konrad Köstlin, Ethnographie als ästhetischer Kitt. Nav. monografija v op. 12, 192–216; prim. Isti, Das ethnographische Paradigma und die Jahrhundertwenden. *Ethnologia europaea* 24 (1), 1994: 5–20.

tudi iz besedil, ki govorijo o slovenskih deželah, narodopisje pa s te strani zožujejo na posplošujoč diskurz, naklonjen stereotipiziranju, estetiziranju in (samo)folklorizaciji.⁴²

*

Popularna zasnova je poleg samega namena knjižne zbirke *Avstro-ogrška monarhija v besedi in podobi*, najpogosteje označene z izrazom monumentalna, krojila tudi njen sprejem. Dobro poldrugo desetletje po tem, ko je izšel zadnji zvezek, je monarhija razpadla. Kakor franc-jožefinska doba je bila zbirka že ob koncu izhajanja »staromodni relikv«. ⁴³ V splošnem velja, da je pozabljeno besedilo, in to ne glede na popularnost cesarske družine na eni strani, na drugi pa mikavno skrivnostnost Rudolfovega življenja. Že v času izhajanja naj bi bila uspešnejša (tudi finančno) v avstrijskem delu monarhije, bolje ga je tam sprejel liberalni kakor katoliški in nemško-nacionalni tisk, na Češkem, Madžarskem in posebej v Romuniji pa je bil sprejem tako rekoč nikakršen ali izrazito odklonilen. Nasploh se je tako kakor o njenem pobudniku tudi o zbirki malo vedelo. V zadnjih desetletjih je bila odkrita v kontekstu zanimanja za Mitteleuropo, ko je bilo opozorjeno na njen multikulturni značaj, in v postkolonialnem diskurzu o razlikah.⁴⁴

Drugo vprašanje je – glede na osrednje mesto, ki ga je v obravnavah dežel imelo narodopisje – kakšna je (bila) recepcija v srednjeevropskih

⁴² Prim. Ingrid Slavec Gradišnik, Etnološki pogledi in podobe. K vprašanjem o produkciji znanja I. *Traditiones* 37 (2), 2008: 226.

⁴³ Justin Stagl, Nav. delo v op. 12, 39.

⁴⁴ Več o tem: Jurij Fikfak in Reinhard Johler, Nav. delo v op. 21, 12–13, 18–19. O Rudolfu je na voljo biografija Brigitte Hamann, *Rudolf. Kronprinz und Rebell*. Wien in München, 1978 (2., predel. izd., Dunaj 2005).

nacionalnih etnologijah. Do mednarodne konference v Gozdu Martuljku *Ljudska kultura med državo in narodom* leta 1998,⁴⁵ so bile omembe ali sklici na zbirko bolj izjema kakor pravilo. Prav temeljit in kritičen pogled nanjo je bil namen omenjenega simpozija, ko so referenti premišljali o korespondencah med zbirko in narodopisjem/narodopisji v Srednji Evropi,⁴⁶ tj. v deželah, ki so predstavljene v zbirki (poleg Slovenije na Hrvaškem, v Avstriji, na Madžarskem, Slovaškem, Češkem, Poljskem). Zadnja desetletja 19. stoletja in prelom 19. v 20. stoletje so namreč čas, ko se je narodopisje (etnografija) polagoma, v nekaterih deželah nekoliko prej, drugod nekoliko pozneje, in četudi v nacionalnih različicah, konstituiralo kot samostojna znanstvena disciplina – dobivalo je svoje ustanove, »ustanovitvene očete« z njihovimi znanstvenimi povezavami, ostrilo »predmet in metode«, kanoniziralo »akademske« žanre. Kako izostreno in kako usmerjeno je bilo narodopisje kot akademska disciplina, je mdr. bistveno vplivalo na to, kako je bila sprejeta zbirka ob izhajanju in pozneje.⁴⁷ Nekoliko posplošeno je mogoče zapisati, da je (bila) za raziskovalce stoletje pozneje bolj kakor v etnografsko viroslovnem pogledu⁴⁸ zanimiva z različnih vidikov, ki sodijo v obravnave zgodovine etnološke vede, njenih spoznavnih obzorij, načinov

⁴⁵ Gl. poročilo: Helena Ložar - Podlogar, Mednarodno posvetovanje *Ljudska kultura med državo in narodom*. *Traditiones* 28, 1998: 257–259. Desetletje pozneje je o tem izšla monografija *Ethnographie in Serie. Zu Produktion und Rezeption der „österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild“*. Wien, 2008.

⁴⁶ Posebej o zbirki v kontekstu domoznanstva na Slovenskem gl. Jurij Fikfak, Nav. delo v op. 3, posebej 102–108.

⁴⁷ Gl. monografijo, nav. v op. 45.

⁴⁸ V narodopisnih poglavjih predstavljena snov in način, kakor je predstavljena – tako metodično kakor žanrsko oz. retorično – sta, z današnjega vidika, kakor kažejo tuji in deloma tudi slovenski komentarji, bolj kakor ne pomanjkljiva.

raziskovanja in posredovanja njenih spoznanj. V slovenskih razmerah je prav v času izhajanja zbirke narodopisje polagoma ostrilo svoje specifične v razmerju s filologijo, na drugi pa se je izvijalo iz domoznanskega sorodstva z geografijo in zgodovino. Tako se je, po mnenju Jurija Fikfaka, eden od tokov osamosvajanja/specializacije narodopisja zgodil prav v tej zbirki.⁴⁹ S tega vidika lahko kljub pomanjkljivostim, ki so razvidne tudi iz sodobnih komentarjev v tej knjigi, v prispevkih o Slovencih v *Avstro-ogrski monarhiji v besedi podobi* vidimo prizadevanje za zaokrožene strokovne poglede na slovensko ljudsko kulturo ob koncu 19. stoletja. Zbirka ponuja priložnost za primerjalne poglede nanjo: tako s sosednjimi narodi, v širših primerjavah z drugimi slovanskimi in neslovanskimi narodi, kakor tudi na značilnosti slovenskega ozemlja kot stičišča slovanskega, romanskega in germanskega sveta ter alpskega, panonskega in sredozemskega kulturnega območja.

*

Za sklep: Podoba o Slovencih, kakršno je proti koncu 19. stoletja ubesedilo in upodobilo Prestolonaslednikovo delo, bi bila celovita, ko bi imeli prevedena tudi druga, ne zgolj narodopisna poglavja o kronskih deželah, kjer so živeli Slovenci in med njimi tudi drugi narodi. Tudi presoja zbirke *Avstro-ogrska monarhija v besedi in podobi* bi bila temeljitejša in tehtnejša s kritičnimi komentarji domoznanskih vsebin in bi jih kompetentno presodili naravoslovci, geografi, ekonomisti, pravniki, zgodovinarji, umetnostni, literarni in glasbeni zgodovinarji.

Ingrid Slavec Gradišnik

⁴⁹ Nav. delo v op. 3, 103.

UREDNIŠKA OPOMBA

Prevod narodopisnih poglavij o Slovencih iz *Avstro-ogrške monarhije v besedi in podobi* je bil kljub prej poljudnemu kakor zapletenemu znanstvenemu jeziku zahteven del priprave te izdaje. Najtežavnejše je bilo ustrezno prevajanje nemških narečnih, pogosto celo zelo lokalnih izrazov za poimenovanje kulturnega inventarja, od stavbarstva, noše, prehrane do šeg in ljudskega pesništva, pripovedništva in verovanja. Marsikatera od teh sestavin v slovenski etnološki literaturi sploh ni bila omenjena, še posebej ne tiste, ki so bile značilne za nemško ljudsko kulturo na avstrijskem Koroškem in so poimenovane s starimi nemškimi izrazi. Le izjemoma je v izvirniku kdaj v oklepaju navedeno tudi slovensko poimenovanje. Takšne zadrege smo pojasnili v opombah.

Zahtevno je bilo tudi preverjanje krajevnih imen, ki so v izvirniku dosledno zapisana v nemščini. Krajevna imena v današnjih državnih mejah Slovenije so v prevodu poslovenjena, v opombi smo dodali izvirni zapis. Imena krajev na avstrijskem Koroškem, ki so danes uradno dvojezična, smo prav tako zapisali v sodobni slovenski obliki, v opombah pa smo navedli iz izvirnika morebitni starejši toponim in pa današnji uradni dvojezični zapis. Izvirno nemške toponime z nemškega jezikovnega območja smo ohranili, v opombi pa navedli morebitno neuradno slovensko različico.

V opombah je tudi pojasnjeno, zakaj so v besedju ohranjeni za čas značilni strokovni izrazi (npr. narod v pomenu ljudstvo, Vendi za Slovence na Madžarskem), posebej pa so opombe namenjene razlagam manj poznanih kulturnih objektivacij.

Ob tem se iskreno zahvaljujema kolegicam in kolegom, ki so pomagali razvozlati in pojasniti omenjene težave – posebej mag. Heleni Ložar - Podlogar, dr. Mateju Gabrovcu, dr. Maji Godini Golija in dr. Katarini Šrimpf. Brez nesebične pomoči mag. Martine Piko-Rustia in mag. Uši Sereinig iz Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik v Celovcu bi bilo skoraj nemogoče ustrezno ubesediti in komentirati poglavij o Koroški.

Urednici

Die
österreichisch-ungarische

Monarchie

in
Wort und Bild.

Steiermark.

Zweites Heft.

Druck und Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei in Wien.

Štajerska

K NARODOPISJU

ŽIVLJENJE, ŠEGE IN POVEDKE SLOVENCEV*

Franz Hubad

Ijužnem delu Štajerske živijo Slovenci. Prebivalci goratega območja so bolj čokate postave, tisti iz gričevnatih predelov in ravnice pa so vitkejši. Vsi pa se odlikujejo s poštenim značajem, gostoljubjem in ustrežljivostjo do tujcev. V najlepši luči se kažejo tista področja, ki so bolj oddaljena od pomembnih prometnih poti, saj so prebivalci območij, ki so bližje svetu, navadno bolj zadržani, opazujejo počasi in skrbno, kajti svet so spoznali bolje in pogosto ne ravno z najboljše strani. Če trčimo na nezaupanje, smo lahko prepričani, da je to nasledek slabih izkušenj, ki si jih je človek nabral. Za poduk večina ni le dovzetna, temveč celo zelo hvaležna, če ga dobi v ustrezni obliki in na razumljiv način in če učitelj ne gleda preveč zviška na svoje učence. Od značajskih lastnosti, ki odlikujejo to ljudstvo, sta na najvišjem mestu poštenost in zmernost; tudi marljivosti mu ni mogoče odreči, dokler lahko pričakuje, da bo pripeljala do zelenega cilja. Ob izoblikovanem narodnem čutu pa mu manjka strpnosti do drugih ljudstev in druge veroizpovedi, zna pa prav dobro oceniti, koliko prednosti mu lahko prineseta znanje tujih jezikov in poznavanje tujcev, vendar pa

* Prevod poglavja Volksleben, Sitten und Sagen der Slovenen. Iz: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. [Bd. 7] Steiermark. Zweitest Heft.* Dunaj, 1890, 208–225.

se pri tem neizkušen in polizobražen zlahka ujame v napako in se kiti s tujim perjem, da bi s tem pridobil dobro ime.

Kljub svoji miroljubnosti je Slovenec zelo pogumen v boju za vladajočo dinastijo, posebej ko mu njegovi voditelji dajejo dober zgled in znajo ravnati z njim, saj dobra beseda nadrejenega pri njem zaleže bolj od opominov in kazni.

Vernost je v srcih prebivalcev pognala globoke korenine. Ena od posledic tega je neomajno zaupanje, ki ga čutijo do dušnega pastirja, saj z njimi deli radosti in trpljenje; največkrat izhaja iz istega stanu, pozna njihove potrebe in razume notranje bistvo in stremljenje njihovih duš. Zato ima duhovnik najmočnejši vpliv, posebej če ne uči le z besedami, temveč tudi s srcem.

Enako spoštovanje imajo tudi do oblasti in natanko vedo, kako se pokoriti zahtevam, ki jih posamezniku nalaga skupnost. Poleg tega v spominu še živijo sledi stare slovanske demokratične ureditve, tako da se spori med člani skupnosti pogosto poravnajo s sodbo uglednih članov občine. Redki so primeri kljubovanja in upiranja zahtevam oblasti, sploh na območjih, kjer je bila narava radodarnejša, zagotovila večje premoženje in varnost posesti; nasprotno pa se tam, kjer kmet zaradi neugodnih razmer izgubi posest in nekdanji lastnik počasi postane delavec brez posesti, posledice nazadovanja vsekakor kažejo tudi v telesnih in duševnih lastnostih ljudstva. Tam samoza-vest usahne in včasih jo nadomesti že kar preveč podložen značaj, s katerim gresta z roko v roki odpor do dela in prizadevanje po čim večji koristi zase. Večinoma je to mogoče opaziti v vinorodnih krajih, ki so zaradi slabih letin obubožali, kjer je marsikateri nekdanji lastnik postal viničar, ker je bil v času dobrih letin pod vplivom sreče nekoliko prelahkomisel in ni pomislil na sušne letine. Prav na teh obdarjenih območjih se pogosto kažejo hitre spremembe v zemljiški posesti, saj je bil srečni lastnik občasno kar predobrosrčen

do sebe in drugih in je presegel primerno mero pri izkazovanju gostoljubja. Vendar bi bili krivični, če bi zato vse ljudstvo razglasili za zapravljivo; v njem še dandanes živi spomin na staro hišno in družinsko skupnost, v kateri je bil vsak hišni tovariš enakopraven z drugimi in so zapoved gostoljubja pojmovali tako strogo, da je vsa skupnost pomagala siromaku, da bi tako izpolnila to obveznost. Prav tako tudi danes tistemu, ki ga prizadene nesreča, sosede priskočijo na pomoč ne le z oskrbo z dobrinami, temveč tudi z delom. To še kako olajša boj za obstanek, saj se socialna vprašanja, ki zaposlujejo svet, kratko in jedrnatost odpravijo po sicer preprostem, v praksi pa grenkem načelu: Pomagaj si sam in Bog ti bo pomagal.

Ročno delo varuje pred revščino in žensko enači z moškim, zato se mladina že od otroških nog navaja na delo. Slovenca pri delu podpirata iznajdljiva glava in precejšnja nadarjenost ne le za telesne spretnosti, temveč tudi za umska dela. Tako si lahko razložimo razmeroma velik naval mladih podeželanov na srednje in visoke šole in v različne poklice. Poleg tega se na vasi neredko najdejo samouki najrazličnejših vej obrti in celo umetnosti, zaradi njihove spretnosti je obžalovanja vredno, da niso imeli priložnosti za boljše izobraževanje. Najdemo jih tudi na duhovnem področju. Skoraj vsaka občina ima kakšnega priljubljenega pesnika samouka, ki upesnjuje najrazličnejše dogodke in čigar pete pesmi – kmetu so pesmi brez petja nezamisljive – potujejo od ust do ust in ohranjajo ljudsko pesem, da ne bi izumrla. Priljubljenost petja je značilna lastnost slovenskega ljudstva; pastir na pašniku in delavke na polju si lajšajo dnevno delo in bremena s pesmimi, katerih otožni značaj opazovalcu takoj zbudi pozornost. Med inštrumenti najdemo zlasti cevno flavto (*žveglja*),¹ v goratih predelih pa citre in tudi še

¹ Žvegla, lesena piščal, razširjena zlasti v Halozah.

harmonike. Različni virtuozni so seveda vsi brez izjeme samouki, prav tako mnogi, ki se preskušajo v risanju in slikanju.

Staro nošo še najvztrajneje ohranjajo prebivalci odročnih predelov, sicer se je zaradi živahnih stikov v obeh smereh tudi tod uveljavila težnja po enotnosti, ki čedalje bolj spodriva nekdanjo raznovrstnost. Še nedavno so se samska dekleta od poročenih žensk razločevala po dolgih kitah, ki so si jih slednje pritrdile na glavi, kakor to še lahko vidimo pri prebivalkah sosednjega Murinsla. V pesmi se neporočeno dekle še zdaj pritožuje, da »mora še nositi kite«. Kako stara je ta navada, gotovo najjasneje potrjuje, da je že Ulrich von Lichtenstein »slovensko žensko«,² ki se mu je zoperstavila v boju pri Kindbergu, opisal takole: imela je dolgi, do sedla segajoči kiti, oblečena je bila v »godehse« (*godeži* je še zdaj ime za vrsto krila),³ značilno oblačilo vendskih žensk, in je imela nosila bogat in dragocen »šepel«.⁴

Te razlike zdaj ni več. V prvi polovici tega stoletja so ženske v Savinjski dolini⁵ ob praznikih nosile velike, zadaj razširjene avbe,⁶ izvezene z zlatom in srebrom, ob delavnikih pa manjše. V marsikateri hiši se še najdejo kot družinski spominek. Lase so si vezale nazaj z žametnimi trakovi (*parta*⁷),

² V izv. „windisch wîp“.

³ Godeže, vrhnje žensko oblačilo (Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar*, 1894, spletna izdaja 2014; *Slovenski pravopis*, 1962).

⁴ V izv. „Schepel“, tj. šapelj, dekliški ali nevestin naglavni okras v obliki traku, venca ali krone.

⁵ Nem. Sannthal.

⁶ V izv. „große, nach rüchwärts sich verbreiternde Hauben (avbe)“; nazaj razširjeni del avbe, ki pokriva zadnji del glave, je oglavje (narejeno iz belega, po večini presojnega blaga, ter utrjeno s kartonasto ali tekstilno podlogo v plosko ali izbočeno obliko). Del avbe, okrašen z belo, črno ali zlato vezeno, je čelnik, ki je pravokotno ukrojen iz vzorčastega brokata ali svile.

⁷ Naglavni trak, ki so ga predvsem dekleta nosile zavezanega prek čela.

kakor še danes, nosile so še pas, ki je bil okrašen z zlatom in srebrom in je bil navadno družinska dediščina. Moški pa so nosili usnjene hlače, ki so segale le do kolen, in visoke škornje. Pod kratkim suknjičem je bil viden črn žametni telovnik, ki ga je poleti nadomestil bel. Zapenjal se je z vrsto gosto drug ob drugem prišitimi srebrnimi gumbi, spod njega je kukal rdeč,

Slovenska kmečka hiša s shrambo (Ferdinand Wüst)

precej širok trak, izrezan iz škrlatno rdeče rute. Glavo so si pokrili s fino svileno čepico z visečim cofom in s širokokrajnim klobukom, ki je hkrati služil kot dežnik. Nekateri so si za dež spletli tudi klobuke iz brezovega ličja,⁸ medtem ko so se ženske zaščitile tako, da so si glavo in ramena

⁸ Z brezovim ličjem so najverjetneje mišljeni tanki trakovi lesa, ki so jih naredili tako, da so dele debel namakali v vodi in jih nato olupili v tanke trakove.

pokrile s platneno rjuho. Srajca je imela širok ovratnik, ki so ga zavihali čez svileno ovratno ruto, tako da je bila vidna le spredaj.

Splošno obuvalo za delovne dni so bile v goratih predelih cikle, kakor še danes v marsikaterih krajih, zato v ljudski pesmi še danes prevarani ljubček toži, kako je izgubil na stotine žebļjev, ko je hodil pod okno ljubice, in koliko cokel je uničil. Obleke so bile narejene iz lodna, ki so ga izdelovali sami, šivi so bili pokriti z zelenimi trakovi, srajčni ovratnik pa obšit z rdečo nitjo. Pozimi so bile v rabi dolge suknje z nazaj zavihanim spodnjim sprednjim delom ali kožuhi. V goratih predelih na meji s Koroško nosijo ženske ob delovnikih ruto in ob nedeljah čeznjo še klobuk.

V Slovenskih Goricah⁹ so se še ohranila platnena oblačila. Prebivalci Pesniške doline¹⁰ so nekdaj nosili zelene žametne kape z zavihkom zadaj,¹¹ pozimi zeleno ali modro sukneno kapo s krznenima zavihkoma, ki si ju je bilo mogoče potegniti čez ušesa. Stari ljudje takšne kape nosijo še dandanes. Ne preširoke lanene hlače – »bize«, iz tega imena so izpeljani zelo pogosti priimki Bezjak, Bizjak (*Wesiag, Wisiag*) – segajo čez kolena. Čez hlače pada do kolen segajoča, iz domačega platna narejena srajca, ki je v Ščavniški dolini¹² nekoliko krajša. Prepašejo jo z rdečim pasom. Gornji del telesa ob nedeljah in pozimi ščiti rdeč, do pasu segajoč telovnik. V Pesniški dolini oblačila dopolnjuje moder plašč, v Ščavniški dolini črn kožuh, vendar se nekateri zadovoljijo tudi s kratkim špenzerjem. Ženske so nosile modre suknene jopiče z debelimi rdečimi obrobami in visoke škornje z visokimi

⁹ Nem. Windische Bühel.

¹⁰ Nem. Pößnitzthal.

¹¹ Najverjetneje so s tem mišljene kape s povišanim zadnjim delom.

¹² Nem. Stainzthal.

lesenimi petami. Glavo še zdaj pokrivajo z belimi rutami, katerih robovi so barvno obšiti. Tudi pri Polstrauu (*Središče*¹³) se oblačijo večinoma v platno; ženske si glavo pokrivajo z belo ruto, zgornji del telesa z do sredine ledij segajočo jopico. Do kolen segajoče krilo, zavezano z rumenimi vrvicami, so imenovali »december«; moški so lanene hlače vtaknili v cevaste škornje.

Dokler niso prišli v rabo dežniki, sta bili edini zaščiti pred dežjem širokokrajni klobuk pri moških in platnena rjuha pri ženskah, pastirji pa so si izdelali dežni plašč iz ločja ali lipovega ličja (*šeprun*), tako da so na vrvico, dolgo za širino vratu, privezali ličje, ki je potem viselo čez roke in trup, podobno kakor skušajo zaščititi senene in slamnate kope pred mokroto tako, da okrog navzgor štrleče palice privežejo šop slame, ki ob straneh visi navzdol. Na območju Rogatca so bila nekdanj pri ženskah priljubljena široka krila z velikimi cvetličnimi vzorci, gospodinje pa so na verižici s pasu nosile nožiček.

Osnovni tip hiše sestoji iz veže, ki obenem služi kot kuhinja, iz katere se pride na eni strani v izbo, na drugi pa v shrambo. Le redke kmetije imajo kuhinjo posebej, saj se v veliki peči, ki se kuri iz predprostora, hkrati tudi kuha, le na Pohorju¹⁴ se tu in tam še najde ognjišče sredi izbe; nad njim opečnata streha prestreza dim in ga odvaja. Na splošno pa je opaziti prizadevanje po čim udobnejši ureditvi bivalne hiše in vpeljavi izboljšav tudi v gospodarskih prostorih, tako da se na bogatejših območjih marsikateri kmetiji ni treba sramovati pred imenitnim obiskom.

Kjer je živinoreja na višji stopnji, se tudi v hlevih kaže prizadevanje za kolikor mogočo racionalno ureditev. Kot gradbeni material je priljubljen

¹³ Zdaj Središče ob Dravi.

¹⁴ Nem. Bachergebirge.

posebej les, ker bolje zadržuje toploto in je z njim lažje graditi, pri novogradnjah pa imata prednost kamen in opeka ali pa les vsaj omečejo z malto. Na nekaterih območjih, kjer ni veliko lesa in kamna, naredijo stranske stene iz zbite zemlje, pomešane s slamo. Za kritino uporabljajo slamo, čeprav je opečna streha gospodarju v ponos, skodlam pa se zaradi nevarnosti požara raje izogibajo. V goratih predelih, kjer je za stanovanjsko hišo in pomožne stavbe težko najti dovolj velik raven prostor, skednje in shrambe za slamo in seno pogosto prestavijo v prvo nadstropje in do njih uredijo dovozne poti. Če je zgornji prostor primeren za bivanje, radi dodajo navzven odprt hodnik, ki se uporablja tudi za sušenje poljskih pridelkov in perila, ali pa za ta namen postavijo samostojen, tako imenovani kozolec. To se dogaja zlasti v krajih, kjer so padavine pogostejše in zato ni mogoče, da bi se žita posušila na polju. Posebno pozornost namenijo zunanosti hiše; ženske prebivalke menijo, da je njihova prva dolžnost skrbeti za čistost in urejenost – saj je prikupna hiša najboljše priporočilo za hčer, ki je godna za možitev. Zato spomladi tudi lesene hiše sveže pobelijo, s temno barvo pa pobarvajo cokel, in nekatere so prav spretne v okraševanju hiše z barvnimi črtami in okraski. Nekaj skrbno negovanih lončkov z nageljni in rožmarinom še dopolni prijeten vtis, ki ga tako okrašen dom zbudi v popotniku. Tu in tam lahko še opazimo že redko navado, namreč, da poleg stanovanjske zgradbe postavijo na brunu shrambe za meso v obliki golobjaka, do katerega je mogoče priti le z lestvijo.

Notranja oprema je res preprosta, pohištvo sestavljajo miza, skrinje, posteljno ogrodje in nekaj omar; okrog sten in peči so široke klopi, na katerih pozimi pogosto tudi spijo. V kotu, kjer stoji miza, je razpelo, na njegovi desni in levi pa podobe svetnikov. Premožnejši seveda bolje

poskrbijo za svoje udobje, nekateri imajo celo z vsem potrebnim dobro opremljene tujske sobe.

Kmet živi skoraj izključno od sadov, ki mu jih daje njegova zemljiška posest, nekateri celo meljejo žito na lastnih ročnih mlinih (*žrmlja*) in si tudi kašo pripravijo na lastnih stopah, ki jih poganjajo z nogami. Vsaka skrbna gospodinja poskrbi tudi za to, da ima v omari vedno zadostno zalogo lastnega prediva in domačega platna.

Pri hrani so Slovenci zelo zmerni. V hribovitih predelih imajo radi krepko zabeljene jedi in jedo večkrat na dan, v vinorodnih krajih so – re- vščini primerno – pravi zgled skromnosti, saj navadno kuhajo samo enkrat dnevno in se pri drugih obrokih zadovoljijo z ostanki. Meso je na mizi le ob praznikih in v pustnem času, ko vsak, ki si to lahko za silo privošči, zakolje enega ali več prašičev, da se z mesom in mastjo oskrbi za vse leto. Marsikateri pa pozabi na sušno prihodnost in se veselo in z božjim blagoslovom masti, dokler shramba ni predčasno prazna. Med močnatimi jedmi so najbolj priljubljene »gibanice« iz več plasti tankega testa, med katere namažejo skuto in smetano z dodatkom orehov ali čim podobnim, ter pečene »kvasenice«¹⁵ in »krapci«,¹⁶ namazane z jajci, skuto ali čim podobnim.

Življenje tukajšnjega človeka prežema slovensko ljudsko verovanje z vsakovrstnimi koristnimi starodavnimi šegami, katerih smisel in namen sicer nista več razumljiva in jih že ne jemlje več prav resno, a jih vendarle spoštuje, četudi z nejevernim nasmeškom. Tako so še žive pripovedi o čudežnem gospodovanju »rojenic« in »sojenic«, ki romarju na zemeljski poti

¹⁵ Pogača iz tankega kvašenega testa, potresena s skuto, smetano ali jabolki.

¹⁶ Močnata jed iz tankega testa, potresena s skuto. Priljubljeni so predvsem v Prlekiji. Najbolj poznani so hajdinski, tj. ajdovi krapci.

takoj ob rojstvu napovedo usodo. V goratih predelih se imenujejo bele žene in domujejo na najvišjih gorskih vrhovih, po postavi so vitke, imajo dolge lase, oblečene so v belo in lahko letijo po zraku.

Ko nastopi 'težka ura',¹⁷ kmetica pokliče v hišo botro in babico, ki iz sobe odslovita vse stanovalce, da bi zavarovali otroka pred nepoklicanimi¹⁸ pogledi. V prvo kopel vržejo nekaj kovancev, ki naj bi otroku prinesli bogastvo. Krst se opravi kolikor mogoče hitro, botra drži otroka, babica pa steklenico, svečo in bel prtič. Za otročnico mora v steklenici prinesiti najmočnejšega vina, sveča se prižge, ko se kdo približa, da ne bi dobil moči nad otrokom, saj se otrok najraje navzame tega, kar si mimoidoči mislijo o nekrščinem; bel prtič pa naj bi bil znamenje, da h krstu nesejo nedolžnega otroka. Šele po svetem dejanju mati podoji otroka, če bi ga podojila prej, bi lahko postal nenasiten. Po enem tednu botra pošlje materi v dar velika hlebca belega kruha (*pogača*) in dva lakta finega lanu, krščencu pa nekaj laktov platna. Otročnici do njene blagoslovitve strežejo z vinom in ne sme prestopiti hišnega praga, da ne bi nad hišo prišla nesreča; otroka moškega spola radi zavijejo v moška oblačila, da se pozneje ne bi preveč poželjivo oziral za lepšo polovico človeštva; podobno skušajo obvarovati tudi deklice. Prvih šest tednov se otroka ne sme pustiti samega, da ga ne bi odnesla ali celo zadušila divja žena. Po ljudskem verovanju postane boter krščencu tesen sorodnik, po ljudski pesmi so bile na Marijino priprošnjo iz pekla izpuščene vse duše razen tistih, ki so ubile zakonca, se pregrešile nad botrom ali obupale nad Bogom.

¹⁷ V izv. „schwere Stunde“, čas poroda.

¹⁸ »Hudi«, »zli« pogledi, s katerimi otroka uročijo.

Poročni prizor (Jurij Šubic)

Ko se za fanta približuje čas, da ga bo poklical cesar, da mu zaupa obrambo očetnjave, se že sme pomešati med mlade, ki ob sobotnih večerih prepevajo na vaškem trgu. Vendar mora tudi tu dokazati, da je primeren. Tako je ležal in še leži npr. v Gornjem Gradu¹⁹ pred hišo 150 starih funtov²⁰ težak kamen, na katerem je moral fant najprej preskusiti svoje moči, preden so ga starejši tovariši sprejeli za enakovrednega. Zdaj sme tudi pod okno ljubice, vendar zaživa nikakor ne zunaj svoje občine, kajti če bi ga zalotili, bi sledila vsaj hladna kopel v najbližjem koritu vodnjaka ali še manj prijetni opomini – fantje so vsi bojeviti in ne trpijo vsiljivcev. S težkim srcem gre nato še na nabor; sposobnemu za vojaško službo ni prav prijetno, da mora domačim za nekaj let reči zbogom, pri preskusu pa sploh nihče ne bi želel doživeti neuspeh. Končno je tudi brezhibni prestal čas služenja vojaškega roka, z razširjenim obzorjem in obilo izkušnjami se zreli mož vrne k domačim in se spet veselo oprime običajnih opravil, kajti zdaj ga že čaka možnost, da bo kmalu postal sam svoj gospod, če mu bodo starši prepustili posestvo in ne bi rajši še naprej sami gospodarili v hiši. Pri izbiri življenjske družice je ljubezen navadno manj pomembna, saj hiša ne potrebuje le sposobne gospodinje, temveč tudi primerno doto. Zato navadno starši sami ali skrbnik poglede kandidata za zakonski stan usmerijo na ustrezno dekle. Fant gre v sredo ali soboto zvečer v spremstvu izkušenega, uglednega in v govorjenju spretnega moža na oglede (*na ogledi*). Govornik po ovinkih izrazi prošnjo in dobi privolitev, ki si jo je praviloma zagotovil že vnaprej. Potem ko je opravljeno vse potrebno v uradih, se začnejo priprave. Ženin si izbere dva druga (*družba*), nevesta družici (*svatevca*) in oba skupaj dva

¹⁹ Nem. Oberburg.

²⁰ Funt, utežna enota, pribl. pol kilograma.

pozvačina (*pozavčín*). Ta še posebej resno jemljeta svojo nalogo. Klobuke krasijo naravne ali umetne rože, z ramen plapolajo dolgi svileni trakovi, iz žepka na suknjiču visi pisan robček. Pri Ormožu²¹ nosita palico, na kateri sta pritrjena šopek in zvonček. V okolici Mure dobita boben in trobento, med bobnanjem, piskanjem in truščem hodita s polno steklenico od hiše do hiše in vabita svate. V dolgem šaljivem govoru pozdravita hišne prebivalce in naposled izrečeta povabilo, po obilni pogostitvi pa nadaljujeta pot. S tem pa njuna naloga še ni opravljena, saj sta dolžna priskrbeti tudi potrebno meso, vino, mize in stole in vse za na mizo. Na predvečer poroke pri ženinu med veselo pojedino določijo razvrstitev v slavnostnem sprevodu in naslednje jutro slavnostni sprevod z občinsko zastavo na čelu – v Ščavniški in deloma tudi v Pesniški dolini ima vsaka vas svoj, navadno šaljiv grb – krene ob pokanju pištol z glasbeno spremljavo. Pri Ormožu se včasih še z volovsko četverovprego zapeljejo okrog gostov. Vrata nevestine hiše so zaprta in se odprejo šele po smešnem pregovarjanju; na zahodu dežele se nevesta naposled le prikaže s kozarcem vina in vejico rožmarina v roki in vino izroči ženinu, ta pa *starešini*, ki ga spiije na zdravje para in gostov. Medtem ko se nevesta poslavlja od domačih, pojejo posebne pesmi, dokler se sprevod končno ne začne premikati proti cerkvi, fantje iz vasi, skoz katere gre sprevod, pa uganjajo norčije. Pri Ptuju²² med ženitovanjem zastavonoša²³ pred cerkvijo pleše s svojo zastavo. Ta se tu in tam pojavi tudi na konju. Za območja ob Muri je značilno, da si prizadevajo ženitovanjski sprevod usmeriti tako, da gredo proti vzhajajočemu soncu in so za to pripravljeni

²¹ Nem. Friedau.

²² Nem. Pettau.

²³ Na Štajerskem im. zastavnjak, banderaš, kopjaš.

ubrati celo daljšo pot. Ko v cerkvi spijejo blagoslovljeno vino, pospremijo nevesto v nov dom. Na hišnem pragu jo sprejmejo s hlebcom kruha, ki ga mora razrezati, to je znamenje, da prevzema gospodinjstvo. Ponekod mora iti najprej v kuhinjo in tam poskusiti kisló zelje, da bo zelje dobro uspevalo, ob tem razdeli med dekle darila ali, tako kakor v Halozah,²⁴ vrže kovanec v ogenj, to je star spomin na daritev ognju. Slavnostna pojedina navadno traja več dni, zato ponekod sosedje zbirajo za siromake. Drugo jutro skušajo šaljivci iz hiš najbližjih gostov neopazno odnesti raznovrstne predmete, da jih potem v vsesplošno veselje prodajajo na dražbi. Seveda vsak lastnik odkupi svoje nazaj in lahko ostane tudi dolžan plačila. A tudi tatovi ne ostanejo nekaznovani; neusmiljeno jih obsodijo na udarce s palico, pred posledicami izvršbe delinkventa obvaruje le podložena blazina, če se ne najde šaljivec, ki jo pred zadnjim udarcem bliskovito izmakne in ubogemu grešniku vendarle še pomaga do kazni. Tako mineva praznovanje s kratkočasnimi zabavami, med plesom, petjem in pokanjem, dokler gostje ne odidejo. Prvo nedeljo po poroki mladi par pogosti posle in starešino. – Ženitovanjska pogača, okrašena z lastnoročno izdelanimi umetnimi rožicami in figuricami domačih živali, se imenuje »bosman«. Preden gre spat, jo starešina nevesti položi v naročje, ženske gostje pa ob tem zapojejo kakšno staro pesem. Nevesta pogačo izroči ženinu in zdaj moški zapojejo pesem, s katero ženinu želijo srečo in blagoslov. Ta naposled pogačo položi na mizo. Med drugimi pesmimi, ki odmevajo ob tej priložnosti, jih ni malo, ki spominjajo na stare, zdaj že zginule šege, na primer na obdarovanje gostov itn., kakršne še obstajajo pri Južnih Slovanih.

²⁴ Nem. Kollos.

Smrt si predstavljajo kot zelo hitro belo ženo (*smrt*, ženskega spola). Pojavlja se na križpotjih, kjer se zbirajo tudi duše preminulih. Zvečer se sosedje zberejo v hiši žalosti, molijo za pokojnikovo dušo in prepevajo. Na dan pogreba zgodaj položijo pokojnega v krsto in jo postavijo pred hišna vrata, kjer spreten govornik slavi dobre pokojnikove lastnosti in se od njega poslovijo. Tudi živalim naznanijo, da bodo truplo odnesli. Pogreb je navadno dopoldne, ker pridejo opoldne pokojni pozdravit novega prišleka in je zanj lažje sprejeti takšen obisk podnevi kakor ponoči. V okolici Slovenskih Konjic²⁵ vlada prepričanje, da mora zadnji pokopani tako dolgo stražiti pri pokopaliških vratih, dokler ne pokopljejo naslednjega. Po pogrebu se sorodniki zberejo na pogrebščini (»*sedmina*«, ob Muri »*karmine*«), spomin na stare poganske šege ob smrti.

Duše nekrščenih umrlih otrok zvečer švigajo po zraku, sikajo in žvižgajo. Ljudstvo jih imenuje »*movje*« ali »*žive*«. Kdor jih sliši in jih poškropi z vodo iz čistega potoka in ob tem izreče še krstni obrazec, jih lahko odreši. Nikakor pa ne sme žvižgati, kadar se jih sliši, ali se jim posmehovati, sicer bi se slabo končalo.

Ljudstvo zelo rado poje in vso naravo vidi s pesniškimi očmi. Petje ptic mu govori razumljivo, kobilar pove pastirju, kje se je izgubila kobila, škrjanec kliče kmeta k setvi in delu, prepelica se posmehuje delavcem, ki zamujajo pri delu; najnenavadnejše pa je, da škrjancu pripisujejo, da je ob vzletanju pel, da naj bi ubil Boga, vendar se je tega početja pokesal in se ob spuščanju tako rekoč opravičil, da je pozabil kij.

Tudi v koledarju cerkvenih praznikov je še mogoče spoznati stara poganska gledanja na naravo, ki so zaradi vpliva krščanstva idealizirana.

²⁵ Nem. Gonobitz.

Božič (*božič*, pomanjševalnica iz Bog) je tako svet, da tisti, ki na ta dan umre, pride naravnost v nebesa. Zato je posebej primeren tudi za napovedovanje prihodnosti. Če pred odhodom k polnočnici razkoljejo šest bukovih klad, jih eno poleg druge položijo po zaporedju mesecev od vzhoda proti zahodu in na vsak kos natresejo kupček soli, lahko spoznajo, kateri meseci v prihodnjem letu bodo vlažni in deževni, ker se je na teh kladah sol stopila. To lahko ugotovijo tudi s čebulnimi polovicami. Za praznike ponekod še spečejo praznični »*kuc-kruh*«,²⁶ vendar le malo gospodinj pozna zanj potrebne sestavine. Hišo okrasijo, v kot sobe postavijo jaslice in nad mizo obesijo goloba kot simbol Svetega duha. Zvečer pogrnejo mizo in položijo nanjo tri hlebce kruha, enega iz ržene, drugega iz ajdove in tretjega iz bele moke. Slednji se imenuje božični kruh (*božičnik*), pa tudi močni kruh, in se ga sme razrezati šele na praznik svetih treh kraljev, medtem ko prva dva lahko razrežejo že na novoletni dan. Dvanajst noči med božičem in tremi kralji imenujejo volčje noči, kajti v tem času ima »*Čert*«, zli duh, moč nad slabimi ljudmi. Pride k hiši in svoje odpelje, jih nažene v veliko vodo in potem spremeni v volkove. V tem času hodijo od hiše do hiše novoletni pevci (*koledniki*), dečki, katerih število mora biti sodo, njihov vodja se v nekaterih pokrajinah imenuje »*Volčko*« (volkec), in s pesmijo voščijo, za kar so obdarjeni. Prav tako hodijo okrog trije kralji, ob svečenicu pa »*svečari*« (pevci ob svečenicu). Zadnji dan si skušajo zagotoviti srečo in blagoslov tako, da si zjutraj, čim vstanejo, z blagoslovljeno tanko svečo trikrat obkrožijo prsi, trikrat vsako roko in trikrat vsako nogo (*čučkanje*).

²⁶ Sadni kruh, imenovan tudi klecembrot (nem. Kletzenbrot), spečen iz krljev suhega sadja, orehov in temnega krušnega testa.

Sprevod oračev (Jurij Šubic)

Pust je čas splošnega veselja, fantje pokajo z dolgimi biči in pripravijo za pustni torek raznovrstne maske. Orači (*orači*) imajo na hrbtu navzkriž privezano ruto, njihovi klobuki pa so okrašeni s trakovi, in tako se s plugom pomikajo skoz vas. Fant, oblečen v staro babo, zbira darove v nahrbtnem košu; spremlja jih »*kurent*«, oblečen v narobe obrnjen kožuh, z masko in mogočnimi rogovi na glavi in s kravjim zvoncem za pasom, oborožen s palico, ki ima na koncu z žebljem pritrjeno ježevino; včasih se jim pridruži tudi truma v ženske oblečenih jahajočih fantov. Na dvorišču delajo brazde v sneg in sejejo repo (navaden pesek), da bo debela. Komaj orači odidejo, že pridejo kamele (*gambela*) in podobne pošasti, ki imajo posebej na muhi otroke. Večer pa se sklene s slavnostno pojedino in marsikdo si privošči preveč dobrega, saj za postni čas ne sme ostati nič mesa. Sredi posta »prežagajo babo« (*babo žagati*). Na mostu prežagajo slamnato lutko v podobi stare babe in jo potem vržejo v vodo. Na cvetno nedeljo pa se ne sme pozabiti na blagoslov ivinih mačic, saj blagoslovljeni les varuje hišo pred ognjem in strelo.

Za veliko noč spečejo kolače v obliki kolesa (*kolač*), jajca pobarvajo rdeče, in oboje skupaj z mesnimi jedmi odnesejo k blagoslovu. Navsezgodaj po hribih žarijo velikonočni kresovi in pokanje pištol pozdravlja praznik, ki se v slovenščini v spomin na Gospodovo vstajenje imenuje »*velika noč*«.

Pravi spomladanski zavetnik je sveti Jurij. Na njegov praznik živino za pašo okrasijo s svežimi venci in naokrog hodi »*zeleni Jurij*« (*zeleni Juri*). Tako se namreč imenuje fant, ki ga ovijejo z zelenimi bukovimi vejami ali cvetjem, in v spremstvu muzikantov hodi po vasi; pred vsako hišo zapleše in vihti palico, okrašeno s trakovi in cvetjem, medtem ko njegovi spremljevalci pejejo in prosijo za jajca in maslo. Pred tem dnem kače še nimajo strupa.

Obhod »zelenega Jurija« (Jurij Šubic)

Na dan svetega Florjana zjutraj ognja ne smejo zanetiti ženske, temveč pridejo fantje in poskrbijo za to, za kar jih pogostijo s pečenjakom.

Binkošti praznujejo na poseben način tudi pastirji. Za ta dan rezervirajo del pašnika in kdor prvi prižene živino, lahko tam pase. Če pa pride najprej kako dekle, jo okrasijo z venčki in jo pojoč in vriskajoč odpeljejo domov. Imenuje se »lepa Leksa« in je pastirska kraljica do naslednjega leta.

V središču poletnih praznovanj so kresovanja (*kres*). Na ta dan so še pred leti deklice hodile v gaj, zanetile ogenj in plesale okrog njega, nakar so si privoščile praznični obed. Ta čas velja med ljudstvom za najsvetejšega v letu, ogenj naj bi prižgali v čast *Kresniku*, tudi *Krstniku*, ki naj bi nek-daj, ko so zemljo še pokrivali gozdovi in močvirja, pobil veliko pošasti in

strupenih kač. Ženske mečejo v žerjavico sporiš, da bi bile zaščitene pred nesrečo, fantje pa skušajo poškopiti dekleta z vodo in skačejo čez ogenj, čezenj pred tem naženejo tudi živino.

Težko poletno delo sklene praznik po končani mlatvi (*domlatki*); jeseni se s trgatvijo in z veseljem, ki ga ta prinaša, konča delo v vinorodnih krajih, medtem ko v goratih predelih konec dela praznujejo po pravilu stelje za zalogo. Tako se približuje zima, ki z Martinom in Nikolajem tako mladim kot starim prinese vesele čase mirovanja, ob božiču pa se spet vključi v letni koledar cerkvenih praznikov.

Ljudstvo se večinoma ukvarja s poljedelstvom, industrija ni pomembna, rudarstvo daje samo premog. Še ne tako davno so ob Dravi pa vse do Ptuja izpirali zlato. Občasno tudi zdaj še prihajajo sem izpiralci zlata s Hrvaškega, domačini pa so to panogo opustili kot premalo donosno, tako da nanjo spominja le še ime vasi »Zlatoličje« (Golldorf, popačenka iz Golddorf) pri Ptuju. Iskalci zlata se pripeljejo na vozovih, na katere so natovorili čoln in orodje, nato pošljejo vozila nazaj in se lotijo dela. Po trije skupaj odstranjujejo grobi gramoz in delajo kupe drobnega peska. Debelo desko, široko približno 70 do 80 centimetrov in dolgo 1 do 2 metra, na njeni površini so vidni vodoravni vrezi žage, namestijo kot poševno ravnino, na katero en delavec meče pesek, medtem ko drugi na pesek zliva vodo in ga tako odplakuje. Zlata zrna, ki ostanejo v vrezinah, potem amalgamirajo v živo srebro in jih prodajo kovnici v Čakovcu.²⁷ Zaslužek posamičnega delavca se ocenjuje na približno 80 krajcarjev dnevno, v posebno ugodnih razmerah se prihodek poveča morda celo na 2 guldna²⁸

²⁷ V izv. Csakathurn; pravilno Tschakturn.

²⁸ Srebrni gulden, denarna enota v Avstro-ogrski monarhiji, 1857–1892, vreden 100 krajcarjev.

Ročni mlin (Jurij Šubic)

dnevno. Med ljudstvom še živijo številne legende in pravljice, ki deloma še čakajo raziskovalca. Narodni junak Slovencev je »Kralj Matjaž« (kralj Matija), njegova prapodoba verjetno sega v čas sivega poganskega starega veka, kar dokazujejo podobne značilnosti v različnih drugih slovanskih in neslovanskih pripovedkah. Na njeno oblikovanje so močno vplivala dejanja kralja Matije Korvina in Celjskih grofov. V najbližjem sorodstvu je južno-slovanska pripovedka o kraljevem sinu Marku (*Marko Kraljević*), ki tudi Slovincem ni nepoznana. Junak Matija si je pridobil ljubezen ljudstva s pravičnostjo in pogumom v boju proti Turkom. Tako kakor Barbarossa in Marko tudi on ni umrl, temveč spi s svojo vojsko v sveti gori (*Sveta gora*) in bo nekoč spet prišel, premagal vse sovražnike in prinesel svetu večni mir. Med drugimi pripovedmi je povsod razširjena pripovedka o stekleni gori. Ta je nekje daleč na Jutrovem. Na njej stoji zlati Krsnikov grad, pred njim pa drevo z zlatimi sadeži. Kdor pride do tam in odtrga jabolko, ne umre. Na Pohorju še domuje »*Vehtra baba*«, ki ne prenese pasjega laježa, in pastirjem blagoslavlja črede, če ji prinesejo lan, ki ga rada prede. Njo tudi zaprosijo za dež, tako da kako deklico odenejo v plašč iz ličja, jo polivajo z vodo in pojejo pesem, s katero *Vehtra babo* prosijo za dež in ji obljublajo lan. Ko se bliska in grmi, se spopadata *Kombalov* in *Krsnikov* duh. Po drugi različici pa Bog preganja hudiča s strelo, zato se nekaterim ne zdi primerno, da bi se med bliskanjem pokrižali, saj se hudič rad skrije za takšnega človeka, da ga ne bi zadela strela. V gozdovih nori *Čatež*, pol človek pol kozel, tam prebivajo tudi divje žene, *Dimek*, črna pošast, *Laber*, prijazen bel škrat, divji mož, *polkonji* (pol konji pol ljudje) in *pesoglavci* (*pasjeglavci*), poletni se opoldne prikaže »*preglavica*«, ženska brez glave, zvečer straši ljudi *puga*, po hišah uganjajo grdobije škrate (*Šetek*, *Dedek*), *torklja* preganja ženske, ki v soboto zvečer predolgo delajo, *škrat* prinese denar

tistemu, ki mu zapiše svojo dušo; v vodi se zadržuje vodnar (*povodnji mož* ali *gestrin*), njemu mora ribič vreči v vodo darila, če si želi bogatega ulova. Tako je vsa narava polna raznovrstnih dobrih in slabih duhov, ki živijo le še v ljudskem spominu, verovanje vanje je izginilo.

JEZIK SLOVENCEV*

Josef Šuman

lovenci svoj jezik imenujejo *slověnski jezik*. Nemški sosedje mu rečejo vindiški jezik,¹ v učenih knjigah tudi novoslovenski jezik. Vindiški, slovenski, novoslovenski so tri imena za eno in isto stvar. Vendar vsako od imen ta jezik označuje z drugačnega vidika. Potemtakem bi bilo primerno najprej povzeti dejstva o vsakem od teh imen, nato pa okarakterizirati sam jezik.

Ime Vindiš² je izpeljano iz samostalnika Vend.³ Od 6. do 12. stoletja so zahodni pisci, zlasti nemški, Slovane imenovali Vendi, Vindi,⁴ v latinični obliki *Venedi*, *Vinidae*. Tudi dandanes se še govori in piše o Vendih ob reki Spree, o Vendih v Lužici, Vendih na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem in Primorskem. O tem, kako daleč v zgodovino sega ime Vend, je mogoče reči naslednje. Pri Pliniju starejšem, Tacitu, pa Ptolemeju in po Peutingerjevem

* Prevod poglavja Die Sprache der Slowenen. Iz: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. [Bd. 7] Steiermark. Zweitest Heft*. Dunaj, 1890, 225–238.

¹ V izv. nem. Windische Sprache.

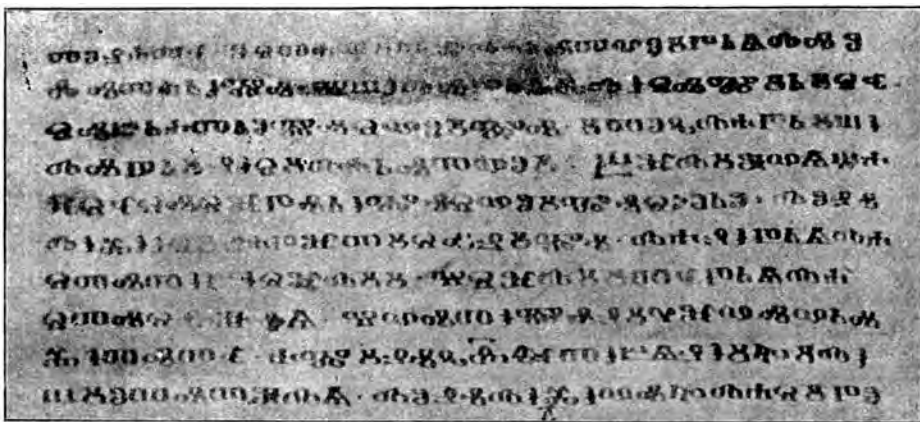
² V izv. Windisch.

³ V izv. Wende.

⁴ V izv. Wenden, Winden.

zemljevidu⁵ se na vzhodu Evrope neko ljudstvo imenuje *Venedi*, *Οὐενέδαί*. Tacit ne ve prav dobro, ali naj to ljudstvo prišteje h Germanom ali Sarmatom.

Današnji etnografi nimajo težav s tem, da bi omenjene *Venede* priznali za slovansko pleme. In ker vemo, da so se naši Vendi v 6. stoletju priseljevali z vzhoda navzgor po dolini Donave in Drave na panonska in

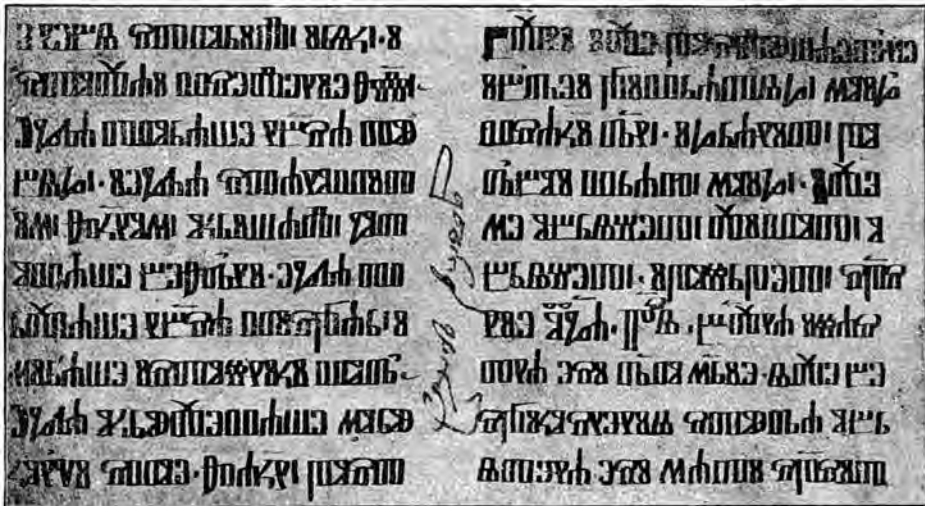
Staroslovenščina: starejša glagolica (X. stoletje)

severna območja, lahko *Venede* iz 1. stoletja povežemo s poznejšimi *Venedi*, *Vinidae* in z našimi Vendi. Z imenom Vend so torej najprej Nemci označili slovansko pleme nasploh, in tako navadno še dandanes zlasti v Avstriji označujejo Slovence na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem in Primorskem. S tem se pojasni ime slovenski jezik, prav tako različna imena pokrajin in naselij, ki jih še zdaj naseljuje pleme naših Vendov ali jih je naseljevalo nekoč. Tako na primer v zgodovini Slovensko krajino,⁶ pa današnja območja

⁵ Tabula Peutingeriana je nastala v 4. ali 5. stoletju in je osnovana na zemljevidu, ki ga je pripravil Agripa v času Avgustovega cesarstva. Ohranjena kopija je iz 13. stoletja.

⁶ Nem. Windische Marken.

in kraje Slovenske Gorice, Slovenska Bistrica, Slovenj Gradec⁷ in tako naprej. Celo na Tirolskem je še kraj Windisch Matrei,⁸ prav tako v Zgornji Avstriji Windisch Garsten.⁹

Staroslovenščina: mlajša glagolica (XI. stoletje)

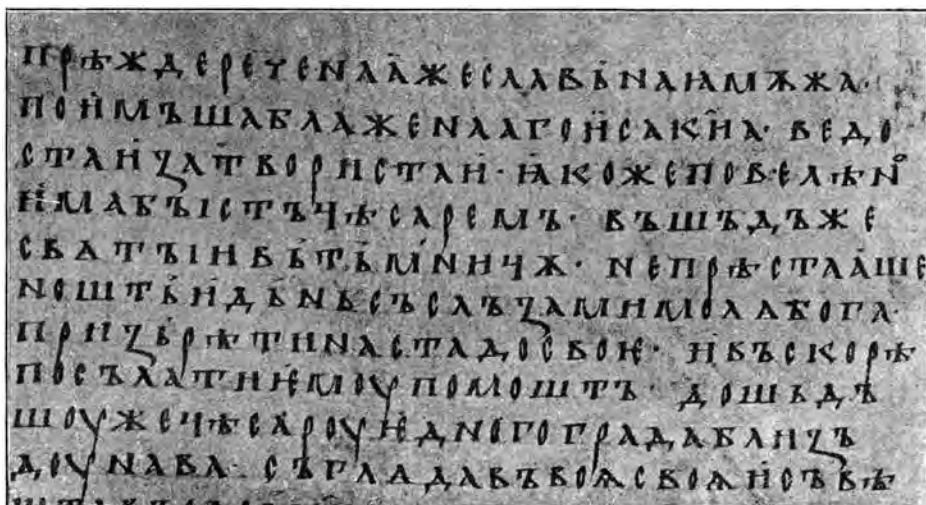
Ime slovenski jezik, *slovenski jezik*, so jeziku dali domačini, *slovenski* je kot pridevnik nastal iz imena *Sloven*. To ime je bilo v tej obliki še v času reformacije v Trubarjevih in Dalmatinovih spisih uporabljeno za oznako pripadnika slovenskega ljudstva. Dandanes se za to oznako uporablja oblika *Slovenec*. Sicer je mogoče imenu v več oblikovnih različicah s precejšnjo verjetnostjo slediti do Ptolemeja 175 po Kr., zagotovo pa do

⁷ Nem. Windischen Büchel, Windisch-Feistriz, Windisch-Graz.

⁸ Slovenski Matrej.

⁹ Slovensko Hrastno.

Cezarja Nazianškega 525 po Kr.¹⁰ Osnova za ime *Slověn* je torej pridevnik *slověnski*, kakor so svoj jezik imenovali domačini. Podobno kot *Slověn* zvenijo imena ljudstev Slovak, Slovan in ime dežele Slavonija. Vse te besede spadajo v isto besedno družino. Še več. Tudi Slovak začuda svoj jezik imenuje *slovenský jazyk*, torej natanko tako kot Slovenec. Ime *slověnski jezik*, ki ga uporabljajo tako Slovenci kot Slovaki, zato spominja na čase Velikomoravske države in slovanskih apostolov svetih Cirila in Metoda, ki

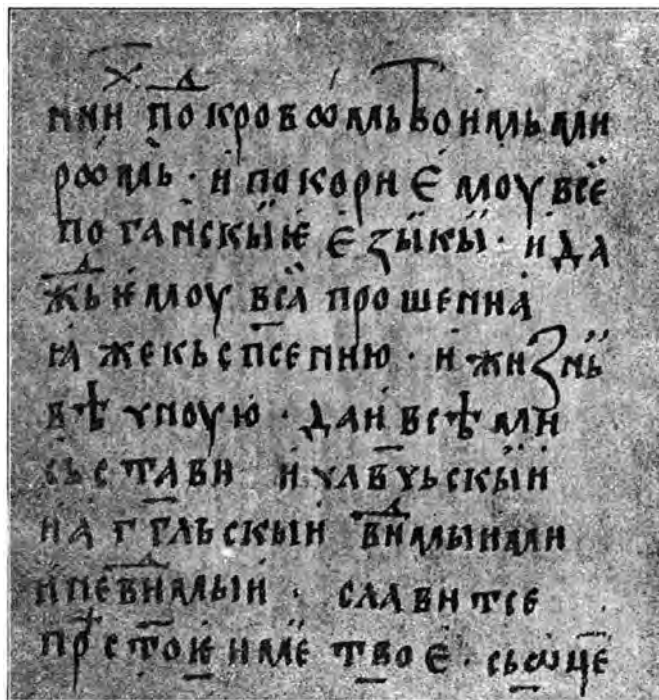
Staroslovenščina: starejša cirilska pisava (XIV. stoletje)

sta ljudstvu v Panoniji in po Moravskem oznanjala evangelij v njegovem jeziku in so ju razumeli tako na Moravskem kot tudi v Panoniji. Tudi ta jezik, ki sta ga uporabljala Ciril in Metod, se imenuje slověnskyj językъ.

¹⁰ Sv. Cezar iz Nazianza. Nazianz (gr. Nazianzos) je bilo mestece nekdanje rimske province Cappadocia Tertia. Cezar je bil pomemben zdravnik in politik, v vzhodni pravoslavni in katoliški cerkvi je bil povzdignjen v svetnika. Živel je pribl. med letoma 331 in 368. – V tukajšnjem besedilu gre za avtorjevo napako.

V imenu *slověnski jezik* je torej del zgodovine, če pomislimo, da se s tem imenom označuje obenem jezik današnjih Slovencev in Slovakov in jezik moravsko-panonskih prebivalcev v 9. stoletju.

Zgodovina 9. stoletja izrecno potrjuje, da sta leta 867 brata Ciril in Metod v Panoniji in na dvoru panonskega kneza Koclja pridigala krščan-

Staroslovensščina: mlajša cirilska pisava (XV. stoletje)

stvo in da je Metod v letih od 869 do 885 deloval kot nadškof Panonije in Moravske.

Metod ni le pridigal v ljudskem jeziku, temveč je v slovenskem jeziku opravljal tudi sveto mašo in vse bogoslužje, ki je bilo sicer običajno v latinskem jeziku. Papež Hadrijan II. je leta 879 izrecno privolil v uvedbo slovanskega bogoslužja, papež Janez VIII. pa je leta 880 dovoljenje obnovil.

Zaradi uvedbe slovanske liturgije so zadevne knjige in spise prevajali v slovenščino. Sam Ciril je v ta namen iznašel ali vsaj izpopolnil slovenskemu jeziku ustrezne fonetične znake, *g l a g o l i c o*, predhodnico *c i r i l i c e*, in tako se je v 9. stoletju na moravsko-panonskih tleh razvila popolna krščanska literatura v slovenskem, torej staroslovenskem jeziku.

Spomeniki tega jezika so jezikovno zelo zanimivi in so povedne priče o dejavnosti obeh svetnikov, Cirila in Metoda, v Panoniji in na Moravskem. S svojo posebnostjo namreč dokazujejo, da je liturgični jezik svetega Cirila in Metoda nastal v Panoniji. Zato se po pravici tudi imenujejo panonski spomeniki in se jim pripisuje enak pomen, kakor ga ima izraz staroslovenski spomeniki. Predstavljajo starejši jezik od jezika drugih cerkvenoslovanskih spomenikov iz poznejšega časa in jih poznamo in označujemo kot bolgarski, hrvaški, srbski in ruski. V teh starejših cerkvenoslovanskih spomenikih so ohranjeni liturgični izrazi, ki nakazujejo, da spomeniki ne izvirajo od tam, kjer je vladal grški jezik, temveč so nastali tu, kjer je bila prej bodisi v sami deželi ali neposredni bližini običajna latinska liturgija. Ta značilnost pa velja le za Panonijo, kamor so prodrli nemški verski učitelji z Bavarskega in iz Karantanije. Poleg liturgičnih izrazov ima jezik panonskih spomenikov sam po sebi določene značilnosti, ki ne označujejo le njegove starosti, temveč tudi vez z današnjim slovenskim jezikom, torej ozemlje njegovega izvira. Med takšnimi značilnostmi sta med drugim nosnika *ą* in *ę*. Samo v panonskih spomenikih so namreč nosniki pravilno uporabljeni. In še v današnjem času se v slovenskem jeziku vsak staroslovenski *ą* izrazi z *o*, *ę* pa z *e* in nič drugače, čeprav se je dandanes nazaliranje, razen redkih ostankov, izgubilo.

Na srečo je še druga zgovorna priča, ki dokazuje, da je liturgični jezik svetega Cirila in Metoda moral nastati v Panoniji. Tudi ta priča je spomenik

iz starega časa, iz 10. stoletja. To so Brižinski spomeniki. Spomeniki vsebujejo slovenski spovedni molitvi in slovensko pridigo o grehu, in sicer v jeziku takratnih karantanskih Slovencev. Ker so nedvomno slovenski in tako podobni jeziku panonskih spomenikov kot noben drug slovanski spomenik, je jasno, da z druge strani na novo osvetljujejo tudi same panonske spomenike, kar dopušča spoznanje, da so slednji morali nastati v njihovi krajevni bližini tudi zato, ker je njihov jezik tako podoben jeziku Brižinskih spomenikov. Ti posebni slovanski spomeniki, ki niso ne bolgarski, ne hrvaški, ne srbski, ne ruski, ob tem pa tako podobni slovenskemu jeziku, kot je ohranjen v Brižinskih spomenikih, torej niso mogli nastati nikjer drugje kakor v bližini Karantanije, v Panoniji. Ne le zgodovina, temveč tudi jezikoslovje opozarja torej na to, da so v 9. stoletju v Panoniji govorili zadevni liturgični jezik, staroslovenski jezik in da je v času svetega Cirila in Metoda bogoslužje potekalo v tem jeziku.

Vendar pa je bila ta smer razvoja v Panoniji le začasna. Po Metodovi smrti so njegove učence pregnali iz Panonije, Panonija je preživljala viharne čase, z vzhoda so prodirali Madžari, s severozahoda nemška plemena. Zdaj živijo Slovenci na Madžarskem le še na zahodnem robu dežele in se v okolici Radgone stikajo s Slovenci južne Štajerske.

Ti Slovenci, kolikor namreč živijo na nekdanjih panonskih tleh, to so Slovenci na Madžarskem in na vzhodnem Štajerskem, in tudi ostanki slovenskega prebivalstva v hrvaški Slavoniji, spadajo torej še k potomcem starih panonskih Slovencev. Kakor takrat govorijo slovenski jezik. Vendar je današnji jezik nekoliko spremenjen, kajti tudi jezik ne pozna mirovanja, temveč se spreminja »kot listje na drevju, ki jeseni odpada, spomladi pa znova požene«. Učenjaki zato jezik zdajšnjih Slovencev imenujejo novoslovenski za razloček od jezika Slovencev v 9. stoletju, ki ga imenujejo staroslovenski.

Ko je govor o novoslovenskem jeziku, je treba upoštevati še en vidik. Če namreč danes novoslovenski jezik označuje tudi knjižni jezik vseh Slovencev, je treba poudariti dejstvo, da se je že za časa Cirila in Metoda jezik noriško-karantanskih in panonskih Slovencev narečno razlikoval. Ta drugačnost je očitna že v Brižinskih spomenikih. Novoslovenski jezik je sprva narečje, ki se je že zgodaj izoblikovalo na nekdanjih noriških ali zlasti karantanskih tleh, in sicer izvirno ob narečju panonskih Slovencev, in je potem odločilno vplivalo na razvoj današnjega slovenskega knjižnega jezika.

Zapišemo lahko torej, da je slovenski jezik najbližji liturgičnemu jeziku svetega Cirila in Metoda in da prebivalci vzhodnega slovenskega jezikovnega področja ta jezik govorijo še danes s spremembami in poenostavitvami, ki so v jeziku nastale v nekajstoletnem intervalu. Nazadnje ne smemo pozabiti omeniti, da poleg imena in podane teorije o staroslovenskem jeziku obstaja še druga teorija, ki pravi, da je bila domovina liturgičnega jezika 9. stoletja Bolgarija in bi ga zato lahko imenovali starobolgarski. Toda najodličnejši raziskovalci na tem področju, kot so Kopitar, Miklošič in v zadnjih letih svojega življenja tudi Šafařík, so zgoraj podano mnenje o panonski domovini liturgičnega jezika zagovarjali in dokazovali z zgodovinskimi dejstvi in značajem jezikovnih spomenikov. In ta pogled se tem bolj uveljavlja, kolikor bolj se širi poznavanje teh spomenikov.

Na tej podlagi Slovenci vztrajajo pri tem, da je bila zibelka cerkvenoslovanske literature v njihovi domovini in da so se od tod po Metodovi smrti prek njegovih učencev krščanstvo in liturgični jezik in z njim nemara tudi ime plemena širili k drugim Slovanom. Medtem ko se je torej liturgični jezik v prvi domovini uveljavljal le kratek čas in so ga neugodne razmere zgodaj pregnale, je bil potem pri kristjanih na vzhodu od Črne gore do Petrograda dolgo časa izključni knjižni jezik in je šele v novejšem času

naredil prostor tudi za ljudska narečja, najprej za poimenovanje vsakdanjih predmetov. Toda prva in prvotna domovina tega jezika je bila Panonija in ostanki panonskih Slovencev spadajo k neposrednim potomcem tistih Slovanov, v katerih jeziku so bile najprej zasnovane in napisane liturgične knjige svetih Cirila in Metoda.

Kar zadeva značaj slovenskega jezika, so nekatere značilnosti skupne z drugimi južnoslovanskimi jeziki, spet druge pa označujejo njegove posebnosti. Tako se v vseh južnoslovanskih jezikih zobnika *d* in *t* pred navadnim *i*-jem ne zmeščata. Torej v slovenščini, kot tudi v drugih južnoslovanskih jezikih, glasova *d* in *t* na primer v besedi *voditi* zvenita čisto, drugače kakor v severnoslovanskih jezikih, ki zobnike pred *i* mehčajo. Enako se zgodi pri glasu *r*: zveni torej čisto, npr. *pri* in ne *při* ali *przy* kot v češčini in poljščini. Slovaški *r* je glede tega trenutno še na enaki stopnji kot slovenski. Nadalje je slovenskemu jeziku, drugim južnoslovanskim jezikom in češkemu jeziku skupna glasovna skupina *rě* in *ľě* pred soglasnikom, če je ta glasovna skupina izšla iz prvotnega *er* in *el*: beseda gora zveni torej *brěg*. Tudi vrinek *l*-ja po ustničnih glasovih pred jotiranimi vokali je posebnost slovenščine in srbohrvaščine, tako npr. Slovenci in Srbo-Hrvati rečejo *zemlja*, Čehi in tudi Bolgari pa *země*. Odstopanje ob italijanski meji, kjer *l* zveni kot *i*, temelji na italijanskih vplivih. Izgovarjava zobnikov pred jotiranimi vokali je že v slovenščini drugačna kakor v drugih južnoslovanskih jezikih. Medtem ko se glasovna skupina, ki izhaja iz prvotnega **tja*, v hrvaščini in srbščini izgovarja z nepopolno palatalizacijo kot *ća*, v slovenščini večinoma zveni popolnoma palatalno kot *ča*: primerjaj srbohrvaški *hoćete* in slovenski *hočete*. Starslovenski zapis *št*, npr. *hoštete*, kaže to glasovno skupino v metatetičnem zaporedju glasov. V glasovni skupini, ki nastane iz **dja*, je mogoče ugotoviti še eno razliko. Medtem ko namreč v hrvaščini in srbščini

analogno *ča*-ju zveni kot *d'a*, v slovenščini zobnik izpade, nebnik, ki ostane, pa se izgovori čisto in nezveneče: **dja* torej zveni v slovenščini *ja*. To je tisti glasovni pojav, o katerem je govor vselej, ko naj bi izrazili dvom o povezanosti novoslovenščine s staroslovenščino. Staroslovenski jezik namreč zadevno glasovno skupino označuje z *žda*. Torej je v staroslovenščini *j* postal *ž* in zamenjal mesto s predhodnim *d*-jem, medtem ko, kot smo omenili, v novoslovenščini *d* pred *j* izpade. Staroslovenski *roždenъ* (rojen) iz **rodjenu* v novoslovenščini zveni *rojen*, v srbohrvaščini pa *rod'en*, v bolgarščini prav tako *rožden* in v ruščini *rožen*, in v češčini in poljščini *rozen*.

Kot posamičen pojav je treba omeniti prehod glasu *ž*, omehčan iz *g*-ja, v *r*. To se namreč zgodi pri glagolu *morem*, staroslovensko *mogą*, *možeši*, nadalje v besedi *uboren* iz *ubožen* in v priponi *re* iz *že*, npr. *tore* iz *tože* (zato). V zadnjem primeru je ta prehod običajen tudi v hrvaščini. Do te mere je mogoče določiti lastnosti soglasnikov.

Pri samoglasnikih je na splošno opaziti njihovo poenostavljanje. Staroslovenska polglasnika *Ѣ, Ѓ* se v novoslovenščini v nepoudarjenih zlogih večinoma izpuščata, v poudarjenih pa ju nadomešča *a* ali *e*, staroslovenski *дѣнѢ* (*dan*) se glasi *den* ali *dan*. Za trdi *y* in mehki *i* je podan glas *i*. Trdi *y* je deloma še mogoče spoznati v fonetičnih zakonih, a komaj kdaj v izgovarjavi, primerjaj na primer *otroci* in *z otroki* iz *z otroky*. Glas *e* se pojavlja v treh različicah. Obstaja kratek poudarjen ali nepoudarjen *e* in v poudarjenih zlogih dvojni dolgi *e*, od katerih se eden nagiba k *i*-ju, drugi se na nekaterih mestih izgovori kot nizek dolg *e*, drugod pa se nagiba k *a*-ju, v nekaterih se izgovori tako rekoč kot *a*, primerjaj *svět* (svet¹¹) in *svět*

¹¹ Nem. die Welt.

(svet¹²). Ta drugi ξ je v poudarjenih zlogih odsev stroslovenskega nosnika *en*, medtem ko \acute{e} , ki se nagiba k *i*-ju, v poudarjenih zlogih nadomesti staroslovenski *jat*; v nepoudarjenih zlogih se staroslovenski *en* in *jat* znižata v zgoraj omenjeni kratki *e*. Poleg teh treh vrst *e*-ja obstaja še nemi *e*, ki v zadnjih zlogih v določeni meri nadomešča staroslovenska polglasnika ь in ъ : primerjaj *dober*, *močen*. Tudi staroslovenski nosni *q*, ki se v hrvaščini in srbščini izrazi z *u*, se še večkrat v poudarjenih zlogih razlikuje od enojnega *o*-ja zaradi svoje dolžine, čeprav ni mogoče zanikati, da tudi navadni (nenosni) *o*, če se poudari, lahko postane dolg in imata oba v poudarjenih zlogih na nekaterih območjih tudi zvočno barvo *uo*-ja in *u*-ja; nepoudarjeno ali skrajšano zazveni kot navadni *o*.

Na Koroškem, pri beneških Slovencih in deloma na vzhodnem govornem območju je nosnik deloma še ohranjen, na Koroškem se beseda *veči* (večji) izgovarja kot *venči*, *dob* (hrast) kot *domb*. Enako v Benečiji, v okrožju Sv. Petra najdemo *venči*, v Reziji *vinči*, na Štajerskem se beseda *mesec*¹³ glasi *mesenc*.

Kakor pri glasovnih pojavih je v novoslovenskem jeziku v primerjavi s staroslovenščino opaziti poenostavitev tudi pri oblikotvorju. V današnjem jeziku je mogoče dokazati skoraj vse vrste oblik, kakršne so obstajale v staroslovenščini, čeprav so nekatere le še ostanki in izumirajo. Zato pa je povsod opazna nagnjenost k poenostavljanju, tako v sklanjatvi kot tudi v spregatvi. Še obstajajo specifične končnice slovanske sklanjatve, mestnik, orodnik in tudi zvalnik, tudi tri števila, ednina, množina in dvojina. Vendar je zvalnik že omejen na posamične besede, dvojina izgublja roditeljski in

¹² Nem. heilig.

¹³ V pomenu nebesnega telesa.

mestnik in ta sklon nadomešča z množino, le na vzhodu jezikovnega območja so ti skloni še ohranjeni, in sicer večinoma tudi samo pri zaimku. Zaradi napredujočega poenostavljanja se opuščajo celo posamični fonetični zakoni. Tako ima na primer ajevski sklanjatev v staroslovenščini po trdem korenskem soglasniku v rodilniku ednine in potem v imenovalniku in tožilniku množine končnico *y*, medtem ko ima v besednih deblih z mehкими soglasniki *ę*: *rąky* (roki), *dušę* (duši). Današnji slovenski jezik ima le eno končnico *e*: *roke*, *duše* in se tako sploh ne meni več za fonetični zakon, ki se upošteva pri besedotvorju in tudi sicer ter po katerem se *k* pred *ę* in *e* zmehča. Enako se zgodi tudi v tožilniku množine pri *ь*-sklanjatvi. Ijevski sklanjatev pa se je po drugi strani predvsem v ednini ohranila pri ženskih samostalnikih. Končnice soglasniške sklanjatve se oblikujejo večinoma po *ь*-sklanjatvi ali ajevski sklanjatvi, s čimer se sklanjanje poenostavi. Sklonske končnice so se izenačile tudi pri trdih in mehkih zaimenskih osnovah, kjer je prav tako prevladala končnica mehkih osnov, tako da je iz *toga* (tega) nastal *tega* kot pri *vsega* (vsak). Značilnost trdih osnov se je ohranila le na vzhodu jezikovnega področja in v vprašalnici *koga* (čigav).

Podobno je dvojno sklanjatev izgubil tudi pridevnik in z izjemo nekaj primerov večinoma pozna le eno sklanjatev. Pridevnik staroslovenskega jezika ima namreč imensko in sestavljeno sklanjatev, pri čemer druga nadomešča uporabo člena pri drugih jezikih, današnji slovenski jezik pa pozna le sestavljeno sklanjatev. Obe sklanjatvi sta ohranjeni le v imenovalniku in tožilniku ednine moškega spola, poleg tega so ostanki imenske sklanjatve v rekih in prislovnih izrazih. – Enako poenostavljena je spregatev glagola. Imperfekt se dandanes izraža s perfektom nedovršnega glagola, podobno kot se aorist deloma s sedanjikom, deloma s perfektom dovršnega glagola. Tako sta imperfekt in aorist zdaj postala odveč in sta večinoma izumrla. Obstajala

pa sta tudi v novoslovenskem jeziku, kakor to kažejo ne le Brižinski spomeniki, temveč tudi poznejši spisi 15. in 16. stoletja, imperfekt pa narečno deloma celo še obstaja. Ohranila se je raznovrstnost glagolskih osnov, tudi spregatvene končnice. Le v prvi osebi ednine najdemo povsod končnico *-m*. Medtem ko so torej v staroslovenščini razlikovali npr. med *nesq* (nesem) in *věmь* (vem), se v današnjem jeziku oba glagola končata na *m*: *nesem*, *věm*. A nič manj ni najti tudi zadevnih narečnih ostankov z *o*-oblikami. Od vseh deležnikov je izumrl samo pasivni deležnik sedanjega časa; takšne tvorbe kakor *ženim* (ženin) se občutijo kot samostalniki. Navedeni deležnik nadomesti pasivni deležnik perfekta nedovršnega glagola. Če sta torej ponostavljanje in združevanje oblik značilnosti razvijajočega se slovenskega jezika, pa se je bistveno jedro ohranilo tako v bogastvu korenov kot tudi imenskih in glagolskih osnov. Posebnost slovenskih glagolskih osnov, s katerimi se izrazi vrsta dejanja, ki je lahko trenutno, trajno, enkratno, ponavljajoče se, enkratno trajajoče, ponovno trajajoče, začetno, dovršeno, pa se ni le ohranila, temveč se je deloma zaradi tvorb na *-évam* za izražanje ponovitev iz navade celo še razširila. – Druge posebnosti je mogoče nakazati. Navadnih prislovov ne oblikujejo iz mestnika kot v staroslovenščini, temveč iz tožilnika pridevnika srednjega spola: ne *lěpě* (lepo), temveč *lepo*. Nekatere zaimkovne osnove so izumrle ali so ohranjene le v reklih ali zloženkah. V izrazu *do sih mal* (do tega časa) ali *letos* (letos) je vsebovan zaimek *sb*, *si*, *se*, ki sicer ni več živ. Zato pa najdemo nove zaimke, npr. vprašalnico *kaj* (kaj) za staroslovenski *čbto*. Podobne novosti so opazne tudi pri nekaterih veznikih in členkih.

V jeziku Slovencev je mogoče razlikovati dve skupini narečij, severozahodno in jugovzhodno. Severozahodna skupina zajema na Štajerskem območje, ki leži zahodno od nekdanje panonske meje, razen Savske ravnine

med spodnjo Sotlo in Savo, nadalje slovensko Koroško, potem Gorenjsko, severni del Goriškega in slovensko območje v Benečiji. Jugovzhodna skupina obsega ostala slovenska območja, tako najprej v nekdanji Panoniji področje madžarskih, nato štajerskih in hrvaških Slovencev in *Belih Krajncev* v okraju Črnomelj,¹⁴ nadalje Dolenjsko in Notranjsko, potem slovenski del Istre in območja Trsta in južni del Goriškega. Posebnosti narečij je težko označiti, saj so razločki pogosto neznatni in se širijo postopno. Večinoma so opazni v izgovarjavi samoglasnikov, deloma tudi soglasnikov, manj pomembna sta pregibanje in besedni zaklad.

Razlika v jeziku, ki označuje skupini, se najprej nanaša na izgovarjavo staroslovenskega *jat*. Medtem ko se namreč ta glas v primerih, ko ostane dolg, v jugovzhodni skupini izgovori kot *ě*, to je kot dolgi *e*, ki se nagiba k *i* ali k *ej*, mestoma celo *aj*, dobi v narečjih severozahodne skupine glasovno obliko *je*, *ie* in *i*. Beseda *zvězda* (zvezda) npr. zveni pri Slovencih na Madžarskem in sosednjih Štajercih *zvezda*, prav tako na Dolenjskem *zvezda*, med hrvaškimi Slovenci *zvězda*, pri Rogatcu na Štajerskem *zvajzda*, na Koroškem pa *zvezda*, pri Tolminu *zviezda*, pri Cerknem na Goriškem *zvīzda*, prav tako tudi v Benečiji *zvīzda*. Enaka glasovna razmerja imajo beseda *besěda*, *cvět* (cvet) in podobne stare besede z dolgim *ě*-jem.

Naslednja značilnost narečij obeh skupin je način oblikovanja glasov *dl* in *tl* v deležniku. V severnozahodni skupini zobnik pred *l* ostane, medtem ko v narečjih jugovzhodne skupine večinoma izpade. Tako rečejo na primer na Koroškem *padla je*, na panonskem Štajerskem in Dolenjskem pa *pala*. Podobno je na eni strani *pletla sem* in na drugi *plela*, tako tudi vsi podobni primeri. Poleg tega se v narečjih severnozahodne skupine *h*

¹⁴ V izv. Černembl.

izgovarja tam, kjer je izvorno in v narečjih jugovzhodne skupine *g*. Beseda *gora* na primer zveni v narečjih severnozahodne skupine *hora*, v narečjih jugovzhodne pa *gora*, prav tako beseda *goreti*, tam *horeti*, tu *goreti*, in druge podobne besede. Navedene tri značilnosti omogočajo spoznati razločke v jeziku obeh skupin. Obstajajo pa še druge, ki označujejo jezik posamičnih delov obeh skupin. Tako se, na primer, v panonskem delu Štajerskega, razen na območju Središča ob Dravi in med madžarskimi Slovenci, *u* izgovarja kot *ü*: *duh* se glasi *düh*, *kruh* *krüh* in tako naprej. Takšen izgovor je mogoče opaziti tudi na posamičnih območjih Dolenjskega, Notranjskega in Goriškega. Staroslovenska polglasnika *Ḅ* in *b* v poudarjenih zlogih pri Slovencih na Koroškem in Štajerskem, razen tistih v Savski ravnini in Savinjski dolini, nadomešča samoglasnik *e*, pri vseh drugih Slovencih pa *a*. Tako na primer staroslovenski *dḄnḄ* na prvem področju zveni *den*, na Kranjskem, Goriškem, v Benečiji, v štajerski Savski ravnini in v Savinjski dolini pa *dan*. Prav tako beseda *vḄsḄ* (*vas*) pri prvih *ves*, pri drugih *vas*, ali *vzemem* *vzajem*, *meša* *maša* (*maša*) in tako naprej. V Rezijanski dolini se poleg oblike *dan* pojavlja tudi oblika *din*, vsaj v reklih, recimo *din anu nuć* (*dan* in *noč*).

Glasovna skupina *šč* iz **skj* ali **stj* se na panonskem Štajerskem, Dolenjskem in Notranjskem večinoma izgovori v celoti, sicer pa kot ostri *š*, na primer *puščam* (*pustim*) zveni tako v panonskem delu Štajerskega, tudi na Dolenjskem in Notranjskem, na Gorenjskem in Koroškem pa *pušam*. Tam je okrog Tolmina slišati npr. tudi *smetišče* (*prostor za smeti*), v štajerski Savski ravnini pa *smetiše*.

Iz teh primerov izhaja, da so posamični pojavi omejeni na določena področja skupine, obenem pa prehajajo na dele druge skupine. Tako verjetno ni naključje, da *e* nadomešča staroslovanski polglasnik prav na tistih

področjih, ki so bližja severnim Slovanom, kjer imajo enako nadomestilo, medtem ko ga *a* nadomešča na drugih področjih, ki mejijo na Hrvate.

Če hočemo na kratko označiti jezik posamičnih narečij, je mogoče o jeziku panonskih Slovencev trditi, da je najčisteje ohranil samoglasnike in soglasnike. Enako velja za pregibne oblike. Glagoli na *-noti* so le tu ohranjeni v prvotni obliki, sicer je ta oblika oslABLJENA v *-n'ti*, *-niti* in izenačena z izpeljanimi glagoli četrtega razreda. Potemtakem panonski Slovenci še razlikujejo *mignoti* (mahati) in *polniti*, medtem ko sicer glagoli z enakimi končnicami zvenijo *migniti* in *polniti*. Če se v sklanjatvi v ljudskem izgovoru končnica *u* oslabi v *i*, bi ta pojav utegnil temeljiti na izgovoru *u* kot *ü*: *njemi* (njemu) iz *njemü*.

V gorenjskem narečju se trdi in deloma tudi srednji *l* izgovarja kot *u* ali *w* ne le na koncu besede in pred soglasniki, temveč tudi pred samoglasniki. Beseda *glava* se v izgovoru Gorenjcev glasi *guava*, *lehek* (lahek) kot *woh'k*. V večzložnih besedah marsikateri samoglasnik popolnoma izgine zaradi izrazitega poudarka in nagnjenja k naglaševanju zadnjega zloga. Slednje se pogosto zgodi tudi v izglasju, kadar ni poudarjen, primerjaj *dobr vin'* namesto *dobro vino*.

Za jezik dolenjskega narečja je poleg splošnih značilnosti jugovzhodne skupine značilen tudi izgovor poudarjenega *o*, ki se glasi *u*. Na Dolenjskem rečejo torej *gospúd*, *búg* in tako naprej. Ta izgovarjava je običajna tudi v Reziji v Benečiji. Sicer se *o* glasi čisto ali pri madžarskih in sosednjih štajerskih Slovencih kot *ou*, pri beneških Slovencih okrožja Sv. Petra pa kot *uo*.

Narečje, kakor ga govorijo na Dolenjskem, prevladuje večinoma tudi na Notranjskem, na slovenskih območjih Istre, na tržaškem ozemlju in na južnem Goriškem. V narečju Slovencev v Istri je opaziti vpliv hrvaškega jezika. Nasploh je jezik na obrobju zaradi vpliva sosednjih tujih jezikov

manj čist. V okrožju Sv. Petra končnica *-ac* za sicer običajni *-ec* v besedah kot na primer *pievac* (pevec), *jazbac* (jazbec) kaže na podobnost s hrvaškim jezikom, prav tako izgovor *č-ja* v besedah kot je *reči*, ki zveni kot *recj*.

Končno še narečje, ki se govori na Koroškem, vsebuje posebnosti gorenjščine. Za navrh pa ima še značilnost, zaradi katere je jezik Korošcev posebej težko razumljiv, glas *k* se namreč v izgovoru le nakaže: za *kako* se zdi, da se sliši kot *'a'o*. Samoglasnik pogosto postane nejasen, tako da stavek *koze pase* zveni kot *'aze pose*. Te podobe narečja, h katerim bi bilo treba v lokalnih narečjih Podjunske, Rožanske in Ziljske doline dodati še nadrobnosti, so posebnosti, ki se bolj ali manj pripisujejo okornim gorjancem.

Poleg teh posebnosti se najdejo tudi zanimivi arhaizmi in lokalizmi, ki so presenetljivi. K slednjim je mogoče prištevati predpono *vi* (ven) v češčini in slovaščini, ki se na slovenskem jezikovnem območju pojavi samo na Koroškem, v Benečiji in občasno tudi na območjih Štajerskega, ki mejijo na Koroško. K arhaizmom bi lahko prišteli oblike imperfekta pomožnega glagola *bě*, *běsta* in tako naprej, ki se razen na Koroškem najdejo samo še pri hrvaških Slovencih.

Kar zadeva porazdelitev narečij, sodi jezik prebivalcev Pohorja, zgornjih Slovenskih Goric, Kozjaka, zgornje Dravske in Mislinjske doline h koroškemu narečju, jezik prebivalcev Savinjske doline k narečju Gorenjskega in končno jezik prebivalcev Savske ravnine k narečju Dolenjskega.

Jezik Slovencev na Koroškem, na Gorenjskem in na sosednjih območjih Štajerskega velja za nadaljevanje tistega jezika, ki je ohranjen v Brižinskih spomenikih.

FIZIČNE ZNAČILNOSTI PREBIVALSTVA*

Emil Zuckerkandl

Za Štajersko prideta v pošteve dve plemeni: Nemci in Slovenci. Prvi, ki predstavljajo 64 odstotkov celotnega prebivalstva, naseljujejo celotno Zgornjo in Srednjo Štajersko, drugi pa le Spodnjo Štajersko, kjer so razen v mestih Maribor, Ptuj in Celje¹ in še nekaterih večjih naseljih večinoma slovenski prebivalci.

Nemci na Štajerskem so mešano ljudstvo, podobno kakor večina drugih kulturnih ljudstev. Takšen pogled potrjujejo tako statistični rezultati o barvi oči in las kakor tudi opazne razlike v obliki lobanje. Po barvi oči in las ločimo pri štajerskih Nemcih med svetlim in temnim tipom, prvi prevladuje med otroki, drugi med odraslimi. Med obdobjem odraščanja torej svetla kompleksija² preide v temno, ta prehod pa dokazuje, če ga razlagamo atavistično, da je bila nekoč plavolasa rasa med štajerskimi Nemci zastopana močnejše kot v zdajšnjem času in kaže na križanje plavolase rase z rjavolasim ljudstvom.

* Prevod poglavja Physische Beschaffenheit der Bevölkerung. Iz: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. [Bd. 7] Steiermark. Zweites Heft.* Dunaj, 1890, 238–244.

¹ Nem. Marburg, Pettau, Cilli.

² Skladnost barve las, šarenice in kože.

Kakor nas poučijo naslednje številke, svetla kompleksija preide v temno dokaj hitro. V osnovni šoli je plavolasih 56 odstotkov nemških otrok, v srednji šoli le še 47,6 odstotkov, med odraslimi pa se je odstotek svetlolasih spustil še mnogo nižje, kakor je videti na prvi pogled. Žal o barvi oči in las odraslih ni zapisov. Porazdelitev svetlolasih in rjavolasih ni enakomerna, temveč se spreminja po okrajih. Tako ima na primer en okraj srednje Štajerske (Voitsberg) ob 445 rjavolasih 555 svetlolasih šolarjev, drugi (Kirchbach) pa ob 239 rjavolasih kar 711 svetlolasih. Podobne rezultate je pokazala raziskava o barvi oči.

Enako kot barva oči in las tudi različnost oblike lobanje dokazuje, da so se nemški Štajerci izoblikovali iz značilnosti več različnih ljudstev. Med novodobnim štajersko-nemškim prebivalstvom najdemo najrazličnejše oblike lobanje, od katerih pa prevladujeta dve: kratkoglava oziroma širokoglava (brahikefalna) in dolgoglava oziroma ozkoglava (dolihokefalna). Za kratkoglavo obliko so značilne naslednje lastnosti: gledano od zgoraj je lobanja kratka in široka, v profilu pa srednje visoka; profil tudi jasno pokaže, da je skrajšan večinoma le del možganskega dna za ušesno odprtino, njegova zadnja stena je, mimogrede, znatno bolj sploščena. Obraz je po opazovanju na živem človeku navadno dolg in ovalen, saj se spodnja čeljustnica le zanemarljivo razširi. Nos je raven in močno izstopa, profil obraza je manj izbočen, od čela proti zobem namreč pada precej navpično (ortogonalnost). Vhoda v očesno votlino sta v okostju pri večini široko odprta, vhod v nosno votlino je dolg in ozek. Neredki pa so primeri, ko se zdijo omenjeni deli skrajšani in razširjeni, te posebnosti se največkrat pojavijo kombinirano s čokato zgradbo obraznega okostja. Pri dolgoglavi obliki je lobanja gledano od zgoraj dolga in ozka, v profilu pa srednje visoka. V tem pogledu je tudi opaziti, da je možgansko dno spet pretežno podaljšano v delu za odprtino

ušesa in da je njegova zadnja stena močno izbočena. Obraz je navadno dolg in ozek, včasih pa, tako kot tudi pri kratkoglavi obliki, razmeroma širok in izbočen; v tem primeru sta vhod v očesno votlino in zunanja nosna odprtina nizka in široka. Vrh tega je treba pri dolgoglavih razlikovati med zmerno dolihekofalno (mezokefalno) – razmerje dolžina : širina = 100 : 75,1 in vse do 100 : 79,9 – in pravo dolihokefalno obliko. Pri slednji je skupina lobanj, pri katerih višina presega širino in za katero je značilen obraz, ki je podaljšan zaradi široko odprtih očesnih votlin in ozke nosne votline. To obliko je vredno prav posebej poudariti zaradi skladnosti z obliko dolgoglavcev, ki so jih našli v germanskih vrstnih grobovih.

Med 1400 lobanjami iz nemških okrajev Štajerske sem torej našel: 76,4 odstotkov kratkoglavih (od tega 23 odstotkov visoke stopnje, hiperbrahikefalnih, razmerje dolžina : širina = 100 : 85,0 ali celo višje), 23,6 odstotkov dolgoglavih (od tega pravzaprav le 4,2 odstotka dolihokefalnih, drugi mezokefalni). Po teh številkah bi bilo več kot tri četrtine štajerskih Nemcev kratkoglavih. Vendar je to število morda previsoko, saj se med lobanjami, ki po razmerju med dolžino do širino še spadajo v skupino kratkoglavih, posamične zelo približujejo dolgoglavosti. Ob upoštevanju teh dvomljivih primerov bi utegnilo biti dolgoglavih približno 35 odstotkov štajerskih Nemcev. Vsekakor so dolihokefalni v manjšini, zlasti če skupino ekstremne dolihokefalnosti (4,2 odstotka) izločimo iz vrste dolihokefalnosti zmerne stopnje (mezokefalni). Porazdelitev teh dveh oblik se spreminja po krajih. Gorjanci so na splošno bolj brahikefalni kakor prebivalci ravnine. Na Zgornjem Štajerskem sem našel: 80,2 odstotka kratkoglavih in 19,8 odstotkov dolgoglavih; na Srednjem Štajerskem pa le 73,5 odstotkov brahikefalnih in 26,5 odstotkov dolihokefalnih. Različna porazdelitev pa se spreminja za 40 odstotkov celo v ozkih mejah. Tako je v Adriachu (pri Frohnleitenu)

90,6 odstotkov brahikefalnih in 9,4 odstotkov dolhokefalnih, v bližnjem Gratweinu pa 53 odstotkov brahikefalnih in 47 odstotkov dolihokefalnih, v Gomilici³ (na jezikovni meji) je 60,9 odstotkov kratkoglavih in 39,1 odstotka dolgoglavih.

Na vprašanje, ali se od dveh tipov las in oči kateri od njiju ustaljeno kombinira z določeno obliko lobanje, moram odgovoriti nikalno. Toda še

Tip Nemca z Zgornje Štajerske
(Alois Gril, po fotografiji)

pred kratkim je bilo precej razširjeno naziranje o visokem, plavolasem, dolgoglavem tipu, ki so ga postavili v nasprotje z rjavolasim, kratkoglavim tipom čokate konstitucije, in z določeno naklonjenostjo so opozarjali na visoke, svetlolase dolgoglavce kot na germanski tip. Vendar so statistične raziskave to prepričanje zelo omajale. Najbrž je bil res čas, ko sta oba tipa strnjeno sobivala drug ob drugem; tudi ni mogoče zanikati, da se oba tipa pojavljata še danes.

Vendar pa za veliko večino Nemcev na Štajerskem ne veljata več. Tu opa-

žamo, da so navedeni telesni atributi dodobra premešani in poleg majhnega, plavolasega, svetlookega kratkoglavca hodi visoki, rjavolasi dolihokefal. Razlog za opisane telesne različnosti med sodobnimi štajerskimi Nemci je treba iskati predvsem v križanju некоč enotnejših germanskih elementov

³ Nem. Gamlitz.

s tujimi elementi, za kar se je ponujala priložnost celo še na Štajerskem. Kajti nekoč so Germani pri množičnem naseljevanju na Štajerskem trčili na Slovane, ki so se naselili že prej, potem pa so prišli v stik tudi še z ostanki Keltov in Romanov, ki so se rešili pred slovanskim vsrkanjem. A zdi se, da so germanski priseljenci prišli v našo deželo že kot mešanci, saj so bili med Bavarci (z njihovo kolonizacijo je Štajerska postala večinoma nemška) kratkoglavci že daleč pred priselitvijo na Štajersko, kakor nas poučijo najdbe iz najstarejših bavarskih grobišč. Na Štajerskem pa je število kratkoglavcev lahko naraslo zaradi stika s Slovani in iz tega vira Nemcem še danes pri- tekajo brahikefalni elementi. Morebiti so svoje prispevali tudi Kelti, saj ni izključeno, da so že bili brahikefalci tudi med njimi.

Kakor bo razvidno iz poznejše navedbe, so prej omenjeni čokati tip obraza med štajerskimi Nemci zelo verjetno prevzeli od Slovanov. Marsikaj govori za to, da ozkoglava oblika (dolihokefalna in mezokefalna)

Tip Nemke z Zgornje Štajerske
(Alois Gril, po fotografiji)

predstavlja čisti germanski tip. Toda če naj bi ekstremno ozki dolihokefalci, ki se v germanskih vrstnih grobovih tako pogosto ponavljajo, predstavljali izključno germanski element, o čemer sicer smemo dvomiti, potem bi se po žilah sodobnih nemških prebivalcev Štajerske pretakalo le še malo nepomešane germanske krvi.

Slovenci na Štajerskem so prav tako mešano ljudstvo. Tudi med Slovenci se poleg rjavolasega tipa uveljavlja plavolasi; slednji je pogostejši pri otrocih, prvi pri odraslih, in spreminjanje svetle kompleksije v temno poteka podobno hitro kot pri Nemcih. Vendar med slovenskimi otroki splošno prevladujejo temnolasi in modrooki, drugače kakor pri nemških, med katerimi je več plavolasih. Ta razmerja pa veljajo le na splošno, kajti če gledamo posamične primere, se za nekatere nemške in slovenske okraje pokažejo skoraj iste vrednosti. Tako je na primer v slovenskem okraju Brežice⁴ enako število plavolasih in rjavolasih kot v nemškem okraju Oberwölz. Iz slednjega bi bilo drzno sklepati, da se je tu dogajala germanizacija Slovanov; zdi se, da sprememba svetle kompleksije v temno bolj govori za to, da so Slovenci, enako kakor Nemci, potomci prvotno popolnoma svetlolase rase, saj uveljavitve svetle kompleksije med slovenskimi otroki gotovo ni mogoče razlagati drugače kot pri nemških otrocih.

Tudi variabilnost oblik lobanj, ki jih najdemo med Slovenci, pritrjuje naziranju, da so Slovenci mešano ljudstvo. Tudi pri Slovencih se pojavljajo najrazličnejše oblike lobanj, ki pa se, če jih razporejamo po razmerju med dolžino in širino, večinoma uvrščajo v skupino kratkoglavcev. Kratkoglavci se nadalje združujejo v dve skupini; v prvo, ki se ujema z nemško brahikefalijo, in v drugo, za katero sta značilni pomembnejša višina možganskega dna in posebna zgradba obraznega okostja. V mnogih primerih ima široko, čokato, izbočeno obrazno okostje pogosteje kakor pri Nemcih nizke vhode v očesne votline, štrleče ličnice, močno izstopajoča lična mostička, široke, zaokrožene čeljusti, v korenu sedlasto vdrt, sicer pa izstopajoč nosni greben, in kratko, široko razprto zunanjo nosno odprtino. Enako zgradbo je najti tudi med

⁴ Nem. Rann.

Nemci, vendar redkeje kot med Slovenci, in zdi se, da je na prve prešla s križanjem. Dolgoglavci med Slovenci se pridružujejo nemškimi mezokefalcem, vendar imajo pogosteje čokato konstitucijo obraznih kosti. Pravi dolgoglavci so izredno redki, za obliko, ki je opisana kot tip v vrstnih grobovih, pa se zdi, da se sploh ne pojavlja. Med 425 štajerskimi Slovenci sem našel: 79,5 odstotkov kratkoglavcev, 20,5 odstotkov dolgoglavcev (mezokefalnih), to so odstotki, ki se približno ujemajo z dobljenimi vrednostmi za Nemce. Čeprav na splošno prevladujejo rjavolasi brahikefalci, pa glede kombinacije oblike lobanje z barvo oči in las ni mogoče postaviti nobenega zakona.

V zvezi z izvirom slovenskih oblik lobanj bi bilo treba odgovoriti na zdaj komaj rešljivo vprašanje, ali manjšina dolgoglavcev, ki se pojavlja med Slovenci, skriva zadnje ostanke prvotnega slovenskega tipa ali gre tu za preostanke pred-slovenskega prebivalstva Štajerske ali celo za rezultat križanja z Germani. Podobna vprašanja je mogoče načeti tudi glede brahikefalcev, le da bi morali biti potem ljudski elementi, ki bi prišli v poštev, rjavolasi. Povsem brez opornih točk bi bili, če ne bi čokata konstitucija obraznega skeleta in sprememba svetle kompleksije v rjavolaso pri mnogih Slovencih opozarjali na križanje Slovencev z rjavolasim plemenom, ki je imel že opisano obrazno konstitucijo. Ker ta tip obraza nikakor ni kavkaškega izvira, obenem predstavlja dokaz, da so Slovincem primešani tuji, verjetno mongolski elementi; navedena konstitucija lobanje predstavlja namreč specifično mongolski atribut. Potemtakem bi bilo treba pomisliti na rjavolaso mongolsko pleme, čigar temna kompleksija, konstitucija obraza in morda tudi lobanje so prešle na Slovence.

Nazadnje pogledjmo še telesno konstitucijo obeh opisanih narodov. Glede tega je treba upoštevati (vzročne momente bomo tu opustili), da telesna konstitucija tudi kot rasna značilnost vsebujeta marsikaj značilnega in da so po izkušnjah v tej deželi gorjanci na splošno krepkejši od prebivalcev

v nižinah. Če po podatkih vojaško-statističnega letopisa za leto 1885 zdaj primerjamo še štajerske Nemce s štajerskimi Slovenci in te z njihovimi slovenskimi sosedi na Kranjskem, se pokaže naslednje: od 1000 pregledanih na naboru sta bila v mejnem okraju Gradec kot premajhna (nižja od 155,4 centimetrov) izločena 102, v mejnem okraju Maribor je bilo izločenih 71, v mejnem okraju Ljubljana pa 36. Od 1000 preučenih prijavitelcev, ki so dosegli višino 155,4 cm, je bilo majhnih (do 160 centimetrov) v Gradcu 178, v Mariboru 139, v Ljubljani 102; srednjevelikih (160 do 170 cm) v Gradcu 603, v Mariboru 598, v Ljubljani 573; velikih (višjih od 170 centimetrov) v Gradcu 219, v Mariboru 263, v Ljubljani 325. Čeprav se v treh mejnih okrajih na nabor ne javljajo izključno Nemci oziroma Slovenci in gre dostikrat za osebe, katerih rast še ni končana, pa vendarle iz navedenih števil izhaja, da, prvič, pri obeh narodih prevladujejo srednjeveliki, drugič, da je med Nemci več podmernih in majhnih kot med Slovenci, in tretjič, da Slovenci predstavljajo večji kontingent visokoraslih ljudi.

Štajersko prebivalstvo bi lahko v vsakem pogledu imeli za privilegirano, če ne bi bilo hudo prizadeto zaradi kretinizma, katerega vzrok je še dokaj zavit v temo. Center kretinizma je v osrednjem masivu Alp ob meji s Salzburgom in Koroško, od koder ta izroditev v radialnem stopnjevanju pojenja proti vzhodu, vendar ne da bi povsem prizanesla nižinam. Dokaj brez kretenov sta vzhodni pas province in nižina z izjemo okraja Slovenj Gradec, ki spada v osrednje gorovje. Na Štajerskem je na vsakih 100.000 prebivalcev povprečno 240 kretenov. Če k temu prištejemo še pol- in četrtkretene, ki jih je ta kuga prizadela v manjši meri, je treba Štajersko imeti za eno od »najpomembnejših dežel Evrope po številu kretenov«. Patriotična dolžnost je bojevati se proti tej hudi tegobi in zlasti bi bilo treba uporabiti primerna sredstva, da bi zmanjšali odstotek kretenov, ki je posledica sokrvnosti kretenskih individuumov.

Die
österreichisch-ungarische

Monarchie

in
Wort und Bild.

Ungarn.

Vierter Band. — Zweites Heft.

Druck und Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei in Wien.

Onstran Donave

ONSTRAN DONAVE

VENDI V ZALSKI IN ŽELEZNI ŽUPANIJI*

Valentin Bellosics

We n d e¹ (pravilneje Slovence), ki živijo v jugozahodnem kotu Železne županije² in v zahodnem kotu Zalske županije,³ so sosednji Madžari imenovali *Bömhéci* in *Tóti*⁴ (po pokrajini Tot/Tótság); Hrvati ob Muri pa so jim rekli *Böhnjeci*. V Železni županiji se meje z vendskim ljudstvom naseljenega območja večinoma pokrivajo z mejami murskosoboškega okraja (Olsnitz). Na severovzhodu to območje meji na Stražno krajino.⁵ Menijo,

* Prevod poglavja, Die Wenden in Zalaer und Eisenburger Comitatus. Iz: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. [Bd. 16] Ungarn (IV. Band)*. Dunaj, 1896, 259–270. To poglavje je v slovenščino že prevedel Albert Halász pod naslovom *Vendi v Županiji Zala in Železni županiji* (e-knjiga, Lendava, 2013; dostopno na <<http://en.calameo.com/read/0029741345f7044dec985>>). Prevodne razlike s tukajšnjim prevodom gre mdr. pripisati dejstvu, da je Halászov prevod nastal na podlagi madžarske izdaje *Avstro-ogrske monarhije v besedi in podobi* (Bellosics Bálint, A zala- és vasmegyei vendek. V: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen. Magyarország IV. kötete*. Budimpešta, 1896, 251–261). – V tem poglavju obravnavano območje se ujema z zgodovinsko Slovensko krajino (gl. npr. *Slovenska krajina* (ur. Vilko Novak). Beltinci, 1935).

¹ Nem. Die Wenden. Med oklepajema zapisani izrazi so iz izvirnika.

² Nem. Eisenburger Comitatus.

³ Nem. Zalaer Comitatus.

⁴ V prevodu ležeče zapisani izrazi so v izvirniku zapisani pokončno v sodobni latinici za razloček od besedila v gotici.

⁵ Madž. Őrség.

da območje Stražne krajine sega do Kerce,⁶ onkraj Kerce, proti jugu, pa »se madžarska molitev konča« in začne se vendstvo.⁷

Ob koncu 6. stoletja so omenjeno območje, kjer so živeli Langobardi pred odselitvijo v Italijo, zasedli Slovenci (Winden), ki so se v zahodno Panonijo naselili skupaj z Avari. Njihovi potomci so Vendi Zalske in Železne županije; na gričevnatem območju Železne županije se imenujejo *goričanci*, v ravninskem predelu istega območja *dolinci*, na ravnici Zalske županije *ravenci*.⁸ Njihov jezik je najbolj podoben jeziku štajerskih Slovencev in najčisteje zveni vzdolž madžarsko-štajerske meje. V vzhodnih in jugovzhodnih predelih območja je opaziti stik z Madžari ne le v izgovorjavi, temveč tudi v besednem zakladu.

Po padcu avarske oblasti je tudi vendski narod⁹ prešel pod frankovsko oblast; takrat so pod Pribino in Kocljem prevzeli tudi krščanstvo in višjo kulturo.

Stik slovenskega ljudstva s severno od Donave živečimi ljudstvi moravskega kraljestva sta pretrgala nemški klin in po prihodu Madžarov tudi madžarsko območje v Stražni krajini, od vzhodnih sorodnikov pa so jih odrezali göcsejski in heteški Madžari. Slovensko prebivalstvo se je pomešalo z madžarskim in je obstalo le tam, kjer je bilo v nenehnem stiku z

⁶ Kraj blizu Lendave, madž. Kercaszomoród.

⁷ Nem. Wendenthum.

⁸ Avtor zapiše »revenci«.

⁹ V izv. *Wendenvolk* je tu prevedeno kot *vendski narod* skladno z v 19. stoletju in še pozneje prevladujočo rabo besede 'narod' v pomenu ljudstvo/narod. Prav tako so skladno s historično rabo *Wenden* prevedeni z *Vendi*. Prim. Marija Kozar, *Etnološki slovar Slovencev na Madžarskem / A Mygyarországi Szlovének néprakzi szótára*. Monošter in Szombathely, 1996, 169–170.

večjim številom Slovencev in z madžarskimi Hrvati v Medžimurju. Proces stapljanja se nadaljuje še danes.

Vendi so močni in mišičasti. Večina je sicer srednje velika, vendar je veliko tudi vitkih in na ravnini so nekateri prav visoki. Glava je jajčasta, obraz je gladek, ni koščen, oči živahne, večinoma modre, lasje so svetli ali rjavi, polt je rumenkasta, pa tudi rjava. Pri ženskah je pogost bunkast nos. Moški, posebej starejši, ne nosijo ne brkov ne brade. Vendar se je mlajši rod že spoprijateljil z brki, bradi pa je še nekoliko nenaklonjen. Vendske ženske so lepe, kakor nasploh južnoslovanske; najlepše so tiste, ki živijo v ravnini. Vendar svežina lepote ni trajna, mlade žene hitro venijo, lepa starka je redkost.

Vendski kmet je pameten, vedoželjen, premeten, sebičen. Ni iznajdljiv, pač pa hitro spozna in dojame dobro zamisel koga drugega ter jo skuša kar najbolje uporabiti v svoj prid. Do tujcev je nezaupljiv in zaprt. Njegov temperament je pretežno melanholičen. Hvalevredne lastnosti tega ljudstva so nežno čustveno življenje, verski čut, umirjena domačnost in posebej izjemna marljivost. Njihovo zdravstveno stanje ni najboljše. Na gričevnatem predelu trpijo zaradi skromne prehrane, tisti v ravnini zaradi vlažnosti tal, na katerih gradijo svoje domove. V vaseh ob Muri (Melinci, Ižakovci, Bistrica¹⁰) je pogosta golša.

Do petdesetih in šestdesetih let se noša vendskih prebivalcev obeh županij ni posebej razlikovala. Dotlej prevladujoče belo oblačilo sta sestavljala belo krilo in prav takšen bel platnen suknjič, čezenj so ob hladnem vremenu oblekli še tako imenovani *zobon* (madžarsko *zubbony*). To je bila

¹⁰ V izv. Melincz, Izsakocz, Bisztriczze.

neprilegajoča se in do kolen segajoča suknja brez rokavov iz belega frizeja,¹¹ spodaj in na robovih obrobljena z rdečim trakom. Moški nosijo ozke *gatya* (spodnje hlače) iz lanenega ali konopljenega platna, včasih segajo dokaj nizko pod koleno. Srajco pa imajo radi kratko. Za nedeljo ima zdaj že vsak

Vendski gospodar (Mathias Jantiyk)

slovenski fant v trgovini kupljeno poškrobljeno srajco in pisano ovratno ruto. Ob hladnem vremenu in tudi ob prazničnih priložnostih nosijo suknjo iz temnega blaga, na katero so na različnih mestih prišiti gumbki. Vendar pozimi nosi hlače in namesto starejšega kratkega *ködmöna* (jopič z rokavi iz ovčje kože) dolg suknen plašč ter v zadnjem času ob hudem mrazu veliko ruto, ki si jo po žensko zaveže okrog života. Nizki škornji s stisnjenim goleniščem so največkrat okrašeni z vezanjem iz rdečega in zelenega sukanca.

Ženska noša je bolj podvržena modi in prav čedna. Nekoč je bila značilna namiznemu prtju podobna rjuha, ki so jo za praznike nosile namesto ogrinjala. Ob delavnikih so bile napravljene precej preprosteje. Tako žene kot dekleta nosijo dolgo, preprosto vzorčasto, zgoraj nabrano krilo, ki ima na zgornjem robu pritrjen 12 do 15 cm širok *kollér* (pas); ob delavnikih

¹¹ V izv. nem. Fries, nakosmatena volna.

krilo nosijo tudi z navzven obrnjeno notranjo stranjo. Ovratnik je na sedmih mestih polkrožno zarezan in utrjen z ribjo kostjo. Med tednom ženske nosijo srajce iz belega platna ali barvastega blaga, na prsah so okrašene s čipkami in vezeninami; ob nedeljah pa si oblečejo srajco iz batista ali kambrika. Pozimi prek te oblečejo kratko jopico iz črnega blaga ali žameta, ki jo zadaj krasi trak s pentljo. Naglavne rute si ne zavežejo pod brado, temveč zadaj. Na nogah nosijo škornje, še pogosteje pa fine, okrašene čevlje. Nekdaj so si vendske ženske ob poroki lase ostrigle tik ob glavi in si jo pokrile s fesu podobno rdečo kapico (*pocilica*, prej *pociu*). Tudi to nošo je že redko videti in ni več modna. Mlade ženske se lahko češejo, kakor želijo. Pozimi nosijo moški in ženske za zaščito proti mrazu do kolen segajoč oprijet kožuh iz črne ovčje kože (*koži*), ki ga je že zamenjal cenejši suknen plašč. Moški, ki so se vrnili s služenja vojaščine, radi še naprej nosijo vojaško kapo in suktno.

Vendska nevesta (Mathias Jantyyk)

Hiše so večinoma zgrajene pravokotno, tako da en krak vogala z okni izbe gleda proti ulici. Material, s katerim gradijo, je les, s slamo pomešana ilovica ali opeka. Zelo spretno znajo postavljati stene iz ilovice, pomešane s slamo, tako da jih za tovrstna dela vabijo tudi v sosednje madžarske pokrajine. Izba je obrnjena k cesti, medtem ko se njena vrata odpirajo v preddverje, ki je pogosto podprto s stebri. Siromašnejši Vend prebiva v eni

sobi, premožnejši ima na voljo dve, celo tri sobe. Poleg izbe je temna, sajasta kuhinja, in ker hiša nima dimnika, dim navadno uhaja samo skozi vrata. Skoz kuhinjo se pride v shrambo. V vogalu drugega kraka pravokotne stavbe se proti zadnji strani odpira *pojata*. V njej stoji *stopa*, ki jo uporabljajo za drobljenje prosa, ajde in koruze. Stavba se konča s hlevom in skednjem.

Majhne, temačne izbe so prenapolnjene s preprostim, okornim pohištvom in z ogromno pečjo. Ena ali dve postelji iz smrekovega lesa, nebarvanega ali okrašenega s cveticami, sta do stropa naloženi s posteljnino; v enem kotu stoji miza, preostalo stanovanjsko opremo sestavlja nekaj stolov in skrinja. Ob dveh straneh mize stojijo ob stenah klopi. Po potrebi sodijo k pohištvu še zibelka ali korito za isto rabo in kolovrat; pozimi gospodinje postavijo tudi statve. Živopisnosti zelo naklonjen Vend na stene svoje izbe rad obeša cenene, na steklo naslikane svete podobe in pisane papirnate venčke. Velika peč je najljubši del opreme Vendovega bivališča. Na njej običajno suši poljske pridelke, tam dobi pozimi kateri od družinskih članov svoje ležišče, na klopi okrog peči sedijo ob pustih zimskih večerih in si krajšajo čas s pravljicami. Tla v izbah so večinoma ilovnata, šele v zadnjem času se uveljavljajo lesene podnice. Stene znotraj in zunaj pobelijo snežno belo; zunaj je spodnji rob sten obrobljen z dva pednja široko obrobo v črni, rjavi ali rumeni barvi, na katero vendske žene ali dekleta z veseljem naslikajo drobne cvetlice.

Strehe so slamnate in na strešno sleme pritrdijo težke »lesene vojake«,¹² da veter ne bi razmršil slame. Zatrečno pročelje, ki je obrnjeno k cesti, je iz pisanih desk, sredi zatrepa stoji križ ali pa naslikan sveti Florijan, medtem ko je na obrobni deski napisano ime lastnika z letnico zgraditve. Za stavbo

¹² Lesene klade.

Vendka stanovanjska hiša (Valentin Bellosics)

je travnik z bogatim sadovnjakom. Dvorišče obdaja živa meja, na katero natresejo posušene brinove veje, ki jih obtežijo s črepinjami loncev. Vrata so spletena iz vrbovih šib in se premikajo na majhnem kolesu; poleg tega vrata navadno zamenjajo z lesom, ki jo je mogoče zlahka prestopiti. Pred hišo je bujen cvetlični vrtiček, v katerem na zidani klopki pod okni pogosto stoji nekaj pletenih čebelnih panjev. V zadnjem času gradijo preproste kamnite hiše.

Družinsko življenje Vendov je patriarhalno, vendar se je ta sistem tudi tu že začel močno rahljati. V zadnjem času je pri njih zelo pogosta delitev posestva, tako kakor pri sosednjih Madžarih. Vend, ki se odloči, da bo razdelil premoženje, je zaradi majhne zemljiške posesti prisiljen, da se odseli v svoj vinograd ali si kupi posest pri sosednjih Madžarih. Nerad

se oddalji od rodne grude. Že od nekdanj se je rad naseljeval v madžarski okolici. Ostanek patriarhalnega življenja je tudi navada, da ko kdo želi prekriti streho s slamo, to preprosto oznani v vasi. Nato vsak lastnik pred svojo hišo postavi snop slame in tisti, ki potrebuje streho, vse odnese domov. Kdaj drugič, ko se kdo drug znajde v podobnem položaju, mu pomoč vrnejo na enak način.

Ob krstu otroka je navadno tudi Vend rad praznoval, zdaj pa je to preprosteje. Pri tem ima staro ljudsko verovanje pomembno vlogo. Že po poroki, še preden nevesta prestopi hišni prag, vzame njena mati ali kaka druga ženska v roke jajce in klobčič sukanca. Pri veži zakotali klobčič sukanca proti nevesti in na tla položi jajce. Nevesta stopi nanj z desno nogo in ga razbije; tako zlahka, kakor ga razbije, tako zlahka bo rojevala. V izbi položijo na mizo košček kruha in vino. Miza ne sme biti prazna, da se pričakovanemu otroku ne bi zgodilo nič slabega. Ko pride na svet, ga pogosto zavitega v vzglavnik položijo pod mizo, da bo debel. S krstom pohitijo le, če je otrok bolehen, da v primeru smrti ne bi bil izgubljen; če pa je zdrav, počakajo, da si mati opomore, da se tudi ona lahko udeleži gostije ob krstu (*krstitje*).

Smrt, način prehoda v onstranstvo, nudi praznoverju še bogatejšo snov. Ko umre gospodar ali gospodinja, truplo odnesejo iz izbe, nekdo od domačih steče iz hiše, spusti živino iz hleva, v shrambi premeša žito, shranjeno za setev; tako bo živina ostala zdrava in bo letina obilna. Po vrnitvi s pogreba pohitijo iz hiše vsi, ki so ostali doma, da bi prvi videli vračajoče se pogrebce; bali so se, da bi se drugače pokojni vračal na dom. Tisti, ki so nosili mrliča, si roke umijejo v loncu vode in si jih osušijo z belim prtom. Grobar nato lonec odvrže na hišo. Z voza, na katerem so peljali mrliča, snamejo kolesa in jih za tri dni pustijo pri pokojnikovi hiši, pa tudi potem

kolesa skrivaj odnesejo domov. Pogostitev v čast umrlemu ni več pogosta, je pa v navadi nočno bedenje ob starejših pokojnikih, pri čemer tudi jedo in pijejo ter si krajšajo čas s petjem posebej za to priložnost namenjenih pesmi. V nekaterih krajih si Vendi še v času življenja kupijo temno ruto, ki jo uporabijo za mrtvaški prt. Posebej pri prebivalcih gričevja vendska vdova tri ali štiri dni po pogrebu zjutraj in zvečer stoji pred hišo in pred vso vasjo objokuje umrlega soproga.

Tudi ženitovanjske slovesnosti postajajo preprostejše. Zaroko sklenejo starši in sorodniki, odloča njihova volja. Starši izbirajo dekle za sina in fanta za hčer ne glede na lepoto in urejenost, pač pa le po marljivosti; strogo pazijo, da je premoženje obeh uravnoteženo. Srčna stran je drugotnega pomena. Sreča je, če mlada srca lahko sprejmejo izbiro staršev, a tudi drugače se mora mladi par dobro ujeti v skupnih skrbih in delu. Sicer pa ni redko, da dekle fantu neopazno nakaže, da bi želela postati njegova žena.

Snubitev se začne po predhodnih ogledih. Predvideni pomočniki¹³ se z mladeničem odpravijo k dekletu in jo zaprosijo za roko. Snubitev mora izreči snubač (*starišina*). V primeru pritrdilnega odgovora takoj določijo čas zaroke in svatbe. Tudi zaroka se zgodi pred duhovnikom in le redko poteka brez veselice, še posebej če zaročenca ne živita v isti župniji in je treba na poti mimo kakšne krčme. Svate na gostijo povabi *pozvač*.¹⁴ Njegov klobuk ali iz trdega papirja izdelana stožčasta kapa sta okrašena z barvnimi trakovi in umetelnimi cveticami; pas, ramena in prsi mu čez in čez pokrijejo s pisanimi robci; škornji so pogosto ovešeni s kraguljčki. Ob bokih mu visita

¹³ V izv. Beistände, pomočniki, v Porabju im. pričniki (Marija Kozar, *Etnološki slovar Slovencev na Madžarskem / A Magyarországi Szlovének néprakzi szótára*. Monošter in Szombathely, 1996, 146).

¹⁴ Pozvačin, im. tudi *zvač*, *družban*.

čutari, v eni je vino, v drugi proso. Ko se hoče s kom pošaliti, mu najprej ponudi proso in šele, ko mu ta nasede, mu ponudi tudi vino, da pijeta na zdravje mladega para. Nosi leseno sekiro, katere rezilo je prevlečeno z bodečo ježevo kožo; s tem šaljivim orožjem uganja norčije med ženskami in straši vsiljivo trumo otrok. Pri luteranskih Vendih pozvačin stopi v hišo tistega, ki ga namerava povabiti, in prebere priljubljene ženitovanjske

Vendski pozvač (Mathias Jantyk)

verze, nakar ga pogostijo in obdarijo z denarjem. Vloga *pozvača* pa se ne konča z vabljenjem, saj ima odločilno besedo tudi pri svatbi.

Poroko praznujejo z velikim bliščem, kolikor to dopuščajo premoženjske razmere. Poroka je v nedeljo, da so lahko navzoči pri maši zbrani verniki. Po zajtrku v nevestini hiši se v prazničnih oblačilih in vedno peš odpravijo v Božji hram. Med potjo jih spremljajo glasba, glasno vriskanje in ples, vmes je slišati streljanje pištol. Skoraj vsak gost vzame na to pot steklenico vina. Na čelu spreveda je *pozvač* v prisrčno barviti noši, sledi mu nekaj nevestinih družic (*posvalbice*) in med njimi nevesta (*sneja*), nato ženin (*mladoženec*), obdan z več svatbenimi drugimi (*družbani*), naposled pa starši mladega para in gostje, skoraj vsi v

parih. Vendi so tudi drugače nadvse veselo ljudstvece, ko pa se s svatbe vračajo domov, so dobesedno razuzdani. Cikcakasto poplesujejo od enega do drugega roba ceste in vriskajo na vse grlo. Z vriskanjem sprejmejo tudi goste, ki se zbirajo pri nevestini hiši. A to so le nevestini gostje. Ženinovi povabljeni se zberejo pri njegovi hiši. Utrujeni svatje med zvenečim igranjem sedejo h kosilu. Glasbeniki se ne smejo utruditi, zdržati morajo vse popoldne do večera, saj gostiji sledi ples.

Večji del ženitovanjskih šeg zapolnijo verski obredi, ki so priljubljeni tudi pri hrvaških svatbah v Medžimurju. V nekaterih krajih je tradicija, da se pošalijo z nevesto. Po šali pomočnik prime ženina za roko, ta prime nevesto, nevesta pa družice, in tako se skupaj odpravijo h glavni mizi. Tudi drugi gostje se posedejo in začne se poročna večerja. Še pred večerjo začne *pozvač* spet opravljati svojo nalogo. Je zabavljivec, zato mora biti primerno šaljiv, vesel človek. Njegovi verzi pospremiijo tudi vsako skledo, ki pride na mizo.

Opolnoči pospremiijo nevesto k ženinovi hiši, tam pa najdejo zaklenjena vrata in zrecitirati je treba mnogo verzov, da smejo vstopiti, ker so pred tem skušali vstopiti nekoliko na silo. V nekaterih krajih ženin sam pripelje nevesto v hišo, in sicer ponoči in po skrivni poti, da ju nihče ne bi videl; verjamejo namreč, da lahko mladoporočenca za vse življenje onesreči tisti, ki bi se na začetku njunega novega življenja prvi srečal z njima. V ženinovi hiši se pogostitev znova začne, dokler ne končajo z jedjo iz prosene kaše, kar izrazijo s »*coki kaša!*«.¹⁵ Teden pozneje se gostje znova zberejo, da pojedjo ostanke svatbene gostije. Temu pravijo *prvučivanje*.

¹⁵ Nem. „Genug des Schlemmens!“ – »Dovolj razkošja!«

Vendi v Železni županiji, ki naseljujejo ravnino (*revenci*), in tisti, ki živijo v Dobri,¹⁶ so po veroizpovedi večinoma rimski katoličani, le majhen del (približno 20.000) evangeličani. V Zalski županiji so vsi katoličani.

Vendsko ljudstvo je vraževerno. Če zboli otrok, mu je škodovalo »oko«, je uročen. Bolnega otroka potem umivajo in kopajo, da bi ozdravel. Umivajo tudi živali. Obstaja cela vrsta starih žensk mazačk, ki se posebej spoznajo na pripravo takšne vode za umivanje. Če krava daje krvavo mleko, takoj osumijo kakšno starko, ki velja za čarovnico, da je kravo začarala. Če se na nebu grmadijo oblaki in se bojijo škodljivega neurja, zvonijo »pred oblake« in postavijo na dež omelo, lopar za polaganje kruha v peč, grebljo in cel hleb kruha, da bi poljske pridelke zaščitili pred točo. Verjamejo, da plamene, ki se kot lučke prikazujejo v močvirju, prižigajo blodeči možički.¹⁷ Ponoči švigajo po zraku čaravnice. Vendi se zelo bojijo čarovnic in njihove moči, ki jo lahko uporabijo v škodljive namene; zato na dan sv. Jurija na okna in pletena dvoriščna vrata zataknejo brezove veje. Poleg vraž ob poroki in smrti poznajo tudi vraže ob številnih drugih priložnostih in praznovanjih. Ob božiču prinesejo v sobo opremo za konje, plug in drugo kmečko orodje ter žita. Vsi ti predmeti ostanejo tam do treh kraljev, da bo pridelek boljši.

Razširjeno je tudi vraževerje, povezano s kmetovanjem. Ko krava povrže telička ali svinja skoti, jima dajo piti vodo iz treh vrelcev, da bi imeli

¹⁶ V izv. Dobraer Hügel. – Dobra (nem. Neuhaus am Klausenbach, madž. Vasdobra), trg v okraju Jennesdorf (slov. Ženavci) na južnem Gradiščanskem v Avstriji. Leži v trikotniku trideželnega krajinskega parka Raab-Őrség-Goričko. Še v 17., 18. stoletju so tod živeli večinoma Slovenci, nato mešano z Nemci. Do konca prve svetovne je ozemlje spadalo k ogrskemu delu monarhije, po sanžermenski in trianonski pogodbi pa je pripadlo Avstriji.

¹⁷ Nem. Irrwischmännchen bi lahko bili t. i. liderci, škratoma podobna bajeslovna bitja, značilni za madžarsko folkloro. Prikazujejo se ponoči v podobi blodeče lučke. (Prim. Linda Dégh, *Legend and Belief. V: Dialects of Folklore Genre*. Bloomington, 2001, 103.)

obilo mleka. Preden Vend kupi konja ali govedo in ga prižene domov, ne pozabi pred dvoriščna vrata položiti vzglavnika ali sekire. S sekiro zamahne v obliki križa živali čez glavo, nato pa sekiro položi ob vzglavnik, da bo žival debela kakor vzglavnik in zdrava kakor sekira. Ko gre spomladi prvič na polje orat, položi na plug kruh, da bi Bog blagoslovil njegovo delo. Preden požene vprežene konje ali vole, z bičem dvakrat naredi pred njimi na zemlji križ in reče: »Jezus pomagaj!«

Njegov naivni predstavniki svet pa ni tako bogat s posebljenimi liki kakor pri njegovih zahodnih sosedih. Stvaritve njegovega ljudskega pesništva so drugod komaj poznane. Posvetnih pesmi je opazno malo, in celo te maloštevilne so prišle k njim večinoma od štajerskih sorodnikov. Pa vendar imajo ti Vendi tudi svoje lastno pesništvo. Glavni predmet njihovih pesmi je ljubezen, enakovredna z njo je tudi vera. Medtem ko njihovi zahodni sorodniki v pesniško snov vpletejo tudi naravne lepote svojega kraja, je pri madžarskih Vendih narava le redko celo samo za ozadje, bolj uporabijo le tisto, kar tudi v preprostem okolju pričara poezijo, npr. ptica, priljubljena žival vendskega pesništva: *kukovica* (kukavica), *žunica* (kobilar) in *golubica* (golob). Imajo tudi nekaj lepih balad in romanc. Za zgled navedimo njihovo romanci podobno pesem.

»Sinek Martinek,
paj kam si hodo ti?«
»Oh lüba moja mati,
na zelene travnike.«

»Sinek Martinek,
pa ka si delao tami?«
»Oh lüba moja mati,
žrebeta pasel sem na travici.«

[»Sinek Martinek,
Pa ka so delale?«
[»Oh lüba moja mati,
Rože so bralê.«

[»Sinek Martinek,
Pa ka do r rožami?«
[»Oh lüba moja mati,
Vence plele so.«

[»Sinek Martinek,
Pa ka si vidio tam?«
[»Oh lüba moja mati,]
Tri bele deklice.«

[»Sinek Martinek,
Pa ka do z vencami?«
[»Oh lüba moja mati,]
Mariji do j dale.«

»Sinek Martinek,
Pa ka s ti delale?«
»Perlüba moja mati,
srce so mi vzeli.«¹⁸

Številne so žalostinke ob smrti, navadno dolge več kitic in z malenkostnimi razlikami grajene po enem kopitu. V pesmih se pevci v imenu staršev, sorodnikov ali sovaščanov poslavljajo od fanta, umrlega na tujem, od vojaka, umrlega v daljni kasarni ali v nezgodi preminulega znanca ali rojaka (pesem od Košija Josefa idr.). Tako kakor v teh poslovilnih pesmih je tudi v vseh drugih stvaritvah vendskega ljudskega pesništva blagglasna verska vsebina. Ker imajo tako malo posvetnih pesmi, po drugi strani pa so nagnjeni k pobožnosti, izredno radi prepevajo cerkvene pesmi. Žene in dekleta jih pojejo zjutraj in zvečer na polju, ob teritvi konoplje in lanu in

¹⁸ V. izv. „Martin, mein Söhnchen, / Sag, wo du gewesen!“ / „O lieb süß Mütterchen, / Auf der grünen Wiesen.““ // „Martin, mein Söhnchen, / Was thatst aud der Wiesen?“ / „O lieb süß Mütterchen, / hab' Fohlen ausgetrieben.““ // „Martin, mein Söhnchen, / Sag, was du dort gesehen.“ / „O lieb süß Mütterchen, / Drei Mägdlein weiß sah ich stehen.““ // „Martin, mein Söhnchen, / Was thaten die Mägdlein?“ / „O lieb süß Mütterchen, / Sie pflückten schöne Röslein.““ // „Martin, mein Söhnchen, / Wozu pflückten sie Röslein?“ / „O lieb süß Mütterchen, / Sie wanden ein Kränzlein.““ // „Mein Söhn, was thun die Mägdlein / Mit dem Kranz von Rosen?“ / „O lieb süß Mütterchen, / Er liegt in Maria's Schooße.““ // „Martin, mein Söhnchen, / Sag, was dir sie gethan.“ / „O lieb süß Mütterchen, / Sie rührten sad Herz mir an.““ – Za prevod je tu ponatisnjen Belošičev zapis iz Prekmurja pred letom 1887, objavljen v *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn* [Budimpešta] 1 (3): 361–361, ponatisnjen v *Slovenske ljudske pesmi I.* Ljubljana, 1970, 135 (št. 23/4). Druga različica je objavljena v prevodu iz madžarske predloge (gl. uvodno opombo) na str. 260.

okrog peči za sušenje konoplje, postavljeni na koncu vasi, oba spola pa ob ropotu parnega stroja, pesmi odmevajo celo v gostilni. Ko starejši Vend žene živino s sejma domov, hodi za njo s klobukom v roki in poje. Luteranski Vend iz Železne županije (*goričanec*), ki ga siromašna zemlja prisili, da se poleti kot žanjec udinja v Šomodski županiji,¹⁹ Zali ali Slavoniji, se med nedeljskim počitkom bodri s psalmi. Številne pesmi je prevzel od slovenskih prebivalcev sosednje Štajerske, s katerimi ima pogoste stike. Veliko pevcev živi zlasti na območju med Heiligenkreuzem in St. Georgenom. Od njih so madžarski Vendi, ki so vneti romarji, prinesli marsikatero pesem, ki so si jo potem kmalu priredili.

Redki narodi na Madžarskem poznajo madžarske ljudske pesmi tako dobro kot Vendi. *Goričanec*, ki žanje v madžarski okolici, in zalski Vend, čigar vinograd se stika z madžarskim, se hitro naučita sosedovih viž, z besedilom ali brez njega, vendar k melodiji tudi sama spesnita svoje verze. Poleg glasbe je Vend zelo navdušen nad plesom. Če se želi dobro povedati, potem pleše, in to prav spretno. Najbolj priljubljen ples je štajerski »dreher«,²⁰ izvirno si je prilagodil tudi polko, tako da plesalci po določenih poskokih polke obstanejo, se spogledujejo stopicljaje desno in levo in nato spet plešejo polko. Priljubljen je tudi čardaš. Med plesom odmevajo veseli plesni vzkliki mladeničev in refren vendske pesmi: »*drajlilirajlam, drajlamloja!*« Če se hoče plesalec med plesom ločiti od soplesalke, ji najprej poišče drugega plesalca; če bi jo preprosto pustil sredi plesišča, bi dekle osramotil.

¹⁹ Šomodska županija (madž. Somogy megye) je županija južno od Blatnega jezera. Tod so nekdanje živeli prekmurški Slovenci, ki so zbežali pred Turki, pozneje pa so se sem preselili protestantski Prekmurci.

²⁰ Valček oz. štajeriš.

Vend je izredno marljiv in opravlja številne dejavnosti. Vendar je poljedelstvo njegovo prastaro in najbolj razširjeno delo. Vend je premišljen, spreten, neutruđen poljedelec. Njegovi posest in zemlja sta skromni, a si kljub temu priskrbi parno mlatilnico in veliko drugih poljedelskih strojev, ker se je prepričal o njihovi koristnosti. Stanje živine je dobro, njihovi prekrasni konji so celo zelo iskani. Po travo in seno gredo celo dva do tri dni daleč. Žene so spretnе vrtnarice. Pridelujejo vrtna semena in čebulo, ki jih nosijo celo na hrvaške in štajerske sejme. V okolici mest trgujejo z mlekom, maslom in kruhom. Nasploh Vendi radi trgujejo. Med njimi je veliko trgovcev z živino in perutnino; s kletko za zbiranje perutnine na hrbtu prehodijo dolge razdalje.

Za obrt se jih odloči malo, vendar se tudi pri tem izkažejo z marljivostjo in spretnostjo. Ob Muri so ribiči ali brodarji. Luteranski gorjanski Vendi, katerim nerodovitna zemlja ne daje dovolj, pogosto pustijo svoje vasi povsem prazne in se pod vodstvom bogatejšega rojaka odpravijo na žetev v Zalsko, Železno in Šomodsko županijo, pa tudi na Hrvaško. Jeseni se po podeželskih cestah Zalske in Železne županije valijo proti domu cele karavane; shujšani in ožgani od sonca, z žuljavimi dlanmi, vendar dobro razpoloženi se vračajo domov s pesmijo in šalo na ustih.

Ob težkem delu je Vend zelo skromen. Njegova hrana je preprosta, da si bolj ni mogoče misliti, in niti malo raznovrstna. Glavna živila so koruza, krompir, prosena in ajdova kaša, mleko. V revnih hribovitih predelih, pa tudi v drugače premožnejši ravnini, zmeljejo koruzne storže (*kocenja*) in jih vmesijo v kruh. Značilni jedi sta *gibanica* in *krapci*.²¹

Vend je željan učenja, bodisi kot poljedelec ali trgovec in obrtnik. Za šolanje z veseljem odšteje denar in svoje otroke rade volje in redno pošilja v šolo. Učitelja visoko spoštuje. Če vendski deček nadaljuje šolanje, postane

²¹ Za pripravo krapcev so na testo položili nadev iz prosene kaše in skute. Včasih so dodali preliv iz mletih orehov in kisle smetane.

duhovnik ali učitelj. Na splošno so Vendi, ki jih je približno 70.000 in ki kot preostanek slovenskega prebivalstva nekdanje Panonije živijo v Železni in Zalski županiji, sposobno, delavno in domoljubno ljudstvo.

Vendski dekleti (Mathias Jantyyik)

Die
österreichisch-ungarische

Monarchie

in
Wort und Bild.

Kärnten und Krain.

Erstes Heft.

Druck und Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei in Wien.

Getenberski rudarski praznik, ziljski pas, zlata in koroška avba (Felician von Myrbach)

Koroška

K NARODOPISJU

LJUDSKI ZNAČAJ, NOŠE, ŠEGE IN NAVADE*

Rudolf Waizer in Franz Franzisci

Gudovito alpsko deželo Koroško naseljujeta dve narodni skupini, namreč Nemci in Slovenci.¹ Slovenci imajo svoja naselja na desnem bregu Drave² v jugovzhodnih, južnih in jugozahodnih delih dežele. Nemci naseljujejo preostala področja Koroške.

Če bi želeli označiti značaj nemškega Korošca, bi ga morali na splošno opisati kot nadvse poštenega, prizadevnega, prijaznega in čutnega človeka. V podrobnostih pa imajo prebivalci koroških dolin in gora izviren osnovni značaj, po katerem se med seboj ostro razlikujejo. Medtem ko je Korošec iz dolin rek Molne,³ Jezernice⁴ in Drave preračunljiv, pameten, stvaren in

* Prevod poglavja Volkscharakter, Trachten, Sitten und Bräuche. Iz: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. [Bd. 8] Erstes Heft.* Dunaj, 1891, 97–131.

¹ V tem poglavju avtorja za Slovence večinoma uporabljata izraz *die Slovenen*, kar na Koroškem in Štajerskem ni bilo pogosto v rabi. Večinoma so namreč Slovence imenovali *die Wenden/Winden* ali *Windische*, ustrežna pridevnika sta bila *wendisch* in *windisch*. V izvirniku sta izraza uporabljena redko. V teh primerih sta zaradi zvestobe izvirniku sta omenjeni poimenovanji Slovencev prevedena z Vendi in »Vindiši«, pridevnika z vendski in vindiški. Na Koroškem sta bila kot historični poimenovanji za Slovence pogosteje v rabi *Windische* in *Windisch*.

² Nem. Drau.

³ V izv. Möllthal; Möll, slov. Molna, tudi Mela, Bela. – Vsa imena dolin so v izvirniku zapisana s -thal (Lieserthal, Drauthal, Kanalthal, Gailthal, Rosenthal, Jaunthal itn.) in ne s -tal, kakor je pravilno danes (Liesertal, Drautal, Kanaltal, Gailtal, Rosental, Jauntal itn.).

⁴ Nem. Liesertal.

vedoželjen, je Korošec iz doline Glane kot tudi oni iz doline Krke,⁵ razen v zgornjem delu, recimo na Krapskem polju,⁶ lahkoživejši, rad poje, je bolj razposajen in včasih tudi pretepaški. Medtem ko se prebivalec iz okolice in iz okraja Trg⁷ bolj ali manj koristno odlikuje po nekakšni mestnosti in prijaznosti, pa se duševno manj nadarjen prebivalec Labotske doline⁸ rad pravda in je močno nagnjen k čutnim užitek.

Ideal čustvenega Korošca je njegova pesem. Vanjo položi svoje veselje in svojo bolečino, svoje upanje in ljubezen, svoje trpljenje in sovraštvo. Pesem je zaradi izvirnosti pridobila določeno slavo in jo častijo daleč onkraj avstrijskih krajin.

Slovenci, ki pomešani z Nemci živijo v Kanalski dolini, spodnji Ziljski dolini, od Beljaka navzgor proti Rožu, v Podjuni in deloma v Labotski dolini pri Labotu⁹ in Dravogradu,¹⁰ so daleč skromnejši in manj zahtevni od nemških Korošcev. Zadovoljni so že, ko sta ajda in proso dobro obrodili, kajti žganci in kaša sta glavni jedi tukajšnjih Vendov. Skrajni »Vindiši«,¹¹ to so ljudje, ki govorijo samo vindiško,¹² so redki. Večina slovanskega

⁵ Nem. Glantal in Gurktal.

⁶ Nem. Krappfeld.

⁷ Feldkirchen/Trg. – V tem prevodu zapisujemo krajevna imena in druge toponime s slovenskim imenom. Pri krajevnih imenih na dvojezičnem območju v opombi navajamo dvojezično ime v zapisu s poševnico. V primerih, da slovensko ime ni na dvojezičnem območju, je v opombi zapisano samo nemško ime. Enako velja za druge toponime.

⁸ Nem. Lavantal, slov. redko Lavantinska dolina.

⁹ Kanalska dolina, ital. Val Canale, nem. Kanaltal; Ziljska dolina, nem. Gailtal; Villach/Beljak; Rož, nem. Rosental; Podjuna, nem. Jauntal; Lavamünd/Labot.

¹⁰ V izv. nem. Unterdrauburg.

¹¹ V izv. Stockwindische.

¹² Tj. slovensko koroško narečje.

prebivalstva popolnoma ali deloma obvlada nemški jezik. Vindiški kmet neredko pošlje svoje otroke na nemško stran, da bi v šoli in med Nemci osvojili nemški jezik. Eni od glavnih kreposti Slovencev sta razumevanje in složnost. »Vindiši« in Nemci prav dobro shajajo drug z drugim.

V dnu duše obeh narodnosti je globoko zakoreninjena ljubezen do domovine in cesarske hiše. Korošec je lojalen in zanesljiv domoljub. Zastave domačega pogumnega regimenta so bile že velikokrat na bojišču in marsikateri listič avstrijskega lovorjevega venca je prispeval Korošec. – Nemec je po pridnosti in čistosti pred Slovencem, Zgornji Korošec¹³ pa glede tega daleč prekaša Spodnjega Korošca. Gorjanci, posebej iz doline Molne, so globoko verni in tako kot prebivalci Labotske doline nagnjeni tudi k vraževerju.

Glavna hrana Korošca v višavju so ovsena kaša,¹⁴ zabeljeni krapi¹⁵ in močnik, v Zilji pa polenta in frika,¹⁶ medtem ko so na Spodnjem Koroškem najpogostejša jed ajdovi in koruzni žganci, zatem pa prosena kaša. Za pijačo v Labotski dolini ponudijo mošt, drugače pa večinoma žganje. V okolici Celovca, npr. v Otočah, Harbachu in Kurličah¹⁷ še varijo »kamenno pivo«,¹⁸

¹³ Meja med Zgornjo in Spodnjo Koroško poteka po črti Podklošter–Beljak–Trg–Krka.

¹⁴ V izv. „Habertalge“, iz Talgen (posušeno žito, kosmiči), jed iz ovsene moke, vroče vode in mleka.

¹⁵ Nem. „Schmalzraunken“.

¹⁶ Frika je v alpskem svetu razširjena jed iz sira in jajc ali krompirja. Ponekod je tudi zabela za polento in žgance, pripravljena iz svežega sira in slanine.

¹⁷ Danes je Waidmannsdorf/Otoče del Celovca; Harbach, zastar. Kazaze; Kurliče, nem. Gurlitsch.

¹⁸ Nem. Steinbier, tudi Trogbier. Kameno pivo, tj. bilo na Koroškem ovseno pivo brez hmelja, so varili po posebnem postopku, preden so začeli uporabljati kotle. V drozgovnik so polagali razbeljene kamne, da je drozga zavrela (o postopku gl. Vladislav Fabjančič, Ljubljanski pivovarji od XVI. do XIX. stoletja. *Kronika slovenskih mest*. Ljubljana, 1937, 137). Kameno pivo je bilo do zgodnjega 20. stoletja najbolj razširjena vrsta piva na Koroškem, kjer je bilo mdr. tudi glavna pijača na ženitovanjskih gostijah.

specialiteto, za katero prevretek pridobijo iz ovsenega sladu med razbeljenimi kamni, njegova osnovna sestavina je koritnjak.

Tudi s sosedi ob meji se Korošec dobro razume. Prebivalci doline Molne in Lesne doline¹⁹ najbolj simpatizirajo s Tirolci, tisti iz doline reke Jezernice²⁰ in doline Katschtal s Salzburžani, Korošec Kanalske doline z Ladini²¹ ter prebivalci Labotske doline in doline reke Motnice²² s Štajerci. Podjunčan in Rožanec nimata nič proti Kranjcu.

O meščanski noši je mogoče poročati le skopo. Kultivira se francoska moda in nosijo se po revijah, posebej ženske. Drugače je pri kmečki noši, ki ji je tudi že blizu izguba njene izvirnosti. Omejena je na različne doline. V vsakem dolinskem območju se najde kaj posebnega. Na splošno je danes redko najti kmete ali kmetice, oblečene v izvorno deželno nošo. – Pred 300 leti je bil na Koroškem zakonski oblačilni red, ki je bil izdan za časa vladavine nadvojvode Karla II. leta 1587 in so ga strogo upoštevali. Zajemal je vse stano ve. V današnjem času se še najizvirneje oblačijo prebivalci spodnje Zilje. Fantje nosijo pod klobukom iz mehke polsti, okrašenim s šopkom rož in peresi ruševca, svileno čepico s cofom,²³ okrog vratu pisano svileno ovratno ruto, nato telovnik kričecih barv z okroglimi srebrnimi ali kositrnimi gumbi, temnomoder ali temnozelen suknen jopič, pumparice in visoke, nad kolena segajoče škornje. Hlače so največkrat iz jelenovega ali gamsovega usnja in njihovi stranski šivi so okrasno pošiti s svileno nitjo.

¹⁹ V izv. Lessachthal, zdaj Lesachtal.

²⁰ Nem. Lieser.

²¹ Nem. die Wälschen.

²² Nem. Metnitztal.

²³ Nem. Zipfelmütze, svilena čepica trikotne oblike, nosili so jo pod klobukom.

Ob prazničnih priložnostih nosi Ziljan bele nogavice in nizke čevlje. Ženska noša je bolj posebna od moške. Ob slovesnostih nosijo belo grebenasto čipkasto avbo, ki spominja na kranjsko pečo, navadno pa svileno ruto, belo bluzo z nabranimi rokavi in čipkastimi manšetami, životec in široko vratno nabornico in v tri vogale zganjeno naprsno ruto, katere spodnja konca sta ovita okrog pasu in zadaj zavezana, medtem ko je vrh rute spredaj na zgornji srajci pritrjen s sponko ob vratni nabornici. Okoli pasu ima usnjen pas z vezeno²⁴ in prek širokih bokov pada bogato nagubano raševinasto krilce, ki sega komajda čez kolena, tako da je mogoče videti tudi podveze. Čez krilo nosijo bogato izvezen predpasnik, pod njim pa bela obrobljena spodnja krila. Izvirno nošo dopolnijo bele bombažne, umetelno spletene nogavice in lični nizki čevlji. Pozimi nosijo krzveno krilo iz ovčje kože.

Videti je, da se Korošci iz Lesne doline²⁵ in doline Molne držijo prastarega reka »Najlepša kmečka noša je doma spredena, doma narejena.« Sami izdelujejo in nosijo srajco iz konopljenega platna, lahko volneno obleko in lodnast plašček.²⁶ Fantje nosijo večinoma rjave lodnaste jopiče z zeleno paspulo,²⁷ rdeč prsni²⁸ in zelene naramnice, lodnaste ali irhaste pumparice, modre ali bele volnene nogavice in s trdnimi žebli okovane gojzarje. V Lesni dolini v bližini deželne meje pri Železju²⁹ in Luggauu nosijo »klobuk

²⁴ Usnjeni pasovi so bili vezeni z vitrami, narejenimi iz pavjih ali gosjih peres oz. tulcev.

²⁵ Nem. Lesachtal.

²⁶ V izv. domači izrazi: „rupfenes Pfoad“, „rašenens Kittl“, „lodene Gwandl“. Avtor je te izraze pojasnil v opombi pod črto, tu so uporabljeni v glavnem besedilu.

²⁷ Poševno urezan trak za obrobljanje in okras oblačila.

²⁸ Nem. „Brustfleck“, tj. kos blaga, poznan predvsem na Koroškem in Štajerskem, pokrival je sprednji del života, nosili so ga tako moški kot ženske nad srajco ali rokavci.

²⁹ Nem. Liesing.

do oblakov»,³⁰ to je tirolski klobuk, v dolini Molne pa podobno polsteno pokrivalo. Okrog pasu zelo pogosto nosijo usnjene trebušne pasove,³¹ izvezene s pavjimi peresi. Ženske iz doline Molne nosijo dolge nagubane volnene obleke v rjavi ali zeleni barvi, velike predpasnike, špenzerje³² z napihnjenimi rokavi in širok polsten klobuk; pri ženskah iz Lesne doline predpasnik pokriva tudi boke. Oboje nosijo okrog vratu pisane svilene rute. V Labotski dolini se zdaj oblačijo malodane popolnoma po modi. Tu in tam se najde še kakšen parček, ki predstavlja staro nošo. Še nedavno je fant nosil nizek polsten klobuk, pod njim zeleno žametno kapico, kratek suknen suknjič, žameten telovnik s srebrnimi gumbi, irhaste pumparice, modre nogavice in robustne punčohe.³³ Ženske iz Labotske doline zdaj namesto »koroške avbice« (črna avbica z zlato vezenino in težkimi trakovi) in čudovitih nizkih, s svilo prevlečenih ploščatih slamnikov nad naglavno ruto nosijo brezoblični moški polsten klobuk. Sicer je noša podobna štajerski. Noša Korošcev iz dolin Gline, Jezernice, Krapskega polja, doline Krke in Dravske doline nima posebnih značilnosti. Ženska iz doline Gline se od drugih razlikuje po nizkem klobuku.³⁴ Rožanec po noši spominja na Kranjca, prav tako Ziljan. Moški nosijo visoke kranjske škornje,³⁵ ženske bele naglavne rute in svilene ovratne rute z resami.

³⁰ V izv. „*Wolkenreißer*“.

³¹ Nem. *Bauchgürtel*, poseben pas, oblikovan kot mošnja, v kateri so zlasti furmani shranjevali denar.

³² Opirjeno krojen in do pasu segajoč jopič.

³³ Nem. *Bundschuhe*, visoki čevlji z vezalkami.

³⁴ V izv. „*nudelgupfeter Hut*“, najverjetneje so s tem mišljeni ploski krožnikasti klobuki z zelo nizkim oglavjem.

³⁵ Visoki nadkolenski škornji, lahko so segali tudi do sredine stegen.

Ljudske noše s Koroške: ziljska in labotska ženska noša
(Felician von Myrbach, pobarvano pri C. Angerer & Göschl)

Lovci in planšarji, gozdarji in oglarji, nabiralci rastlin in encijana³⁶ so ponavadi v celoti oblečeni v loden, za klobukom pa nosijo prava peresa ruševca in gamsovo brado.

Šege in navade, ki se še dandanes večinoma vključujejo v cikel različnih obdobij prazničnega leta dokazujejo, da se Korošec še dokaj vztrajno drži izročila. Praznično leto se začne z enim najskrivnostnejših in najsvetejših časov – z božičem. Sveti večer z božičem je jedro praznika, čas pred svetim večerom do vključno treh kraljev – imenovan volčje noči³⁷ – pa velja za podaljšano praznovanje. V tem času mora kmet, preden gre k počitku, pogledat še vse ljudi v hiši, v hlevu vso živino poškopiti z blagoslovljeno vodo, kmetica pa obhodi hišo z žarečo ponvijo, po kateri potrese slanino in kadilo. Hlapci in dekle med zvonjenjem k molitvi navadno vedežujejo, to pomeni, da ugotavljajo svojo usodo z vlivanjem svinca, metanjem čevljev čez ramo, z nošenjem polen,³⁸ z metanjem venčkov čez ramo, gledanjem pod klobuke ipd. Na tomaževo (21. december) vlada v deželi prepričanje, da dekle, ki se na predvečer umije po celem telesu in zleze v posteljo najprej z levo nogo, v sanjah zagleda bodočega moža. V božičnih dneh mora biti hiša pospravljena in čista, zato v dneh pred praznikom temeljito pometajo in čistijo. Gorjanci v Labotski dolini postavijo hišno opremo, na primer posodo in ponve, čeber za mešanje in glinasti lonec, pod jedilno mizo in vse obdajo z verigo, da bo pridelek v naslednjih letih dober in bo imela kmetica srečo v gospodinjstvu. Na vrata naredijo

³⁶ V izv. Enzler, encijanovo žganje; v tem primeru verjetno nabiralci encijana, ki so potem iz njega kuhali žganje.

³⁷ V izv. Rauchnächte, v nem. tudi Rauhacht, v slov. dvanajstere noči, divja jaga, kor. bile.

³⁸ Za več o vedeževanju v tem času gl. Niko Kuret, *Praznično leto Slovencev 2*. Ljubljana, 1998, 259–262.

tri križe ali morino znamenje.³⁹ Od tomaževega do božiča se strogo postijo. Na božični večer prižgejo svečke na božičnem drevescu in postavijo jaslice.

Ponoči med bogoslužjem, polnočnico – tako verjamejo – se živali pogovarjajo med seboj, divji lovec uliva krogle, ki ne zgrešijo cilja, iskalec zakladov odreže bajalico in ljudje, ki naj bi v prihodnjem letu v fari umrli, prečkajo pokopališče.

Na sveti večer v zgornjem Rožu in Žabnicah⁴⁰ Slovenci pogrnejo mizo s slovenskim prtom, to je z belim lanenim prtom, ki ima rdeče in belo progaste čipke, po sredini pa rdečo borduro, in nanj položijo » m i ž n j a k « , to je božični kruh, ter nekaj kadila in žita. To pustijo čez noč na mizi do poldneva božičnega dne. Na štefanovo⁴¹ v vsaki vaški cerkvi blagoslovijo sol in vodo. Štefanova voda in sol sta preverjeni sredstvi proti hudičevim skušnjavam in proti »urokom«, zato živini dajo sol. Na šentjanževo⁴² pijejo z vinom Janezov blagoslov.⁴³ Na dan nedolžnih otrok gredo nemški in vindiški otroci s šibo ali s smrekovo ali jelkino vejico (šapelica) od hiše do hiše in tepežkajo, šapajo⁴⁴ ali voščijo: »Frišni bodte, zdravi bodte!« (slovensko šapati)⁴⁵ in tepejo odrasle, medtem ko recitirajo:

³⁹ V izv. „Trudenfuss“, *trotamora*, *trutamora*, *morina taca*.

⁴⁰ Ital. Camporosso in Valcanale, nem. Saifnitz.

⁴¹ Dan sv. Štefana, 26. decembra.

⁴² Dan sv. Janeza evangelista, 27. decembra.

⁴³ Tudi »sv. Janeza/Janža žegen«, vino se imenuje šentjanževc (nem. Johanniswein), ker je blagoslovljeno na ta dan. Veljalo je za obredno praznično pijačo.

⁴⁴ Nem. schappen, šapanje je koroški izraz za tepežkanje. Šapali so na Zilji, v Rožu, na Gurah in Zgornji Podjuni, drugod – v Spodnji Podjuni, južno od Drave, okoli Pliberka – pa so otepali. Skladno s tem so tudi praznik imenovali različno: v Podjuni *otročje*, na Zilji, v Rožu in na Gurah *šepeljca*, *šaplja*, *šapanje*. Več o tepežkanju (šapanju, otepanju) na Koroškem gl. Niko Kuret, *Praznično leto Slovencev 2*. Ljubljana, 1998, 403–419, posebej na Koroškem 414–419.

⁴⁵ „Frisch und g'sund geben“, značilen rek oz. voščilo ob tepežkanju.

Veselo šapamo
sveži in zdravi!
Dolgo živite,
zdravi ostanite,
imejte se radi!⁴⁶

Slovinci rečejo:

Šip, šap, Bog daj zdravja in sreče,
da bi bili veseli kot ptič v gozdu,
zdravi kakor riba v vodi,
močni kakor medved v gori,
in da bi imeli toliko otrok,
kolikor je na drevesu vej.⁴⁷

Za to dobijo darove, to so suhe hruške, orehi, jabolka ali denar. Pri Slovencih na Zilji ne tepežkajo le otroci, temveč tudi fantje. V zgornji Ziljski dolini gredo o polnoči fantje skoz vas in trkajo po hišnih vratih, dokler jim ne odprejo. S smrekovimi vejicami rinejo v sobe, da bi šibali⁴⁸ ljudi, za kar jih pogostijo s kavo in žganjem.

Ponekod kmet otepe ali šiba s šibo tudi slive, da bodo v prihodnji jeseni zares bogato obrodile.

⁴⁶ „Pließen lustig / Frisch und g'sund! / Lang löbn, / G'sund bleibn, / Gern habn!“

⁴⁷ „Šip, šap, Gott gebe Gesundheit und Glück, / Daß sie wären fröhlich wie der Vogel im Walde, / Gesund wie die Fische im Wasser, / Stark wie der Bär im Gehölze, / Und daß sie hätten so viel Kindlein / Als der Baum Ästlein“. Prim. Niko Kuret, *Praznično leto Slovencev 2*. Ljubljana, 1998, 416.

⁴⁸ V izv. „pišnan“ (züchtigen)⁴⁸.

Na predvečer treh kraljev hodi po gozdovih »divja jaga«. Na ta večer je bilo v Radni vasi⁴⁹ v Ziljski dolini v navadi »tekanje z zvonovi«; otroci so z zvončki tekali po vasi in glasno zvonili. Po večernem zvonjenju se jih ni smelo več slišati, zvonce so trdno držali v rokah; če se je kdo spozabil in je zazvonil, je bil v nevarnosti, tako so rekli, da ga bo raztrgala »divja baba«.⁵⁰ Na Pehtrin dan (slovensko *pernahti*) po dolini Molne »Pehtra baba« pregleduje prostore, kjer ženske predejo, koledniki in trikraljevski pevci hodijo od hiše do hiše in v nekaterih dolinah, zlasti v Rožu, dolini Jezernice in Labotski dolini, in potem v okolici Prevalj⁵¹ še v polnem obsegu uprizarjajo pastirske igre. Koroški Slovenci imajo enako kot Nemci navado, da v dvanajsteronočju (dvanajst noči od božiča do treh kraljev) kadijo in na sveti večer tudi že na marsikateri kmetiji v lesketu luči zažari drevesce globoke božične poezije. Slovenci praznujejo kolédo, božični praznik, na Kristusov večer, na silvestrski večer in na večer pred svetimi tremi kralji. Cerkveni in drugi pevci hodijo po vasi od hiše do hiše in pred hišnimi vrati zapojejo kolédnice, za kar dobijo darila, recimo klobase in prekajeno meso. Slovenci verjamejo, da je več sreče pri hiši, zlasti pri živini, če koledniki počastijo hišo s svojim obiskom.

Kakor Nemci pečejo svoj klecembrot,⁵² tako Slovenci iz ajdove moke pečejo a j d n i k,⁵³ ki ga posujejo z makom in pomažejo z medom.

⁴⁹ V izv. Rattendorf, zdaj Radendorf/Radna vas.

⁵⁰ V izv. „Wilde Höre“.

⁵¹ V izv. nem. Prävali.

⁵² V izv. „Kletzenbrote“, kruh s suhim sadjem in orehi.

⁵³ V izv. „Hadnnikl“ (iz der Heiden, ajda), kruh iz ajdove moke z makom in medom.

Na prvo nedeljo po prazniku treh kraljev praznujejo ob devetih zvečer v Volšperku⁵⁴ tako imenovano tepežno nedeljo⁵⁵ v spomin na izgon Judov iz mesta leta 1339.

V spomin na izgon Judov se je še do danes ohranilo večerno »zvonjenje ob deveti uri« (imenovano zvonjenje za Jude).⁵⁶ Prav tako je zvonilo leta 1339, ko je bil to znak za napad na Jude, da bi jih pregnali iz mesta. Na tepežno nedeljo je kip ženske na trgu v Volšperku obložen z umetnimi klobasami in kmečki fant si na ta dan zagotovi »posedovanje svojega dekleta«⁵⁷ za eno leto tako, da v gostilni tako rekoč za aro postavi pred njo pečenko in vino, dekle⁵⁸ pa se oddolži s klobaso.

Nekdaj so dekleta na kip ženske obesile tiste klobase, ki so pri peki odpadle s špile, kar je pomenilo nezvestobo ljubega.

O nastanku te šege govori pripovedka, po kateri je judovsko dekle s klobaso, ki jo je obesilo na kip ženske, sporočilo svojemu ljubemu, krščanskemu mesarskemu vajencu, da Judje načrtujejo napad na kristjane, nakar so kristjani napadli in pregnali Jude.

Ob svečnici, ko se zmračí, v nemški oazi Železne Kaple⁵⁹ otroci in odrasli nesejo raznovrstne, pisano pobarvane in s svečami razsvetljene kartonaste cerkvice od trga proti gradu Hagenegg ob reki navzgor in jih z

⁵⁴ Kor. pogovorno, uradno nem. Wolfsberg.

⁵⁵ V izv. „Prügelsonntag (Priglsuntig)“.

⁵⁶ Nem. Judenglocke.

⁵⁷ V izv. „Schean“.

⁵⁸ V izv. „Diandl“ (iz bavarske nem.), dekle.

⁵⁹ Bad Eisenkappel/Železna Kapla.

mostu izročijo reki Beli.⁶⁰ Izdelovalci sledijo plavajočim cerkvicam, na čelu procesije gre star moški, ki poje stihe Simeonove hvalnice: »Nunc dimittis servum tuum«. ⁶¹ Nato zbor odgovori: »Gloria patri«. Šega naj bi spominjala na nevarnost pred veliko povodnijo, ki je pred 200 do 300 leti ogrožala trg Železne Kaple in so jo odvrnili tako, da so v vodo Bele spustili svetlo žareče osvetljeno cerkev, narejeno iz desk in lepenke.

Na dan svete Agate (5. februar)⁶² ali naslednjo nedeljo se zberejo ljudje iz okolice krajev Grabštanj, Djekše, Globasnica, Velikovec, Šentvid, Mohličje, Zagorje, Škrbinja, Galicija, Dobrla vas, Škocjan v Podjuni, Šentlipš⁶³ idr. skupaj z domačini in 500 do 600 reveži, ki se zlivajo z vse Koroške, pred cerkvijo na Kamnu,⁶⁴ ki ima lepo lego in ponuja očarljiv razgled. Po slovesnem bogoslužju se opravi »daritev in nahranitev revežev« po želji tu pokopane grofice Hildegarde, soproge mejnega grofa Albuina, ki je umrla – čaščena kot svetnica – 5. februarja 1027, stara skoraj 100 let, in je v oporoki vse svoje premoženje namenila revežem. Daritev se razvije v pravo ljudsko veselico. Kruh, ki ga z določenim deležem rži sami spečejo v župnišču v Kamnu in blagoslovijo, kamenški župnik in cerkveni komorniki razdelijo med reveže.

⁶⁰ Nem. Vellach, reka izvira v Kamniških Alpah, teče v Podjuni in se izlije v Dravo.

⁶¹ »[Gospodar,] zdaj odpuščaš svojega služabnika ...« (Lk 2,29).

⁶² Na Koroškem jo imenujejo Liharda.

⁶³ Grafenstein/Grabštanj, Diex/Djekše, Globasnitz/Globasnica, Völkermarkt/Velikovec, Sankt Veit im Jauntal/Šentvid v Podjuni, Möchling/Mohličje, Saager/Zagorje, Skarbin/Škrbinja, Gallizien im Jauntal/Galicija v Podjuni, Eberndorf/ Dobrla vas, Sankt Kanzian (am Klopeiner See)/ Škocjan v Podjuni, St. Philippen/Šentlipš.

⁶⁴ Stein im Jauntal/Kamen.

Tudi tako imenovane »Lihardine štručke«⁶⁵ pečejo iz ržene moke; so približno tako velike kot laški oreh. Župnik, cerkveni komorniki in pevci jih spred cerkvenega dvorišča v velikih količinah mečejo številnim zbranim deželanom. Ker hlebčkom pripisujejo čudežne in zdravilne učinke, se ljudje pulijo zanje. Hlebčki so dobro sredstvo proti boleznim živine, varujejo pred uroki, pred strelo in padcem z visoke planine. Če začne hlebček pri tistem, ki ga je pri metanju ujel, plesneti, to pomeni nič manj kakor smrt. Metanje hlebčkov je še vedno zelo razširjeno in hlebčke hranijo kot talisman od enega do drugega leta in jih zelo častijo. V zadnjih pustnih dneh postanejo karnevalske norčije skupno dobro vseh. Z debelim četrtkom,⁶⁶ to je četrtek pred pepelnično sredo, se začne pravi nori čas. Ta teden se imenuje tudi »debeli teden«,⁶⁷ saj takrat jedo obilne in mastne jedi. V dolinah rek Molne in Jezernice je pustni ponedeljek debeli ali mastni ponedeljek.⁶⁸ Na ta dan postrežejo z obilo testeninami s slanino. Od ponedeljka do pepelnične srede se na kmetih opravi le najnujnejše delo. Na pustno nedeljo, imenovano tudi »fantovska nedelja«,⁶⁹ v vsaki vaški točilnici odmeva glasba in, četudi

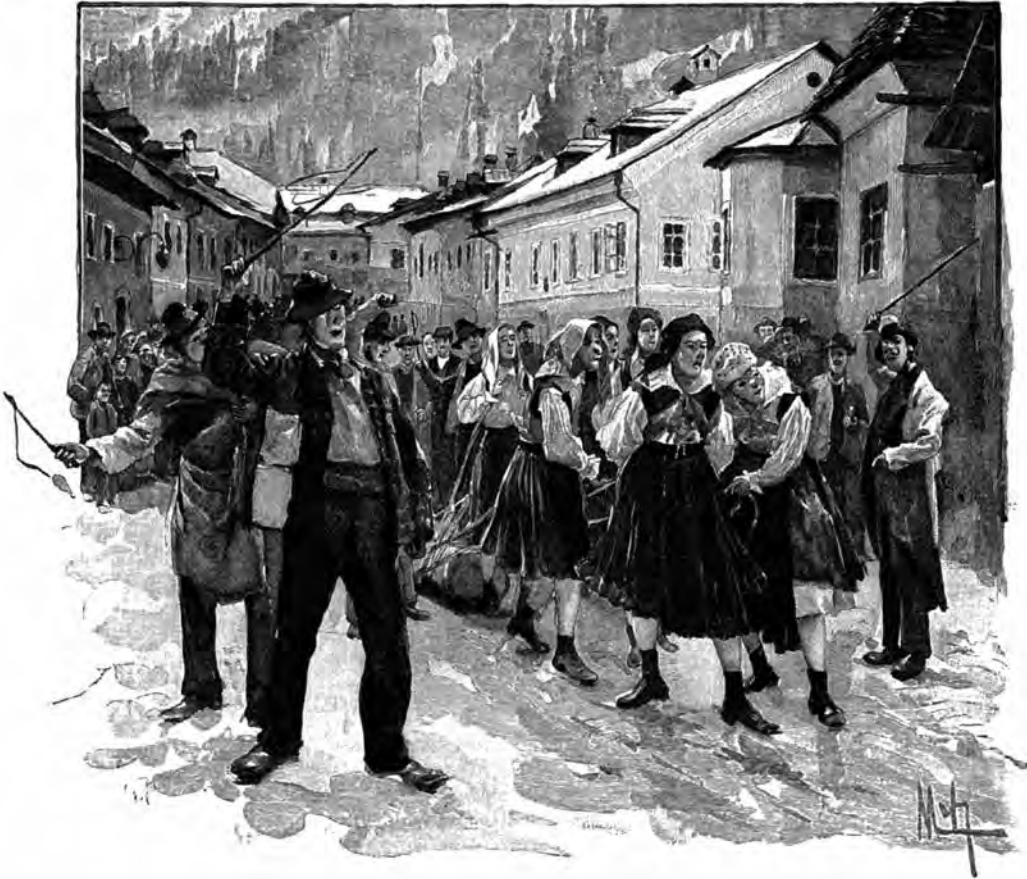
⁶⁵ V izv. „Agathenstrüzl“, im. tudi „Agathenstriezl“, majhni rženi kruhki, ki so jih na dan sv. Agate/ blažene Liharde po slovesni maši metali med množico s hodnika ob župnišču. Ljudje so jih pobirali in nekaj shranili kot apotropijsko sredstvo, saj so verjeli v njihovo zdravilno in obrambno moč. Pri šegi gre za zlitje dveh izročil, povezanih s koroško blaženo Lihardo in mučenko Sv. Agato s Sicilije, ki je živela v 3. stoletju in je nadomestila pogansko boginjo rodovitnosti. Po prenosu čaščenja v Srednjo Evropo se je Agata priljubila kot »krušna svetnica« in so blagoslavljali moko in (Agatin) kruh. Vsekakor obe godujeta na isti dan. (gl. Niko Kuret, *Praznično leto Slovencev 2*. Ljubljana, 541–542).

⁶⁶ V izv. „foastn Pfingstag“.

⁶⁷ Pustni teden, v izv. „foaste Wochn“.

⁶⁸ V izv. „Specknudl-montig“.

⁶⁹ V izv. „Burschensunti“.

Vlečenje ploha na Zilji (Felician von Myrbach)

le z orglicami, vabi na ples. Na pustni torek, ljudje mu pravijo tudi pust, trapasti ali nori torek, je pustni tek ali pustni lov, ki se ga udeležijo vsi domači fantje, poslikani s sajami in angelsko rdečim ali opečnim prahom. Na vindiških območjih »vlečejo ploh«.⁷⁰ To je šega, ki ni prijetna za dekleta, ki bi se rada poročila, a se ne omožijo ali zavrnejo snubca. »Vlečenje ploha« uprizorijo tako, da več fantov, oblečenih v dekleta, privleče lesen hlod ali

⁷⁰ V izv. „Blockziagen“.

še pogosteje svinjsko korito,⁷¹ na katerem leži v »staro babo« oblečen fant, pred hišo takšnega dekleta in si jo tam privoščijo s posmehljivimi pesmimi in zbadljivkami. Dekle se seveda ne sme prikazati, ker bi jo zasuli s poplavo žaljivk in nesramnosti.

Na Zilji »jahajo šimeljna«. Pri vsaki hiši, mimo katere gre maskiran sprevod, »podkujejo« belca in zato poberejo napitnino. Če se v kakem kraju v celem letu ne poroči nobeno dekcle, morajo na Zilji vsa dekleta,⁷² godna za zakon, ob najbolj boleči kazni, ki jim jo je mogoče naložiti – izločijo jih namreč iz plesa – , z vrvmi vleči skozi vas težak lesen ploh, fantje pa hodijo ob njih pokajoč z biči. V Dolah⁷³ na Zilji sedi na plohu slamnata lutka, ki jo nazadnje vržejo v vodnjak. Ploh prodajo na licitaciji, izkupiček pa skupaj zapijejo.⁷⁴

V Muti⁷⁵ hodijo po ulicah maskirani fantje s kovačem, ki ima kladivo in klešče in vsakemu, ki jim ne da napitnine, odtrga podplat!

Pri Slovencih Mežiške doline v Črni na Koroškem, Javorju, Topli, Koprivni⁷⁶ itn. pelje na pustni torek vsak kmet kmetico, otroke in vso služinčad v gostilno, kjer sta glasba in ples. Na ta »trapasti dan« mora vsaka ženska, naj bo še tako bolehnata ali stara, zaplesati, da bo uspevalo korenje, koleraba in repa. Kolikor na široko plapolajo krila pri plesu, toliko debelejša bo repa.

⁷¹ V izv. „Sautrog“.

⁷² V izv. „Gitschen“.

⁷³ Dellach/Dole.

⁷⁴ Prim. Niko Kuret, *Praznično leto Slovencev 1*. Ljubljana, 1998, 43–44.

⁷⁵ Nem. Mauthen.

⁷⁶ V izv. nem. Schwarzenbach, Jaborje, Topla, Koprrein.

Na veliki četrtek⁷⁷ imajo na Spodnjem Koroškem cvetlične sejme, na mizo pride »letošnja« zelenjava in v cerkvi poteka »ropotna maša«,⁷⁸ medtem ko pred cerkvenimi vrati ragljarji čakajo, da bo izzvenel zadnji psalm. Na veliki četrtek izvaljenim kokošjim jajcem pravijo »jajca za odpustek«⁷⁹ in jim pripisujejo zdravilne in čarne učinke.

V velikonočni noči v Labotski dolini kmet med molitvijo in petjem nabožnih pesmi prižge »velikonočni kres«, ki je pripravljen iz ogromnih skladovnic lesa. Po hribih in dolinah tedaj sveti na stotine takšnih velikonočnih plamenov in ponujajo veličasten prizor, tako lepega kod drugod zlepa ni mogoče opazovati.

Na slovenskem področju med Celovcem in Velikovcem, posebej okrog Tinj,⁸⁰ gredo po vstajenju kmečki fantje ob pokanju z možnarji z gorečimi baklami od vasi do vasi in z vrtenjem na razne načine ustvarijo res lepe svetlobne učinke. Ker šteje ta ravnina več kot sto naselij in vsak kraj odpošlje sprevod z baklami, si je o učinku tega prizora komajda mogoče ustvariti pravo predstavo.

⁷⁷ V izv. Gründonnerstag, zeleni četrtek; v izv. je dodano, da mu pravijo tudi „Antlos Pffingsti“ (iz Antlaßtag, Antlaß = Abtaß, odpustek).

⁷⁸ V izv. „Pumpermette, auch Finstermette benamset“; popoldanska oz. večerna maša na veliki četrtek, ko je bilo v navadi obredno ropotanje z udarjanjem po cerkvenih klopeh (gl. npr. Pumpermette, <http://universal_lexikon.deacademic.com/288760/Pumpermette>, Polterbräuche, <<http://austria-forum.org/af/Heimatlexikon/Polterbr%C3%A4uche>>).

⁷⁹ V izv. „Antlos Oar“. „Oar“ je v nekaterih krajih narečni izgovor nem. „Ei“, jajce. – Niko Kuret (*Praznično leto Slovencev 1*. Ljubljana, 1998, 157) omenja, da na Koroškem v četrtek zvečer za čas »zavezanih« zvonov kokoši zaprejo, da ne bi delale preveč trušča in da se postijo; tj. nekakšen kokošji post, ki jih naj bi v prihodnje obvaroval pred jastrebi, lisicami idr. sovražniki.

⁸⁰ Tainach/Tinje.

Na alpskih območjih dekleta k blagoslovu velikonočnih jedi na veliko ali velikonočno soboto pogosto prinesejo ogromne, lepo okrašene maslene krogle z velikonočnim jagnjem na vrhu. Udeleženci morajo od »žegna« cerkovniku pustiti klobaso, ministrantu dve rdeče pobarvani jajci. Na Zilji se pri blagoslovu mesa odigra živahen prizor. Komaj je blagoslov izrečen, že planejo žene in dekleta na z belim platnom pokrite košare in odhitijo domov; vsaka hoče biti prva, saj pravijo, da je »tista, ki prva pride, tudi prva pri delu«.

V zgornjem Rožu dekleta za veliko noč prinesejo svojemu ljubčku v znamenje naklonjenosti kos šarklja⁸¹ in rdeči jajci; fant, ki dobi največ kosov šarklja, velja za vaškega Adonisa. Na velikonočni ponedeljek v nekaterih krajih v dolini reke Gline uprizarjajo *p a s i j o n s k e i g r e*.

Slovenec obhaja veliko noč prav posebej slovesno. Šege v velikonočnem tednu so enake kot pri Nemcih. Velikonočno pecivo se imenuje *kolač*⁸² in je iz pšenične moke s cimetom in sladkorjem. Drugi petek po veliki noči na Koroškem imenujejo »praznik treh žebļjev«.⁸³ Pravzaprav bi ga morali imenovati »praznik štirih žebļjev«, saj je dobil ime, ko je Karel IV. našel četrti žebelj s Kristusovega križa. Na ta dan se v nekaterih krajih zaradi romarjev začnejo prave selitve narodov.

V Podjuni so cilj številnih romanj cerkve Božjega groba pri Nonči vasi, na Djekšah pri Velikovcu, na Lisni gori pri Rudi,⁸⁴ v Mislinjski dolini

⁸¹ V izv. „Reindling“, tj. koroški šarkelj iz zavitega kvašenega testa z rozinami in cimetom.

⁸² Šarkelj, šartelj.

⁸³ V izv. „Dreinaglfreitag“.

⁸⁴ Božji grob, krajevno Humec, zaselek s cerkvijo in šolo, nem. Heiligengrab; Einersdorf/Nonča vas, Diex/Djekše, Lisnabeg bei Ruden/Lisna gora pri Rudi.

Velikonoční večer (Felician von Myrbach)

pa tista na Uršlji gori.⁸⁵ Glavna posebnost vseh romarjev tega dne pa so štiri vrhovi,⁸⁶ ki jih omenja že Megiser v *Kroniki Koroške*⁸⁷ iz leta 1612. Romarji iz okolice Celovca, Šentvida ob Glini⁸⁸ in Krapskega polja se ob polnoči s četrtka na petek treh žebļjev zberejo v cerkvi na Štalenski gori,⁸⁹ kjer je slovesna maša. Čim se konča, že v soju bakel iz trsk odhitijo romarji s klobuki, ovenčanimi z gorskim listjem, po gori navzdol čez travnike in polja, da do jutranjega zvonjenja pridejo k drugi maši v Porečah⁹⁰ na Šenturški gori.⁹¹ Po tej gre romarski sprevod zelo prizadevno naprej proti Krnskemu gradu,⁹² potem v Zweikirchen in od tam na Wasai.⁹³ V vseh treh krajih bere duhovnik mašo. Poldne je že mimo, a romanje še ni končano, kajti gredo še na Šentviško goro,⁹⁴ od tam na Gradinik,⁹⁵ nato navzgor na Sörg⁹⁶ in

⁸⁵ V izv. nem Mißlingthal, Ursulaberg.

⁸⁶ Gre za t. i. tek na štiri vrhove (gore) (nem. Vierberglauf), poznan tudi kot leteča procesija. Šega z avstrijskega Koroškega ima korenine v poganskih časih in se je asimilirala in ohranila kot krščansko romanje oz. božjepotna procesija do treh ali štirih cerkvic na vrhu hribov. Poteka na veliki drugi petek po veliki noči (petek treh žebļjev). Božjepotniki se morajo v dvanajstih urah oz. v eni noči povzpeti na Štalensko (Magdalensko) goro, Šenturški (Šenturhov), Šentviški ali Kozji vrh in Šentlovrenško goro, kjer so bila nekaj poganska svetišča (gl. Niko Kuret, *Praznično leto Slovencev 1*. Ljubljana, 1998, 250–252).

⁸⁷ *Annales Carinthiae, das ist Chronica, des löblichen Ertzhertzogthumbs Khärndten ...* Leipzig, 1612.

⁸⁸ Sankt Veit an der Glan/Šentvid ob Glini.

⁸⁹ Nem. Magdalensberg.

⁹⁰ Danes Pörtschach am Berg/Poreče na Gori.

⁹¹ Nem. Ulrichsberg.

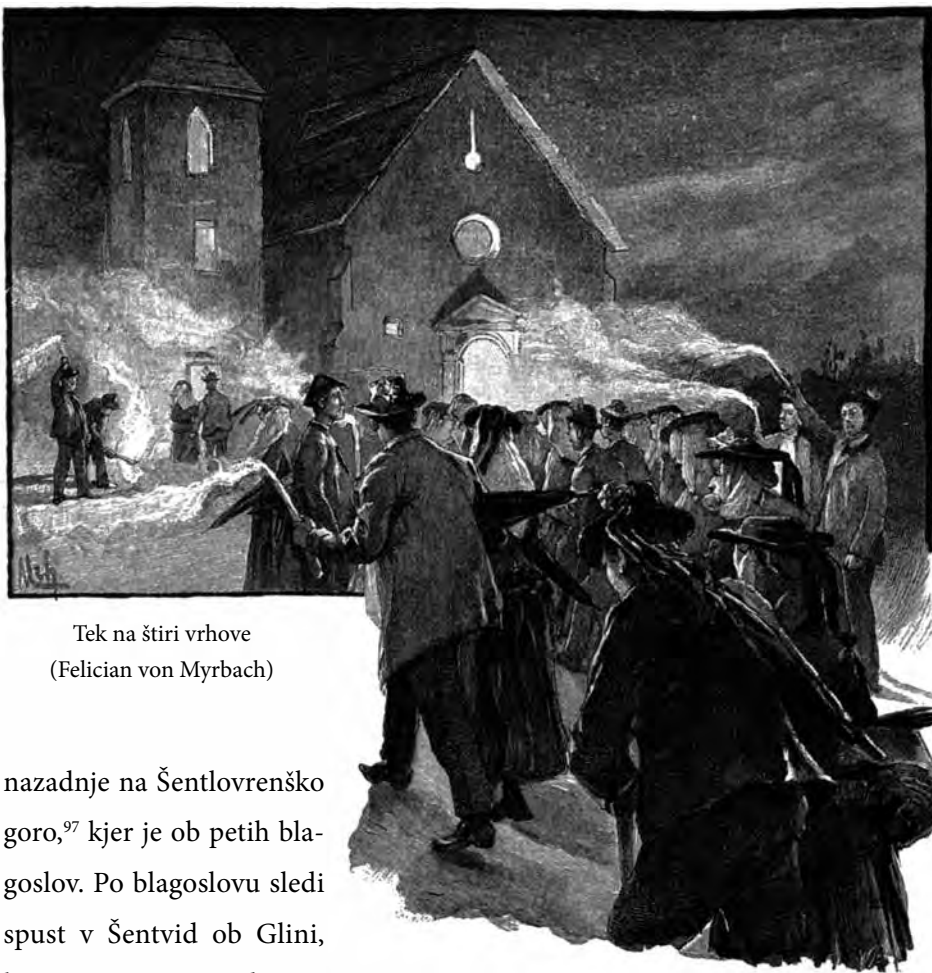
⁹² Nem. Karnburg.

⁹³ Nem. Waseberg.

⁹⁴ Nem. Veitsberg.

⁹⁵ Nem. Gradeneegg.

⁹⁶ Zahodno od Šentvida ob Glini.

Tek na štiri vrhove
(Felician von Myrbach)

nazadnje na Šentlovrenško goro,⁹⁷ kjer je ob petih blagoslov. Po blagoslovu sledi spust v Šentvid ob Glini, kjer se romarji razidejo.

V štiriindvajsetih urah je treba opraviti to dolgo in naporno pot. Zakaj se morajo vzpenjati prav na te gore, je mogoče pojasniti s tem, da se na Štalenski gori časti križ, na Šenturški gori trnova krona, na Šentviški gori sulica in na Šentlovrenški gori žebli s Kristusovega križa. Na vsaki

⁹⁷ Nem. Lorenziberg.

gori romar zamenja okrasje na klobuku, tako imenovano »gorsko listje«;⁹⁸ na Štalenski gori nosi brinov šopek, na Šenturški gori bršljan, na Šentviški gori smrekovo vejico in na Šentlovrenški gori pušpan. V vseh cerkvah se bogato daruje, na Štalenski in Šentlovrenški gori poleg denarja tudi žito. To položijo na oltar v spomin na staro pripovedko zlasti romarji s Krapskega polja.

Slovenec iz Podjune in Roža praznuje svetega Jurija kot glasnika pomladi. Zanj je Jurijev dan praznični dan. Na Spodnjem Koroškem praznujejo Slovenci na levem bregu Drave jurjevo 23., tisti na desnem bregu pa 24. aprila, ker si je po legendi sveta Marjeta, ki se vedno pojavlja skupaj s svetim Jurijem, priberačila denar za prevoz prek Mure pozneje kot Jurij in je tako prišla z desnega na levi breg Drave dan pozneje.

Pastirji in vaški fantje se na jurjevo proti večeru zberejo na občinskem travniku. Enega zavijejo v slamo, ta predstavlja pomlad, rečejo mu sveti Jurij;⁹⁹ drugi imajo pri sebi kravje zvonce, rogove itn.; začnejo zdaj zvoniti, zdaj trobiti in se odpravijo v vas. Pred vsako hišo zapojejo pesem »Šent Juri trka na duri itn.«. Dajejo jim darila, to so jajca, mast, pšenični kruh, zaseka, klobase idr. Za to se zahvalijo z novim verzom in gredo k naslednji hiši. Za kmeta bi bilo sramotno, če bi jurjevega pevca pustil oditi brez darila. Bati bi se bilo nesreče; kjer fante odpravijo brez darila, ti grdo prekolnejo hišo, živino in družino. Naslednjega dne se jurijevi pevci zberejo v eno od hiš hiši, tam kuhajo in cvrejo darila, posebej *cortje*¹⁰⁰ (jajca in zaseka), in se na vse mogoče načine kratkočasijo.

⁹⁸ Nem. Berglaub.

⁹⁹ Kor. Šentjuri.

¹⁰⁰ Cvrtje.

Ob binkoštih za okenske mreže zataknejo brezove veje, *maje*. Po vsej dolini reke Molne od Möllbrücka do Heiligenbluta, po dolini reke Jezernice in reke Malte¹⁰¹ na binkoštno soboto nenehno tlijo kupčki lesa,¹⁰² tako imenovani »binkoštni kres«, ki so zaviti v gost dim.

Na binkoštno nedeljo zjutraj žerjavico razgrebejo, da ogenj svetlo zagori, okrog njega zaplešejo hlapci in dekle. Če plamena švigajo visoko, pravijo: »Vročina požiga zimo in prihaja pomlad.« Tistega, ki pride k binkoštnemu kresu zadnji, okronajo z vencem iz kopriv in ga razglasijo za binkoštnega kralja. V dolini reke Jezernice pravijo tistemu, ki najdlje spi, »binkoštna zguba«.¹⁰³ Nemci in Slovenci v alpskih predelih poznajo »binkoštno pokanje«, skoraj melodično pokanje z dolgimi, s smolo namazanimi biči. Na binkošti Slovenec svoj bič namaže z blagoslovljenim voskom. Pokanje s takimi biči prežene čarovnice. Na tek za nevesto¹⁰⁴ in majsko ježo¹⁰⁵ starih Nemcev spominja »je ž a z a v e n č e k v W e i t e n s f e l d u «¹⁰⁶ (dolina Krke), ki jo vsako leto uprizorijo tudi na binkoštni ponedeljek. Šega temelji na povedki. V času kuge je bilo samo cvetoči Turnhoferjevi grajski hčeri

¹⁰¹ Nem. Maltatal.

¹⁰² Gre za žareče oglje, nanj položijo *cvetje*, tj. les cvetne butare in nekaj brinja, vse počasi tli in se kadi; ni namreč bistven ogenj, ampak dim, ki na njivah odganja duhove in čara bogato žetev (gl. Niko Kuret, *Praznično leto Slovencev 1*. Ljubljana, 1998, 330–331).

¹⁰³ V izv. „Pfungstluszl“.

¹⁰⁴ V nem. Brautlauf. Tek za nevesto je poznan predvsem v germanskih in nordijskih deželah, v Islandiji ga imenujejo *Brudlauf*, Danci *Bryllup*, staronemško je *Brutloufti*. Gre za ženitovanjsko šego, omenjeno že v nordijskih sagah. Izraz se je udomačil, ker so morali snubci po stari šegi pridobiti nevesto (npr. Brunhildo pri Nibelungih) v tekmovalnih igrah (tek, skoki, metanje ipd.). Ponekod v Nemčiji še danes na poročni dan uprizarjajo tekaško tekmo od cerkve do gostilne.

¹⁰⁵ Nem. Mairitt.

¹⁰⁶ Nem. Kranzreiten in Weitensfeld.

prizaneseno, da ni umrla. Tedaj so prišli trije snubci in težko se ji je bilo odločiti, katerega naj vzame. Pa se je domislila, da bi priredila tekmovanje, sebe je določila za nagrado in najhitrejši jo je dobil za ženo.

Zdaj je cilj tekmecev steber vodnjaka na trgu v Weitensfeldu, okrašen z devico (izrezljana iz lesa). Občina nameni tri nagrade. Prva je deviški venček z vodnjaka in dukat, druga par volnenih nogavic in svilena ovratna ruta, tretja pa šopek svinjskih ščetin, zato se tudi imenuje »svinjska nagrada«.

Trije najspretnjši jezdec, navadno meščanski sinovi iz Weitensfelda ali ugledni kmečki sinovi iz doline reke Krke, se za nagrado borijo najprej visoko na konju. Nato sledijo tekači. Dirkalna steza se razteza od enega do drugega konca mestnega trga. Tekači nosijo lahek kostum iz cviliha¹⁰⁷ z rdečo svileno ruto okrog pasu in prečno čez prsi položeno ruto, ki jo trdno zvežejo pod roko. Na glavi nimajo pokrival in navadno so bos. Vsi jezdec in tekači se morajo pred proceduro predstaviti sodišču, ki odloča o nagradah. Prvi zmagovalec med bučnim glasbenim tušem prejme iz županovih rok deviški venček z vodnjaka. Postopek se ponovi pri naslednjem zmagovalcu. Vsak se je seveda pripravljn odreči svinjski nagradi. Po podelitvi nagrad gredo z godci na čelu v gostilno in praznik se veselo konča na – plesišču.

Podobno šego najdemo v Ziljskih Alpah. Pastirji postavijo »maje«¹⁰⁸ in potem z določene razdalje tečejo proti temu cilju. Tisti, ki prvi priteče, je »b i n k o š t n i k r a l j«, zadnji dobi kakšen sramotilni vzdevek. Ko se zmrači, postavijo okrog mlaja skladovnico lesa in jo skupaj z mlajem sežgejo.

¹⁰⁷ Sukneno blago.

¹⁰⁸ Mlaj, nem. Maibaum.

Tek v Weitensfeldu (Felician von Myrbach)

Vsako leto na nedeljo sv. Trojice¹⁰⁹ so некоč v Getenbergu¹¹⁰ praznovali knapovski praznik s plesom z obročem.¹¹¹ V zadnjem času ta praznik, ki izvira iz srednjega veka, obhajajo le še vsako tretje leto. Oblečeni v rudarske noše se ga udeležijo vsi rudarji iz Hefta, Löllinga, zgornjega in spodnjega Knappenberga. Plesalci gredo ob spremljavi getenberške godbe pod vodstvom mož s klobuki, ki jim sledijo številni

¹⁰⁹ Nedelja po binškoštih, im. tudi *trojička nedelja* (Bog Oče, Bog Sin in Sveti Duh). Praznik je nastal je od konca 4. stoletja, cerkev pa je praznik sv. Trojice uvedla šele leta 1334 (gl. Niko Kuret, *Praznično leto Slovencev 1*. Ljubljana, 1989, 345).

¹¹⁰ Nem. Hüttenberg v okrožju St. Veit an der Glan/Šentvid ob Glini.

¹¹¹ Nem. Reiftanz.

razposajeni norci, po komisarja gorskega sodišča¹¹² in devico z vencem. Z njima odidejo na zgornji trg, kjer stoji iz vej narejena in z listjem pokrita koč, v kateri so se zbrali trški veljaki. Po tej koči se praznik imenuje tudi praznik v listnati koči.¹¹³

Ples z obročem traja približno dve uri. Plesalci se postavijo nasproti v dve vrsti in s cvetnimi obroči uprizarjajo četvorkinim podobne figure. Rudarje, ki niso udeleženi pri plesu, pogostijo; rudniški gospodje pijejo iz zlatega kozarca, ki ga je leta 1604 podaril lastnik rudnika Fellner, in na koncu nazdravijo s knapovskim pozdravom »srečno«. Plesalci so po plesu deležni obilne osvežitve. Koča iz vej in listja lahko stoji le do lepe nedelje.¹¹⁴ Ponedeljek po prazniku se imenuje »razposajeni ponedeljek«.¹¹⁵ Na ta dan vsak rudar, ki pride ven brez pripasanega kosa usnja, dobi tri udarce in je prisiljen zbežati, da se reši naslednje porcije batin.

Praznik svetega Rešnjega telesa je ljudstvo poimenovalo »Gottleimastag« ali »Antlasstag«.¹¹⁶ V krajih Šentvid ob Glini, Sovodenj¹¹⁷ idr. so na dan svetega Rešnjega telesa meščanke nosile še zlate avbe in v starem vojvodskem mestu¹¹⁸ na ta dan odkoraka tudi garda trabantov¹¹⁹ – ustanovljena leta 1596.

¹¹² Gorsko sodišče (nem. Berggericht) je bilo pristojno sodišče za revirske sodne primere in urejanje pravic rudarjev ob nesrečah v rudnikih.

¹¹³ Laubhüttenfest.

¹¹⁴ Nem. „Schönsonntag“.

¹¹⁵ Nem. Pritschen-Montag. Nem. Pritsche, lesen bat ali kij, ki so ga imeli norci.

¹¹⁶ Antlasstag, iz. Antlaß, Abblaß (prim op. 77); v slov. im. tudi telovo, četrtek po nedelji sv. Trojice.

¹¹⁷ Gmünd/Sovodenj.

¹¹⁸ Nem. Herzogstadt imenujejo Šentvid ob Glini.

¹¹⁹ Nem. Trabantengarde, iz trabant, nekdanj telesni stražar pomembne osebe (SSKJ), torej častna garda.

V Himmelbergu, Tiffenu in Gnesauu, kjer so strelišča, odkorakajo strelci pod vodstvom svojega vodnika. V Gnesauu po cerkvenem obredu uprizorijo tako imenovano vrtenje zastave.¹²⁰ Družba strelcev, ki se udeleži praznovanja, se po koncu procesije postavi v vrsto. Na vodnikove ukaze uprizorijo različne figure. Po mimohodu v eni in dveh vrstah, po oblikovanju zvezdastih figur in arabesk, skupina ustvari krog, v sredino stopi zastavonoša in se postavi z vrtenjem zastave. Vsi z napeto radovednostjo opazujejo umetelnost zastavonoše, ki mora zastavo obračati tako spretno, da njena konica nikoli ne zadene ob tla. Prvemu »zastavonoši« sledi drugi, nato tretji in tako naprej in tisti, ki najbolje opravi svojo nalogo, dobi od najlepše vaščanke šopek rož. Med »vrtenjem zastave« vodja med gledalci pobira denar za smodnik za salve. Šega bi utegnila biti ostanek kakšne stare podeželske igre.

V noči pred dnevom svetega Rešnjega telesa koroški Slovenci pred hišo svoje najdražje postavijo mlaj. Zato izberejo visoke, vitke smreke, ki jih popolnoma olupijo in okrasijo s cveticami in venčki. Na vrh drevesa pritrdijo lesenega petelina in pod petelina pribijejo leseni sablji v obliki križa. Drevo strogo stražijo, da ne bi kdo odžagal vrha, kar bi pomenilo sramoto.

Na predvečer 24. junija in v noči tega dne na vrhovih gora prižigajo solsticijske ognje ali kresove. Fantje in dekleta plešejo okrog ognja in ga tudi preskakujejo, da ne bi dobili vročine in bi lan dobro obrodil. Na kresni večer tudi vedežujejo in nabirajo praprotno seme, s katerimi lahko postaneš neviden. V številnih krajih poleg kresovanja tudi mečejo žareče šibe,¹²¹

¹²⁰ V izv. „Fohndrahn“.

¹²¹ V izv. „Scheibenschlagen“. Metanje, proženje žarečih šib oz. šajb; šibe so v kresnem ognju razžarjene lesene pravokotne ali okrogle ploščice. Za podroben opis šege, značilne za Vzhodne Alpe, gl. Niko Kuret, *Praznično leto Slovencev 1*. Ljubljana, 1998, 391–396.

tedaj navajajo čutne, pogosto tudi kvantaške stihe. V zgornji (nemški) Ziljski dolini se n o b e n o d e k l e ne sme približati kresu. Skrivajo se v grmovju, za ograjami, da p r i s l u š k u j e j o fantovskim hudomušnostim. Pri Slovencih je sončni obrat (*kres*¹²²) eden največjih praznikov. Beseda *kres* izvira iz besede *kresati*,¹²³ kar pomeni prižigati ogenj. Na Zilji popoldne 23. junija nabirajo različne cvetlice, posebej nebino,¹²⁴ kraljico travnikov (*Kresnica*), ki je tako kot sonce v sredini rumena, okrog in okrog pa ima bele lističe, kakor bi imela žarke. Cvetlice posujejo po veži in sobi, kjer jih pustijo ležati do naslednjega jutra. Za vrata tudi postavijo toliko cvetic, kolikor je ljudi v hiši. Čigar cvetlica čez noč najbolj ovene, bo najprej umrl. Pred okna postavijo cvetove brestovolistnega oslada.¹²⁵ Čudežne zeli so semena brestovolistnega oslada in štiriperesne deteljice. Kdor v vreči nosi omenjeno seme, je neviden. Dobiš ga, če razprostreš pod steblico belo rutico, ki jo je stkala sedemletna deklica. Štiriperesno deteljico je treba z usti odtrgati pred sončnim vzhodom.

Zvečer se staro in mlado zbere na mestu, kjer naj bi gorel kresni ogenj. Prižge ga nedolžno dekle. Fantje in dekleta pojejo in vriskajo ali se zabavajo s proženjem žarečih šib. Vsak mora od kresnega ognja odnesti domov gorečo trsko in jo postaviti v zeliščni vrt, da prežene gosenice. Kresni ogenj gori v čast soncu. Slovenec nasploh goji nekakšen sončni kult. Ko Slovenci v družbi nazdravijo, naredijo to v smeri sonca; ko snubci pripravijo ženitno pogodbo, ženin nevesto v sobi trikrat zasuka po sončevi poti. Na poroko najprej povabijo goste, ki živijo na vzhodni strani. Na Zilji

¹²² V izv. Kreš.

¹²³ V izv. Krešati.

¹²⁴ *Aster bellidialstrum*, marjetičastolistna nebina, imenovana tudi ivanjščica.

¹²⁵ *Filipendula ulmari*.

pojejo ob kresnem ognju staro pesem: »O, sijaj, sijaj, sončece« itn. V Rožu poznajo lepo kresno pesem, ki opisuje snubitev sončevega sina in jo bomo obravnavali na drugem mestu.

Na Koroškem je posebej pomemben »veliki šmaren«¹²⁶ (Marijino vnebovzetje), ko je v mnogih krajih blagoslov zelišč. V Lesni dolini in dolini reke Malte se ta dan imenuje tudi »Marijin blagoslov zelišč«. Vsak kmet na ta dan poveže v šopek devet zelišč, da ga blagoslovi dušni pastir.¹²⁷ Takšni posvečeni šopki pomagajo proti uročitvi in začaranju¹²⁸ živine, zato nekaj zeli iz šopka vmešajo v krmo, in če z blagoslovljenimi zelmi kadijo po hiši, to odganja čarovnice in oblake, ki prinašajo točo. Z dnevoma vseh svetih in vseh vernih duš se konča kmetovo praznično leto. Tedaj se z globokim spoštovanjem spominjajo »ubogih duš« in preminulih. Na dan vseh svetih prižgejo »lučko za duše v vicah«,¹²⁹ ki čez noč stoji na mizi, da si lahko uboge duše namažejo opekline. Na predvečer izbo pometejo in jo okadijo z brinom, to je dobro za boleče oči ubogih duš. Pred vsemi svetimi in na dan vseh vernih duš hodijo po vaseh Lesne doline in Zilje cele gruče ubogih otrok, da bi pobrali štručke za vse svete.¹³⁰ Na dan vseh

¹²⁶ V izv. „der große Frauentag“.

¹²⁷ Blagoslov zelišč na veliki šmaren je stara šega in sega v 10. stoletje. Ljudje so v cerkev prinašali šopke raznih rož in zelišč, duhovnik pa jih je blagoslovil s posebnim obredom (Niko Kuret, *Praznično leto Slovencev 1*. Ljubljana, 1998, 530–531).

¹²⁸ V izv. „gegen das ‚Vermanen‘ und ‚Verzabern‘ des Viehs“.

¹²⁹ V izv. „s Armensünderlicht“.

¹³⁰ V izv. im. „Allerheiligenstrüzl“, v slov. im. tudi prešice ali vahtiči. Na slovenskem Koroškem so za vse svete pekli *sirkovec*, kruh iz turščice (koruze), ali *mižnjak*, kruhek iz rži, ali *ajdovec*, kruh iz ajde, mleka in strdi, ki so ga potresli z makom. To so delili ubogim (Niko Kuret, *Praznično leto Slovencev 2*. Ljubljana, 1998, 96, 99).

svetih rečejo: »Prosim za petelina«. ¹³¹ Po vseh svetih pride 25. novembra sveta Katarina, ki upočasni vrtenje kolesa in je predhodnica adventa. Potem pride 6. decembra Nikolaj, ki kakor drugod skuša tudi po Koroškem z brado prestrašiti velike in majhne otroke. Je osrednji lik v prazničnem letu.

Na ž e g n a n j e ¹³² pripravijo posebne žegnanjske jedi: v zgornji dolini Drave ocvrte krape (spečene iz testa za krofe) ¹³³ z medom in mlekom, v večini krajev Spodnje Koroške priljubljene ocvrte miške (narejene iz moke, masti in rozin), ¹³⁴ na Zilji mlečno kašo z rozinami. ¹³⁵ Žegen je na Zilji pravi ljudski praznik; v vsaki hiši pečejo »žegnanjske krofe« ¹³⁶ in na večjih domačijah »beraško pecivo«. ¹³⁷ Cele trume siromakov in otrok z vrečami na ramenih hodijo na predvečer praznika po vasi, da bi si ga nabrali. Vsak od služinčadi v hiši dobi deset do dvanajst parov krofov in hlebec kruha. Praznik se začne s streli iz možnarja in »zborom« ¹³⁸ pred gostilno, kjer naj bi bil ples.

¹³¹ V izv. „Bitt um an Hahn“.

¹³² V izv. nem. Kirchttag, žegnanje, na avstrijskem Koroškem im. *žegen, cerkvanje, semenj, lepa nedelja*, je krajevno praznovanje godu cerkvenega zavetnika ali patrona (patrocinij) ali obletnice posvetitve cerkve. Praznuje se v nedeljo po svetnikovem koledarskem godu, še pogosteje jeseni.

¹³³ Nem. Nigalan, ocvrte okrogle pogačice iz kvašenega testa brez nadeva, podobne krofom.

¹³⁴ Nem. Schmalzmaus.

¹³⁵ V izv. „Lunkmus“

¹³⁶ Nem. „Kirchtagskrapfen“, krofi ali flancati, na Zilji tudi kroglice, spečene iz kvašenega testa, ki jih dajo na *čisavo župo*, t. i. *kriehelči*.

¹³⁷ Nem. Bettlerzelt, ploščato pecivo, podobno preprostim keksom in medenjacom.

¹³⁸ Nem. Hofrecht, *lex familiae*, tj. pri domačiji veljavna pravica. V srednjeveškem nemškem pravu je urejalo razmerja med gospodi in podložniki ter med samimi podložniki. Poznano je bilo v viteški (ritterliche Hofrecht) in kmečki različici (bäuerliche Hofrecht); v slednji je urejalo družbena in lastninska razmerja med kmeti. Niko Kuret (*Praznično leto Slovencev* 2. Ljubljana, 1998, 145) omenja, da so bila žegnanja »priložnost za ljudske sodne in volilne zборе, torej za javnopravna

Ko izzvenijo večerni zvonovi, gredo muzikanti skoz vas vse do najvišje ležečih domačij na gorskih hrbtih, da »obredejo« »pivske bratce« – pri vsaki hiši, pred katero se ustavijo in zaigrajo eno »vižo«, za njimi narašča truma fantov, s suknjiči čez rame in s klobuki, okrašenimi z roženkravtom in nageljni. Dekleta »z a p r o s i j o« takole: nekaj fantov vstopi s steklenico vina v sobo in povabi na častni ples. Med salvami iz možnarjev se v gostilno selijo »pivski bratci«, katerim sledi pisana družčina deklet. Tu zdaj zrak valovi. Zrak trepeče od petja, vriskanja in glasbe. Pred cerkvijo je nenehno živahno; kramarji hvalijo svojo kramo in pripravljajo svetilke, kajti njihov posel zares zacveti šele ponoči.

Pri ziljskih Slovencih je v navadi, da se žegnanjsko veselje razvije okrog lipe pred cerkvijo. Na lesenem odru pod lipo sedijo muzikanti. V Sv. Štefanu na Zilji¹³⁹ so stranice odra okrašene s »štirivrstičnicami«¹⁴⁰ v nemškem in slovenskem jeziku in z nekaj slikami: upodobljena sta Ziljan z zastavo in Ziljanka v žegnanjski praznični opravi. Pod lipo je dovoljeno plesati le ob žeganju.

Vindiški Ziljani lipo še vedno zelo častijo. Pod njo po maši pojejo narodne pesmi. Ples se začne šele popoldne z »otvoritvenim plesom«. Fantje, večinoma robustnih postav, se zberejo okrog lipe, ob neutrudni spremljavi

opravila), Georg Graber (*Volksleben in Kärnten*. Gradec, 1934, 392) pa, da so z izrazoma Hofrecht in Hofricht označevali fantovščino in deklščino zaradi podoknic, ki so jih sosedje z godci priredili ženinu, nevesti in svatom. – Ob tem je mogoče, da je ta institut določal tudi dogovorjene plesne pravice oz. plesni red.

¹³⁹ Sankt Stefan im Gailtail/Štefan na Zilji.

¹⁴⁰ (Op. v izv.) Pod lipo je veselo, / pri plesu čudovito / in jaz za celo košaro / ljubic še vem. (Izv. Unter den Linden ist es luſtig, beim Tanzen ist es toll / und i was no Lieblan / an Bucklkorb voll. // Lip'ca moja, ti si meni draga, / Cvetje tvoje zelo diši) (Izv. Linde meine, du bist mir theuer, / Deine Blüten busten sehr.)

glasbenikov na lesenem odru brez premora pojejo slovenske »štirivrstičnice«. Prva pesem je verske vsebine in se začne z verzom:

Bog daj en dober čas	Gott gib uns eine gute Zeit,
Ta prvi rej začeti!	Den ersten Tanz zu beginnen.

Dekleta v slikoviti ziljski noši sedijo in stojijo ob strani, stisnjene v gruči, fantje jim že nazdravljajo z vinom, jih vabijo na ples in dodeljujejo plesalcem. »Otvoritveni ples« zahteva veliko časa in se ponovi, če se smejo plesa udeležiti fantje iz sosednjih krajev, pri čemer je treba trdno vztrajati pri tradicionalnem redu, kajti zaradi sporov in preprirov lipa ne sme biti oskrunjena. Prvi ples se imenuje »prvi rej«,¹⁴¹ sledijo običajni plesi, končajo pa s poskočnim »visokim rejem«, ki traja le nekaj minut in ga trikrat ponovijo. Ko se znoči, nehajo plesati pod milim nebom in se umaknejo v gostilno, kjer se še naprej predajajo plesnemu užitku.

Posebna je šega, da smejo na prvi dan žegnanjskega praznika pod lipo plesati le neporočeni in da dekleta ne smejo plesati brez tesno oprijetega »rajavca«.¹⁴² Na »dan nedolžnih otročičev« dekleta v priznanje svojim plesalcem izročijo razna darila: svileno ruto, srajco ali cigare.

Na žegnanjski ponedeljek imajo v nekaterih slovenskih krajih ob množični udeležbi ljudstva zadušnico z darovanjskim spevom in škropljenjem grobov na pokopališču. Na stare borilne igre Slovencev, kakršne so bile nekdanj v navadi zlasti ob praznikih, ki so povezani s smrtjo, spominja

¹⁴¹ V izv. »Pervo«.

¹⁴² *Rajovc* je drugo, ozko spodnje krilo, ki ga oblečejo samo za ples. V izv. »eng anligende Leibchen 'Rajavec'«; »Leibchen« je sicer životec.

Ples pod lipo (Felician von Myrbach)

š t e h v a n j e , ki ga na ta dan uprizarjajo samo še v vindiški Bistrici in včasih v naselju Trata.¹⁴³

Na binkoštni ponedeljek popoldne, ko nebo prijazno gleda in se Alpe vsenaokrog svetijo v zlatem sončnem siju, se Trata pri Bistrici napolni z radovedneži, ki peš ali na vozovih prihitijo z vseh strani. V sredini Trate stoji

¹⁴³ V izv. Windisch-Feistriz, zdaj Feistriz an der Gail/Bistrica na Zilji; Trata, zdaj Tratten/Pešišče v občini St. Stefan and der Gail/Štefan na Zilji.

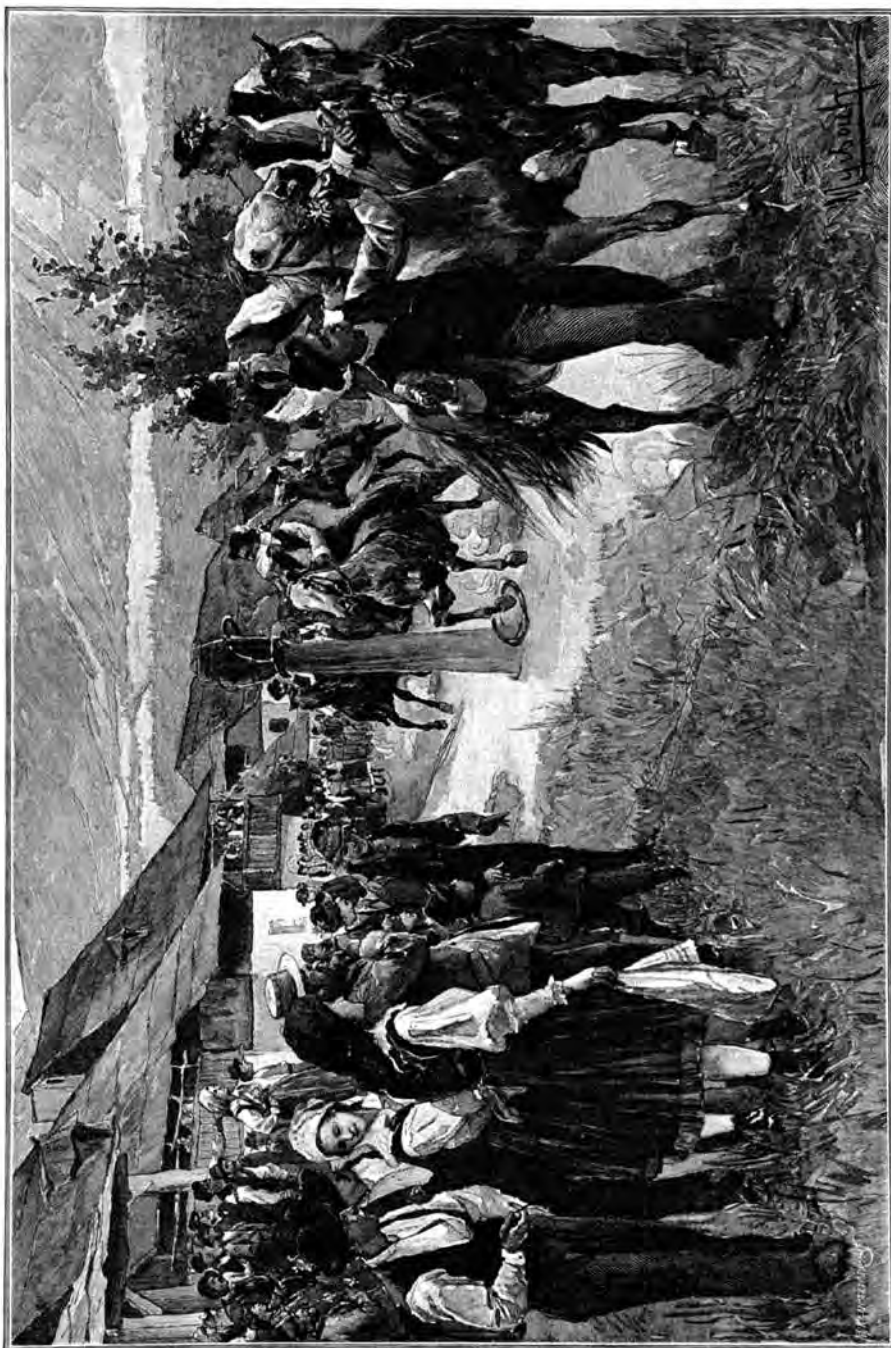
lesen kol,¹⁴⁴ na katerem je nasajen sod. Fantje na težkih furmanskih konjih, pokritih z barvnimi volnenimi koci, galopirajo mimo sode in ga skušajo udariti ali suniti s težko železno palico.¹⁴⁵ Vsak zamah v prazno pospremi glasen smeh, vsak zanesljiv zadetek pa veselo vriskanje. Samoumevno je, da glasbeniki ob tem veselo zaigrajo. Včasih se zgodi, da se železna palica odbije in oplazi konja, tako da ta z opotekajočim se jezdecem oddirja čez drn in strn. To merjenje moči ponavljajo tako dolgo, dokler obroči ne odpadejo in doge ne popadejo iz spojev. Odpadle obroče pobere kak fant in jih enega za drugim natakne na kol. Jezdci pridrvijo v dirkalnem galopu in jih snamejo z železno palico. Zmagovalca, ki razbije sod z enim silovitim udarcem, devica okinča z venčkom iz umetnih rož.

Nekoliko proč v zgornji Ziljski dolini najdemo » r a z b i j a n j e l o n c a «, pristo ljudsko igro, ki jo fantje igrajo že od prastarih časov in poteka vsako leto na drugo oktobrsko nedeljo na močvirnatem travniku v bližini vasi Dole. Z zvenečim igranjem se fantje v strnjenih vrstah selijo na travnik, kjer se je utaborilo že veliko zijal – na čelu je kot zastavonoša nosilec nagrad z gladko pooblano leseno palico, na kateri so pritrjene različne »nagrade«. Fantje sklenejo tesen krog okrog zasajene »najboljše palice«¹⁴⁶ in poznana igra se začne. Cilj je na kolec pritrjen lonc iz črne gline, premazan z apnom – pravzaprav ukradena stvar. Na predvečer prreditve fantje pretaknejo dimnice, da bi kje za hrptom kake gospodinje, kateri je ta prastara šega dobro poznana, zvijačno izmahnili nekaj loncev. Denar za nagrado in skupno pijačo zberejo fantje.

¹⁴⁴ Drog, kor. *štebeh*.

¹⁴⁵ Kor. *štehvan, kuvleč, kolč*.

¹⁴⁶ V izv. „Beststock“, ker je na njej visela prva nagrada.

Štehanje v Bistrici na Zilji (Felician von Myrbach)

V nekaterih krajih v zgornji Ziljski dolini, ki jih ogroža in pogosto opustoši hudournik, že od nekdaj prirejajo poseben praznik, ki ni zapisan v nobenem koledarju, » r e č n i p r a z n i k «.¹⁴⁷ Na pepelnato siv delovni dan se krajani, dekleta s pisanimi naglavnimi rutami, dopoldne zberejo v vaški cerkvi, da bi bili navzoči pri maši z nabirko,¹⁴⁸ in popoldne med zvonjenjem zvonov v procesiji ob molitvi – spredaj je preprost lesen križ – obhodijo z gramozom in gruščem pokrito obrežje hudournika.

Po koncu jesenske žetve prirejajo na Koroškem razne žetvene praznike. Pri pripravah pomagajo dekleta in fantje. Ljubko dekle ponazarja Cerero, zavaljen fant predstavlja Bakha,¹⁴⁹ žanjci in kosci pa spremljajo bogato obložen voz s pridelki. V sprevodu ne manjka niti veselih teric in planšarjev.

V alpskih predelih sta praznika odgon živine v planino (15. junij) in s planine (8. september). Rejec žene mlado živino,¹⁵⁰ prašiče in goveda v planino. Krava na čelu je ovenčana in ovešena z zvoncem. Preden odidejo, da kmet vsaki živali blagoslovljeno sol in cvetnonedeljsko vejico s šentjanževcem, nato odhajajoče poškropi s štefanovo ali trikraljevsko vodo, da se živini na planini ne bo zgodilo nič hudega.. Na koncu vrste gre planšarica s planšarskim vozičkom.¹⁵¹ Preden rejci in planšarji odidejo, jih zasujejo s kruhom z mastjo in krofi.

¹⁴⁷ V izv. Bachfeiertag.

¹⁴⁸ V izv. Scharmesse (das Meßgeld wird geschart, das ist gesammelt).

¹⁴⁹ Cerera, tudi Ceres, dvojnica grške Demetre, rimska boginja rastlinstva in rodovitnosti, še zlasti žita; Bakh, tudi Bakhus, rimski bog vina in plodnosti.

¹⁵⁰ V izv. das „Galtach“, die „Frischen“ und „Miadalan“: „das ‚Galtach‘“, mlada živina, ki še ne daje mleka, „die ‚Frischen‘“, mlade ovce ali svinje.

¹⁵¹ V izv. „Almgratlan“; v izv. op. Almwägelchen.

Ko ženejo s planine navzdol, temu rečejo »odgon«,¹⁵² takrat rejci pokajo (tleskajo) z biči, živino okrasijo z alpskimi cveticami in gredo po blagoslovu in zaprtju staj v dolino.

Poletje mineva
in listje pada z dreves,

in zdaj gredo veseli
planšarji domov.¹⁵³

Planšarica med tiste, ki srečajo sprevod, razdeli posebno pecivo, ki ga v dolini Jezernice imenujejo *Schottschimpfl*, v Katschtalu *Schnuraus* in v dolini Gline *Roflnudl*.¹⁵⁴ Kmet in kmetica v vasi sprejmeta svojo ljubo živino z velikim veseljem in krepak obrok poveže pastirje v veliki hišni izbi.

D e l o v n e š e g e. Na jedrtino¹⁵⁵ (17. marec) se začnejo dela na polju. Slovenci v Podjuni ob tem času ohranjajo šego, ki jo imenujejo »vlačenje pluga«. Ta predstavlja uvod v delo na polju. Hlapci vlečejo plug od hiše do hiše in režejo brazde v zemljo. Zakrinkan fant vodi vlačilce pluga, medtem ko drugi pobira darove, ki jih skupaj pojedjo in zapijejo. V dolini reke Molne iz vrbovih šib spletejo »setveni obroč« (»rink«)¹⁵⁶ in ga položijo v semensko žito; sejalec jemlje zrnje za setev samo skoz ta obroč. Verjamejo, da bo žito tako obvarovano pred točo in bo bolje uspevalo.

Ko je pridelek pod streho, se v dolini Molne začne »m l a t e v o b l u č i«;¹⁵⁷ kmalu po polnoči hiša oživi in prebivalci alpskih dolin se po

¹⁵² V izv. „abgeföldet“, iz abfödeln, odganti živino, premestiti, preseliti.

¹⁵³ „Da Summa geht uma / und 's Lab fällt von Bam, // und hiaz ziagn die lustign / Sennderleut ham.“

¹⁵⁴ Majhni ocvrti krofi, krapi, ocvrte testene kroglice.

¹⁵⁵ Nem. Gertrude.

¹⁵⁶ V izv. „Saaring' (Säering)“.

¹⁵⁷ V izv. „Lichtdreschen“.

kratkem nočnem počitku zberejo na gumnu, kjer v soju hlevske svetilke nadaljujejo z monotonim težaškim delom, dokler se ne zdani. Ko gre mlatcev h koncu in pod cepec padajo zadnji snopi, se cepec odvrta najhitreje, in ko na gumnu izzveni zadnji udarec, vsak mlatič in vsaka mlatilka hiti obešat cepec na njegovo mesto. Najpočasnejšega pozdravijo (v dolini zgornje Molne) z veselim vriskom kot »počasnet« in ga v posmeh okrasijo s slamnatim vencem. Med malico je bilo počasnetovo mesto pod mizo, in če so ga nazadnje ovešenega s kravjim zvoncem na vrvi vodili skozi vas, je moral pretrpeti tudi to.

Pri sekanju repe na Zilji dekleta, ki oborožena z dolgimi ostrimi noži stojijo okrog velikega štirioglatega lesenega korita in tolčejo po močno dišeči nagrmađeni repi, vabijo mimoidoče k »pihanju repe«¹⁵⁸ ali prosijo za »repinega viteza«, da bo repa tanjše narezana, to je za prispevek k skupni pijači.

V pozni jeseni, ko megla ovije kopaste vrhove in po dolini potegne ledeno mrzel zrak, napoči čas za teritev. Tudi s tem prašnim opravilom so povezane posebne šege. Gospodinji so lanena vlakna zelo prirasla k srcu. Že v globoki zimi misli na nežne lanene rastlinice in na česanje preje, kakršno je bilo nekđaj v navadi na Zilji. Pravijo, da »kolikor dlje se pelješ za svete tri kralje, toliko daljši bo lan«. Na »kresni večer«, ko se vse naokoli po južnem pobočju Ziljskih Alp¹⁵⁹ in hribih razplamtijo ogenjčki, gospodinja vtakne brekovo paličico¹⁶⁰ z venčkom iz poljskih cvetic, posvečenim na dan svetega Rešnjega telesa, na sredino lanenega polja, ki stoji s svojimi

¹⁵⁸ (Op. v izv.) Del repine kaše piramidasto zložijo, kdor gre pihat, mu vanjo potisnejo obraz.

¹⁵⁹ Nem. Jauken, podolžen gorski masiv Ziljskih Alp; *Jauk*, kor. jug.

¹⁶⁰ V izv. „Elfenstäbchen“, knjiž. Elsenstäbchen, iz Elsbeerbaum, slov. brek (*Sorbus torminalis*), vrsta jerebike.

bledo modrimi cvetovi kot tiha voda med valujočim žitom. Verjamejo, da »cvetlični venec vleče lanena stebela«, in pravijo, da »tako kolikor je visoka palica, tako visok bo lan«. Poleg tega venčka vidimo na marsikaterem lanenem polju v njegovih treh kotih tudi sveže brekove vejice ali križčke¹⁶¹ za odganjanje mrčesa, ki odide skozi odprti kot.

»Ko pride čas teritve, gre naš Bog na Laško.« Ljudski rek dobro označuje objestno razvratnost teric, teh prašnih čarovnic, ko delajo v paštbi¹⁶² ali zunanjem teritvenem prostoru. Celo nedolžnega mimoidočega potegnejo v svoj čarovni krog in mora dovoliti, da ga povežejo, da mu torej s šopom prediva ovijejo roko ali vrat; če se upira, ga od glave do pete posujejo s pezdirmem, ki nastane pri teritvi. V Lesni dolini imajo navado, da kadar kdo prihaja po poti, nanjo položijo predivo s šopkom cvetic; tisti, ki ga pobere, mora plačati napitnino. Ko se terice pozno ponoči vračajo domov, jih fantje strašijo z vsemi mogočimi glasovi. V Rižah¹⁶³ za njimi celo pokajo z biči, kakor da bi se bližala »divja jaga«.

Pri »teritveni gostiji« je zelo živahno; kar je delala trlica za lan, delajo zdaj jeziki, razdirajo prostaške šale, in gorje fantu, ki si upa nepovabljen stopiti v sobo; tako ga zasujejo z zbadljivkami in »natepejo«, da je vesel, če se mu jo posreči pocvirnati.

¹⁶¹ Na cvetno nedeljo blagoslovljene šibe, tudi veje iz butarice, za katere so verjeli, da imajo črno moč. Zatikali so jih v zemljo – na njive in travnike, zataknili so jih na vrata za svete tri kralje, na tramove, da so varovali hišo, pritrdili na prvo ostrv za žito itn. (več gl. v Niko Kuret, *Praznično leto Slovencev 1*. Ljubljana, 1998, 123–124).

¹⁶² Iz nem. Badstube, kopalnica, ali Backstube. V paštbi je bila peč, zato je lahko služila tudi kot sušilnica lanu, konoplje in sadja. Včasih so jo uporabljali tudi za peko kruha ali kot preužitkarsko hišo za ostarele sorodnike.

¹⁶³ Nem. Reisach.

V dolini reke Gline včasih v sobo prijezdi »teritveni vitez«¹⁶⁴ na šimeljnu, ki ga sestavljata fanta pod laneno rjuho; (običajno se pojavi v srajci z belimi rokavi, s pisano *šerpo*¹⁶⁵ in s poškrabljenim klobukom, okrašenim s slamnatim *lišpom*). Terice pozdravi z donečim glasom:

Vse vaše stole in klopi na stran,
 teritveni šimelj pride k vam.
 Prijездim zdaj na teritveno gostijo,
 pozdravljam mater teritvene neveste in njene goste!
 Prek devetih planin prijezdil sem,
 Prek globokih jarkov in visokih plotov.¹⁶⁶

Mati teritvene neveste, odrezavo dekle, odvrne:

Če ti teritvena nevesta ni všeč,
 čemu prijezdil si s planine?¹⁶⁷

¹⁶⁴ V izv. „Brechritter“. Pavle Zablatnik (Teritev na Koroškem, *Traditiones* 3, 1974: 149–153) navaja nekoliko drugačen opis teritvenega »ženina«: fantje so *naštimali šimeljna*, dva sta stala drug za drugim, tretji je legel čeznju, tako da se je prvega oprijel z rokami, drugega z nogami, nato pa so vse tri pokrili z belo rjuho. Spredaj so mu pritaknili konjsko glavo, narejeno iz rjuhe, ki so jo natlačili z otavo. Na šimeljna je sedel ženin in prijezdil v izbo, kjer so se gostile terice. Ena od teric je bila napravljena kot nevesta. Med ženinom in nevesto se je potem razvilo nekakšno obredno ženitovanje.

¹⁶⁵ Naglavna pravokotna ruta.

¹⁶⁶ „Thut's weg enkre Stühl' und Bänk', / Der Brechlschimmel kommt zu enk. / Ich reit herein zum Brechlfest, / Grüß die Brechlbrautmutter und ihre Gäst'! / Über neun Alm reit' ich herein, / Über tiefe Gräben und hohe Zain.“

¹⁶⁷ „Thut dir die Brechlbraut nit g'falln, / Was reitest herab von der Alm?“

Tako se besedni boj odvija vse živahneje in kolikor robatejše so šale, toliko večje je vsesplošno veselo razpoloženje. Ves spor se vrti okrog »teritvene neveste«, košarice, napolnjene s šarkljem, krofi, jabolki in cvetličnimi šopki, ki jo mati teritvene neveste skriva za mizo.

Če je mati teritvene neveste sveža,
naj čez mizo stopi.¹⁶⁸

Na ta vitezov poziv dekle vstane in se s košarico na glavi povzpne na mizo. Vitez skoči s kljuseta, prevzame košarico in zakliče muzikantom:

Muzikanti so iz Črne,
začeli bodo po velikem petku.¹⁶⁹

Muzikanti se ne pustijo dvakrat prositi in zaigrajo »ländler«,¹⁷⁰ ki gre vitezmu tako silno v noge, da v objemu odpelje mater teritvene neveste na plesišče in se z njo zavrti, da se vse kadi, in tako odpre na podeželju običajno plesno zabavo.

V vindiški Ziljski dolini se tericam ne sme približati nobena »moška podoba«, kakor furije ga napadejo in obsujejo s pezdირjem. Če pa se približa imenitna oseba, se vedejo popolnoma uglajeno, poplesujejo sem in tja ter pojejo slovenske »poskočnice«.¹⁷¹ Tisti, ki mu začnejo tako peti in

¹⁶⁸ „Ist die Brechelbrautmutter frisch, / So geht sie über'n Tisch.“

¹⁶⁹ „Spilleut sein d' Schwarzenbacher, / Aufmach'n werd'n sie am Charfreitag nacher.“

¹⁷⁰ V izv. „Ländler“, štajerišu soroden ples.

¹⁷¹ V izv. „Pläpperlieder“, poskočne šaljive in zabavne pesmi, ki se pojejo pri plesu.

ga obdario s povesmom prediva, mora seveda nekoliko globlje seči v žep. Preden končajo delo, pošlje hišna hči svojemu ljubemu ali kakemu drugemu vaškemu fantu »rógow«,¹⁷² palico ali smrekov vršiček, na katerem visijo cigare, cigaretni ustnik, pipe, jabolka in podobno, to je izvirno povabilo na obilno pojedino po teritvi. Fant je zdaj dolžan zvečer pripeljati »potujočega pevca« in fante iz vasi, da lahko prašno delo in izdaten obed sklenejo z veselim plesom. Pri tem ne pozabijo na »mazanje s kašo«.¹⁷³ Pred fanta postavijo skledo s proseno kašo in žlico in zahtevajo, naj kašo poje, če se upira, mu z njo namažejo roke in obraz, kar je glavna zabava.

Zima izvabi ljudi iz alpskih dolin na zasnežena gorske razpoke, kjer jih lahko opazujemo tudi pri spravilu visokogorskega sena, ki so ga v smrtni nevarnosti pokosili in zložili v ostrvi v visokem poletju. V dolini Molne to zimsko spravilo sena imenujejo »hazen«, pri tem udeležene delavce pa »hazerji«. »Hazerji«, opremljeni s kratko, z železom okovano palico, s krpjami, pripomočki za spravilo in derezami, se ponavadi odpravijo na pot v kakšni lepi decembrski noči. Po večurni hoji po zasneženih visokogorskih pašnikih ob svitu prispejo do skladišč sena in ostrvi. Pred leti so pri spravilu sena tekmovali. Vsak je hotel biti na poti nazaj prvi, kajti prvega je čakal ogromen krof,¹⁷⁴ imenovan „Spitzkrapfen“ (Heiligenblut). Spust v dolino je zabaven, vendar ne brez nevarnosti. Le redko se pripeti nezgoda, a vendar

¹⁷² V izv. „Rogou“, *rogelj, tudi rogu, rogla, rogljica*, tj. tudi suh češpljev vrh, na katerega so nasadili jabolko, v jabolko spet vršiček itn. (Boris Orel, *Slovenski ljudski običaji*. V: Ivan Grafenauer in Boris Orel (ur.), *Narodopisje Slovencev* 2. Ljubljana, 1952, 154; Niko Kuret, *Praznično leto Slovencev* 2. Ljubljana, 1998, 57, 63).

¹⁷³ V izv. „Breineinreiben“.

¹⁷⁴ Ali: flancat; ti so lahko različnih oblik.

človek ne gleda povsem brez strahu, kako seneni tovari kakor črne pike drsijo po slepeče belih snežnih pobočjih.

Ko seneni tovor prispe na dno doline, ga okrasijo s smrekovimi vejicami in zložijo v skednje domačij; »hazerji« pa si odpočijejo od naporov ob »hazerski pojedini« s cmoki in zeljem, krofi in štravbi.¹⁷⁵

Še ge ob krstu. Ko se rodi otrok, ga kolikor je le mogoče hitro, celo v nevihti in neurju, nesejo h krstu v župnijsko cerkev, četudi oddaljeno več ur hoda, kajti pogana ni dovoljeno imeti dolgo v hiši. »Mladonedeljski otrok«, to je otrok, ki pride na svet na nedeljo ob mladi luni, lahko pričakuje veliko sreče. Poleg babice hodi boter (gotej) ali botra (gotica).¹⁷⁶ Med potjo krščenec ne sme biti izpostavljen sončnim žarkom, ker bo sicer pegast. V dolini reke Jezernice dajo osebi, ki jo najprej srečajo na poti k cerkvi, žemljo, ki ji pravijo „Plappersemmel“,¹⁷⁷ ker naj bi držalo, da je omenjena oseba praviloma prava klepetulja. V vaško gostilno zavijejo, da bi malo »počivali«. Pri krstu ne smejo pozabiti vtakniti »žepnine« v odejo povitega otroka, navadno tolar, da ga tudi blagoslovijo; tolar potem skrbno shranijo kot zaklad. Pri ziljskih Slovencih se priloži tudi popisan list papirja, do bo otrok nekoč pameten in bogat. Po krstu gredo z novim svetovljanom spet naravnost v gostilno, kjer si privoščijo dober obed. Manj premožni se morajo zadovoljiti z vinom in kavo. Vsi veseli se potem vračajo domov; babica zdaj mnogo lažje nosi otroka, saj je iz pogana postal kristjan. Zdaj pohitijo, da

¹⁷⁵ Nem. Strauben, v ponvi pečeno pecivo, podobno flancatom.

¹⁷⁶ V izv. „Gödl“ in „Gotl“; drugi kor. izrazi za botra so *koter*, *kotrc*, *kotrej*, za botro pa *kotrca* (Boris Orel, Slovenski ljudski običaji. V: Rajko Ložar (ur.), *Narodopisje Slovencev 1*. Ljubljana, 1944, 270; *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana, 2002, 42), tudi *gotej* in *goca*.

¹⁷⁷ Nem. plappern, klepetati.

bi se vrnil domov pred zvonjenjem k molitvi, kajti po večernem zvonjenju se otroka ne sme več nositi na prostem, sicer bo podmenek.¹⁷⁸ Pri ziljskih Slovencih je tretji dan po krstu posebno obredno kopanje, pri katerem dajo otroku v roko ključ, rožni venec in lučko. Po rahlem ali krepkejšem stisku roke, s katerim otrok prime te predmete, razpoznajo njegove zmožnosti in nagnjenja. Ključ pokaže na varčnost, rožni venec na pobožnost, lučka na zgodnjo smrt.

Ljudje na Zilji prvemu krstu po veliki noči rečejo novi krst in še nedavno je bilo treba zanj župniku dati poseben dar, v zadnjem času srebrni tolar – spomin na velikonočnega kozlička¹⁷⁹ – pod imenom *hircus paschalis*¹⁸⁰ poznan dar *pro primo infante baptizando*.¹⁸¹

Dolžnosti in pravice botrov so v alpskih deželah povsod enake. Tudi v koroških hribih poznajo prvo obdaritev (na krstni dan) in teden ali dva pozneje naknadno obdaritev, ko dajo otročnici ob drugih darovih tudi petelina ali kokoš in krščencu krstno srajčko in krilce, v dolini reke Jezernice »križemnik«¹⁸² in pleteno kapico. V dolini Jezernice podarijo tudi več janeževih hlebcev in velik rogljič, ki mu pravijo „Fingerstrich“. V dolini Jezernice in na Zilji pridejo na posvetitev tudi sosedje in prinesejo vsemogoče darove, za katere jih pogostijo s »štravbami«, kavo in podobnim.

¹⁷⁸ Podmenek je po ljudskem verovanju zamenjan, podtaknjen otrok, ki ga kako bajeslovno bitje podtakne namesto ukradenega otroka.

¹⁷⁹ V izv. „Osterbock“.

¹⁸⁰ Velikonočni kozliček.

¹⁸¹ Za prvega krščenega otroka.

¹⁸² V izv. „Kröffenhemdl“ (Chrisamhemd), belo krstno oblačilo, na Kor. im. tudi *križmovnek*, *križevnik*, *križovniek*, *križmanek* (Boris Orel, Slovenski ljudski običaji. V: Rajko Ložar (ur.), *Narodopisje Slovencev 1*. Ljubljana, 1944, 272–273).

Vsako leto dobijo krščenci od botrov za veliko noč šarkelj in nekaj po-barvanih jajc, za božič in vse svete pa botrovo štruco;¹⁸³ tako se to nadaljuje, dokler ne dopolnijo dvanajstega ali štirinajstega leta, ko se dolžnost botrov s podaritvijo »botrove obleke«¹⁸⁴ konča, vendar s tem njihov vpliv na varovance ne preneha, vse življenje so njihovi svetovalci, in ko je čas poroke, imajo predpravo, da jih kot priče spremljajo k oltarju. Pri Slovencih dobijo krščenci enkrat za vselej srajco z rdečimi čipkami. V Borovljah¹⁸⁵ je v navadi tudi birmanska srajca, ki jo boter podari birmancu na prvo velikonočno nedeljo po birmi.

Botrsko razmerje je tudi med Slovenci zelo spoštovano. Pričkanje z botri je velik greh. Pregovor: »Poroči se kolikor moreš blizu, botre pa išči kolikor mogoče daleč,« namreč svetuje, da vzemi nevesto, ki jo dobro poznaš, od botra pa bodi toliko oddaljen, da se ne ujameš v prepir. Spolno grešiti z botrom spada med tri najhujše grehe. Legenda pripoveduje, da je sveta Marija odpeljala uboge duše iz vic in je morala tam pustiti samo tri, namreč tisto, ki je dvomila v Boga, morilca, in tisto, ki se je pregrešila z botrom.

S v a t b e n e š e g e . Še preden fant doseže starost vojaškega obveznika, se pridruži drugim fantom v vasi. Ko ima enkrat čedro, verižico za uro in »trofejo«¹⁸⁶ na klobuku, mora imeti tudi svojo ljubico, vendar je do poroke še lep čas, kajti dokler so starši pri močeh, nočejo nič slišati o predaji domačije.¹⁸⁷ Ko naposled pride pričakovani dan, zavladata v hiši radost in veselje.

¹⁸³ V izv. „Gotnstrützl“.

¹⁸⁴ V izv. „Gotngwandl“.

¹⁸⁵ Ferlach/Borovlje.

¹⁸⁶ V izv. „Schneid“. Nem. Schneid, pogum, odločnost; morda je mišljen gamsov čop na klobuku kot znak fantovske odraslosti.

¹⁸⁷ V izv. „Hamatl“.

V Labotski dolini in v dolini Jezernice pošlje fant, potem ko je našel dekle, ki mu je všeč, »dva mendirarja prosit«, to pomeni, da za fanta snubita nevesto in se z njenimi starši ustno dogovorita o opremi in doti. V Lesni in Ziljski dolini se fant sam z mendirarjema odpravi na »snubitev«. Če jo dekle sprejme, ji da bodoči ženin tolar za aro, snubce pa pogostijo s slanino in zeljem; če pa prednje postavijo skodelo kislega mleka¹⁸⁸ in kruh, je to nema zavrnitev ženitne ponudbe.

Ko si sežejo v roke in je vse urejeno, začnejo vabiti svate; vabovec¹⁸⁹ je značilna figura v ljudskem življenju. Ponosno koraka s klobukom, ozaljšanim s trakovi, s trstenikovo palico, okrašeno z rdečo pentljo, v roki, v dolini Molne v težkem lodnastem plašču, neredko ima namesto alpske palice jelenovec z neokrašenim držalom, kakor da bi moral svate peljati skozi sovražni tabor. »V nedeljo na venčanje, v ponedeljek na poroko,«¹⁹⁰ se glasi njegovo povabilo, ko vstopi v sobo.

V dolini Molne pri venčanju pripeljejo na ženinovo domačijo »bališ«, ¹⁹¹ pisano pobarvano nevestino skrinjo s kolovratom.

Na meji naselja postavijo šrango,¹⁹² cestno pregrado iz svežih smrek, okrašeno s pisanimi rutami in zaprto z verigo, kjer v kostume oblečena straža ustavi »bališ« in začne se dramatična burka.

¹⁸⁸ V izv. „Stölzl g'stockte Milch“.

¹⁸⁹ V izv. „Ladmann“.

¹⁹⁰ „Af'n Sonntag af's Kranzelpint, af'n Montag af' die Hochzeit.“

¹⁹¹ Bala, na Kor. im. tudi *banka* (Zilja), *fantora* (Rož).

¹⁹² V izv. „Klause“, na Kor. im. tudi *muta*, *zapenjalca*.

Kdo prihaja v pozni noči
od vsepovsod k straži naši?¹⁹³

zavpije stražar šrange.

Z blagom dekleta in poročnim razkošjem
prihajamo k straži vaši,¹⁹⁴

odgovori voznik bale.

To mora biti prepovedano blago,
ker ga ne vozite pri belem dnevu.¹⁹⁵

Tako se napleta dialog z vse večjo živahnostjo. Ob tem pa turski veter žvižga na vse viže, bleščav mesečev sij¹⁹⁶ osvetljuje s snežnimi gmotami obdano prizorišče, streli pištol pretresajo zrak. Po plačilu cestnine in ko poglavar, ki se šopiri v stari vojaški uniformi, izda potni list, se zapore odprejo in vozniki bale se z »nevestino opremo« pojoč in vriskajoč skozi smrekovo vratarnico odpeljejo naprej.

Po lepi navadi, ki izvira iz pristnih sosedskih odnosov, mlademu paru v dolini Molne pri venčanju prinesejo, da bi malo pomagali njunemu gospodinjstvu, najrazličnejša darila („Weisat“) v žitu, maslo, sir itn., ki jih posebej zato imenovani »popisovalec daril«¹⁹⁷ prevzame in postavi v shrambo,

¹⁹³ „Wer kommt bei später Nacht / Allher auf uns're Wacht?“

¹⁹⁴ „Mit Zung frauwaar' und Heiratspracht / Kommen wir auf eure Wacht.“

¹⁹⁵ „Das muß verbotne Waare sein, / Weil ihr nit fahrt bei Sonnenschein.“

¹⁹⁶ V izv. metaforično „greller Buchtelschein“.

¹⁹⁷ Nem. „Schüsselschreiber“. Verjetno je popisal, kar je nevesta dobila v dar.

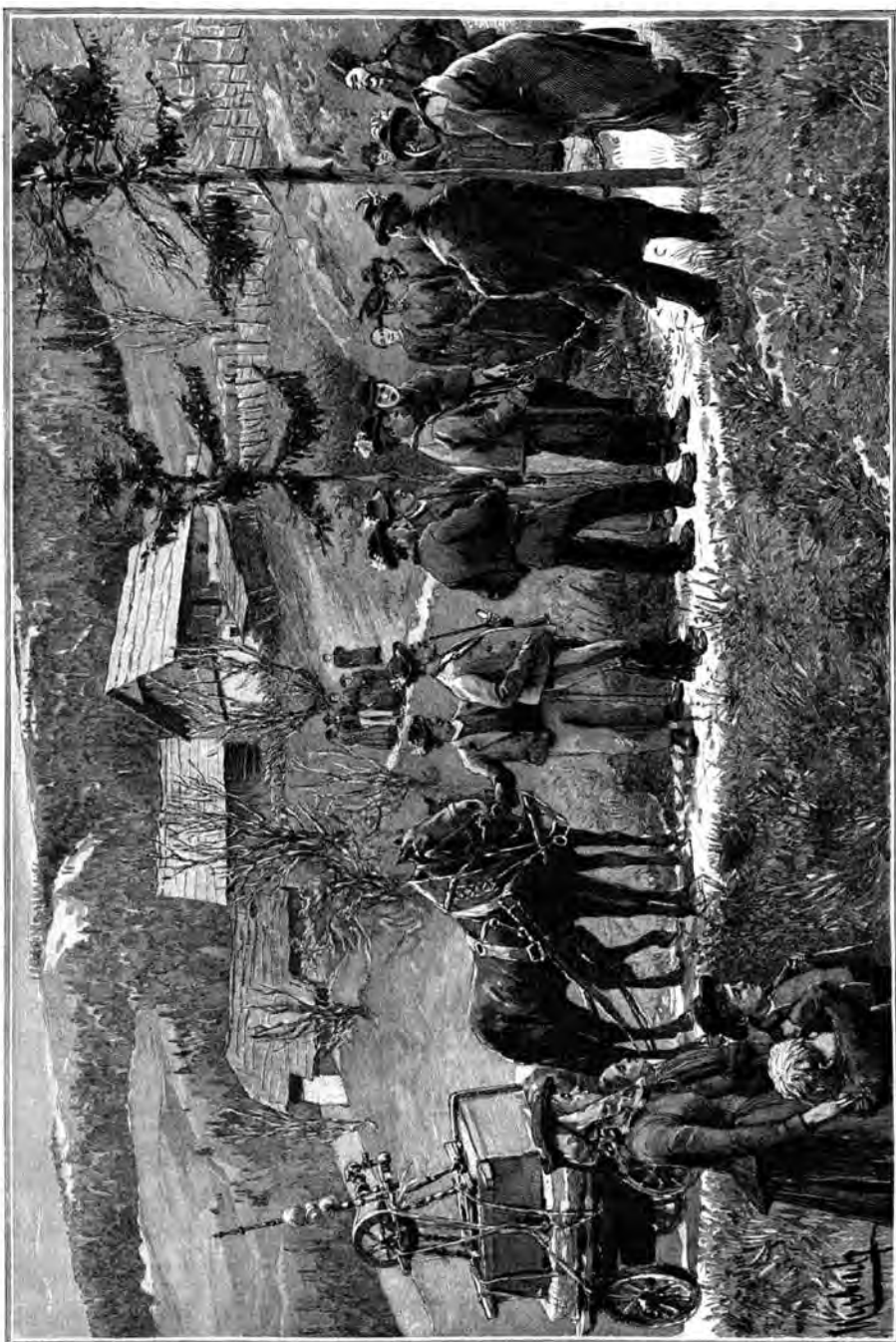
kjer so zloženi flancati različnih vrst in oblik.¹⁹⁸ Potem v prazne košare in sklede položijo listek z imenom darovalca, da mu jih vrnejo, napolnjene s tem svojevrstnim alpskim pecivom.

V cerkev gredo po tem, ko v nevestini hiši »prosijo za odpustek«, ki je v navadi v večini dolin koroškega višavja in pri katerem se orosi vsako oko. Vsi svatje se zberejo na župnijskem dvorišču in okrog njega, včasih, glede na okoliščine, tudi v gostilni, od koder se začne premikati sprevod. Svatovski sprevod je še vedno prizor, ki pritegne številne gledalce. V hribih doline Molne ga že od daleč naznanja pokanje pištol. V prvih vrstah so vaški muzikanti. Veseli, mišičasti fantje z okrašenimi klobuki, ki se jim pridružijo nevestini spremljevalci, imajo več kot preveč dela, da poskrbijo za pištole za zabavo z rafali, pospremljeni z vriskanjem. Iz teh strelcev v svatbenem sprevodu veje pustna norčavost, medtem ko lahko z obrazov naslednjih v sprevodu razberemo pomembnost in resnost prazničnega dogodka. Poleg vabovca umirjeno koraka ženin, sledijo mendirarji, dekleta, nazadnje pa z nevesto njen spremljevalec v lodnasti obleki, tesno zapeti pod brado. Edino nevestino okrasje je rdeč trak, ovit okoli vrha klobuka. Na koncu sprevoda je nevestina mati z ostalimi gostjami.

Na Zilji nosi nevesta belo tančico, ki ji zastira glavo, in srebrn ali pozlačen pas, vsak samski svat pa rdeč trak na zgornjem robu klobuka. Pred nevesto družice na bleščečem krožniku nosijo njen venček in poročna prstana. Ko se obred v cerkvi konča in spijejo »šentjanžev žegen«,¹⁹⁹ vrže ženin ali nevestin spremljevalec v prezbiteriju ali pred cerkvenim portalom bakrene kovance med zbrano številno vaško mladino, ki se po tleh grebe

¹⁹⁸ V izv. „Spitzkrapfen“, „Blattl'n und Hischg'stäng“.

¹⁹⁹ Šentjanževca velja tudi za vino zakonske ljubezni.

Vožnja »bališa« v dolini Molne (Felician von Myrbach)

zanje, šega, ki na Zilji zaradi ohranjanja hišnega žegna ne sme manjkati na nobeni poroki. Pri poročni pojedini, ki jo praviloma sestavlja dvanajst »riht« in traja globoko v noč, se po vsaki »rihti« veselo zapleše, ima vsaka svatovka svojega prisednika, ki jo odpelje na plesišče; za to prijateljsko uslugo dobi od nje zavojček cigar. Po častnih plesih se začne »kraja neveste«. Nevesto odpeljejo v najbližjo gostilno, kjer na račun nevestinega spremljevalca popivajo, nazadnje pa z glasbo pridejo ponjo. Na poti domov se mladi par zavrti v veži gostilne, kjer že stojijo muzikanti, ki zaigrajo »štajeriš«, ples, ljudsko izročilo pravi, da zato, da ne bomo poslušali, kako se potem vleče križ. Ko prispejo domov, sta vhod in vrata zaprta, šele po dolgem besednem boju se hišna vrata odprejo in stara mati ali kdor je pač pripravil obed, ki ga ob vsem obilju še pojedjo v hiši, izroči nevesti hlebec kruha, ključ in kokoš, ki jo mora nevesta hitro spustiti. Če kokoš ostane v hiši, to pomeni srečo v zakonu.

V Lesni dolini je bilo v navadi »metanje pasu«. ²⁰⁰ Preden so šli v cerkev, je ženin nevesto opasal s srebrnim pasom, hkrati ji je skušal pas vreči čez glavo, kar je skušala preprečiti. Če se mu je posrečilo, je bilo to znamenje, da gospodar v hiši ne bo »ona« (ženska), temveč ženin. Na Zilji snubcu, ki je bil zavrnen, ponoči na zunanjo steno hiše s smolnatim oljem naslikajo macolo (kladivo), ki namiguje na njegovo ponesrečeno snubitev. »Dobil je macolo«, je stalno reklo.

V času po poroki v nekaterih krajih zgornje Ziljske doline »mečejo skled«. ²⁰¹ Teden po poroki hodijo fantje od hiše do hiše in prosijo za poškodovano kuhinjsko posodo; če jim je ne dajo prostovoljno, jo skrivoma

²⁰⁰ V izv. „Gürtelwerfen“.

²⁰¹ V izv. „Schüsselwerfen“.

izmaknejo. Ko je košara polna, se v pozni nočni uri odpravijo pred hišo novoporočencev, priplazijo se v vežo, se postavijo v krog pred vrata kamre in uberejo monotono pesem. Tale za pokušino:

Vse že spi,
ko tu potrkamo,
dneva je konec,
poroka je končana.

Ženin in nevesta
v imenu božjem spita.

Želimo vama zdravja ljubega
vse ure in vse dni.

Za konec vama zapojemo,
da sklenemo veselo,
toliko kot lončenih je črepinj,
toliko naj se vama otrok rodi.²⁰²

Po vsaki kitici silovito mečejo lončene sklede in druge posode v vrata kamre, tako da črepinje letijo daleč naokrog. Ropot prikliče sosede. Po koncu pesmi pridrobencljajo mladi in stari čez kup črepinj v zdaj odprto kamro mladega para, kjer je pripravljena miza s kruhom in žganjem za pevce. Niso pozabili na oprekelj²⁰³ ali harmoniko in tako popivajo in plešejo pozno v noč.

Tudi v dolini reke Jezernice in v Labotski dolini »ukradejo nevesto«. Mati se ne sme udeležiti hčerinega praznika, zato jo zastopa tujka.²⁰⁴ Med ljudstvom velja, da če prava mati ni bila navzoča pri hčerkinem krstu, zakaj naj bi bila pri poroki. Po poroki pijejo »janžev žegen«. Ko prispejo v gostilno, se nova zakonska žena poda v kuhinjo in v navzočnosti družic

²⁰² „Es schläft Alles schon, / Wo wir hiaz klopfen an, / Der Tag hat sich geendet, / Die Hochzeit is vollendet. // Braut und Bräutigam / Gchlafts nun in Gottsnam. // Wir wünschen euch den lieben G'sund / Alle Tag und alle Stund. u. s. w. // Wir singen euch zum B'schluß, / Mit einem Freudenb'schluß, / Soviel als Häfenscherben / Soviel soll'n Kinder werden.“

²⁰³ V izv. „Hackbrett“.

²⁰⁴ Na Koroškem so jo imenovali *rjušna* ali *rjušenca*.

in nevestine matere posoli poročno juho. Ob tej priložnosti spusti v čeber za sol tolar, ki pripada kuharici.

V dolini reke Jezernice je nevestin spremljevalec veseljak in duša družbe, v Labotski dolini pa mora za zabavo poskrbeti kontrabasist. Ko prideta mladoporočenca na svoj dom, se najdeta pred zaprtimi hišnimi vrati. Po močnem trkanju in pregovarjanju v rimah se vrata odprejo, iz veže stopijo posli in glavna dekla (majerica)²⁰⁵ na bleščeče čistem krožniku slovesno izroči kljuko in pozdravi novo kmetico. Ponekod obsujejo novo gospodinjo tudi z žitom, simbolom bodoče blaginje.

Od poročne mize dobi vsak gost svoj »šajdesen«.²⁰⁶ Po pojedini, v Labotski dolini že med pojedino, uprizorijo častni ples, po polnoči pa »venček dol rajajo«.²⁰⁷

Zanimiv je svatbeni obred vindiških Ziljanov; zanj je značilno, da na poroko prijezdijo, celo vabovec²⁰⁸ se s „Sapo“,²⁰⁹ pozlačnim vencem, ki krasi klobuk, pojavi na konju in pred hišnimi vrati izvede svoje povabilo; dajo mu hlebec kruha, da si odreže od njega krajec, kot je v Ziljski dolini na splošno šega, da vsakemu gostu, ki vstopi v sobo, ponudijo hlebec kruha in nož. Pri prevažanju nevestine skrinje je mogoče sklepati o njenem premoženjskem stanju, saj je njena oprema in vse, kar prinaša v zakon, razstavljeno na vozu.

²⁰⁵ V izv. die Altdirn (Maierin).

²⁰⁶ V izv. „Bschadessen“.

²⁰⁷ V izv. „Kranzlabtanen“.

²⁰⁸ V izv. „Lader“.

²⁰⁹ Morda šapelj, ki je sicer ženski naglavni okras, po Pleteršniku (iz bav. schappel) venček iz mirte ali drugih cvetic, prepleten z zlatimi bleščicami.

Poročni dan sam ponuja barvito sliko. Poglejmo še enkrat mladoporočenca v prazničnem okrasju. Nevesta se prikaže v običajni ziljski noši, s kratkim krilom in pisano naprsno ruto, le da nosi bel vezen predpasnik, okrog pasu bogato obšit usnjen pas, na glavi pa nagubano avbo (peča)²¹⁰ ali barvnopisano ruto in čeznjo polsten klobuček, ovit z debelo srebrno vrvico. Čez bleščeče bel srajčni ovratnik padajoče kite so prepletene s cveticami in trakovi. Ženin je napravljen manj opazno. Navadno nosi dolg plašč z ovratnikom, pisan svilen telovnik s srebrnimi krogličastimi gumbi, visoke škornje in nizek polsten klobuk, ovit z večbarvno svileno vrvico.

Na poročno jutro se fantje pojavijo visoko na konjih, pogosto jih je okrog trideset, delovni konji so ljubko ozaljšani z rdečimi trakci, sedlo sploh ne pride v poštev, nadomešča ga preprost »volnen koc«. Na čelu jezdi »zastavonoša«²¹¹ z ženinom. Zastavonoša nosi rdečo zastavico, ki je ne sme dati iz roke, dokler ne izzveni končna melodija. V hitrem drncu se spravi konjenski skupina v gibanje, po nevesto, ki pogosto živi v oddaljenem kraju. Pred nevestino hišo se ustavijo in zapojejo narodno pesem, ženin in zastavonoša skočita s konja, da bi vstopila v hišo, toda naproti jima pride stražnik z grebljo in ju nagovori: »Kdo sta in kaj hočeta?« Zastavonoša zahteva izročitev neveste, namesto nje se ponavadi pojavi kakšna grda starka, ki se ob glasnem smehu hitro oddalji. Nato pripeljejo družico,²¹² končno se pokaže nevesta, ki jo ženin pozdravi s stiskom roke.

²¹⁰ Avtor najbrž misli pintl, tj. žensko kmečko, predvsem pražnje belo pokrivalo, ki spada k avbam. Sestavljata ga trikotno oblikovana ruta (kot pri zavijački) in kreželj, tj. do 16 m dolg in 7–10 cm širok trak iz organdija ali čipkastega blaga, v nagubani obliki je prišit na sprednji rob rute.

²¹¹ Med kor. Slovenci im. *ca(v)mar*, *mendirar*.

²¹² Pri tem gre za t. i. lažno nevesto; prizor so razlagali kot obrambno čarno dejanje (gl. Boris Orel, Slovenski ljudski običaji. V: Rajko Ložar (ur.), *Narodopisje Slovencev 1*. Ljubljana, 1944, 288).

Če se nevesta poroči zunaj svojega kraja, jo na poti v cerkev ustavijo. Fanta čez pot držita verigo, drugi se postavijo v vrsto na desno in levo. Nevesta se mora »odkupiti« primerno svojim premoženjskim razmeram. Če noče plačati zahtevane vsote, pustijo, da gre sprevod neovirano mimo, za njenim hrbtom pa zažgejo šop slame. Kadar se fant poroči v drug kraj, naredijo šrango dekleta. Odkupnino porabijo za plesno zabavo v nedeljo po poroki, in tedaj dekleta povabijo fante, da jih pogostijo in jim naročijo pesmice,²¹³ skratka, vlogo fantov igrajo do mraka, ko te pravice spet prepustijo fantom. Ustavijo se pri vsaki gostilni. Ves zapitek za mendararja plača »zastavonoša«, fantje ne plačajo ničesar.

Pri darovanju v cerkvi ima prednost zastavonoša. Nevestina mati za daritev na oltar položi hlebec kruha in klobaso. Po poroki v nekaterih krajih šentjanževca ne pijejo iz kozarcev, temveč iz oltarnega zvončka, ki zakroži med svati. Pri odhodu iz cerkve mladi par obstane pri vratih, kjer od svatov prevzame drobna darila. Nevesta jih nekaj vrže nazaj, ženin pa naprej med ljudi, da bosta blagoslovljena s številnim potomstvom, ostanek pa odvržeta v korito za vodo.

Od cerkve gre sprevod najprej na ženinov dom, kjer pride mlademu paru naproti gospodinja s hlebcom kruha, na katerem ležita prekrizana ključa. Nevesta razreže kruh na koščke in ga razdeli med reveže, ki stojijo okrog. V zadnji košček vtakne srebrn kovanec, deček pa steče z njim okrog hiše, da bo ostala varna pred nesrečo. Nato stara mati prinese kokoš in jo spusti, da čez nevestino glavo odleti v hišo; to kokoš razumejo kot spravno žrtev, ki od bodoče gospodinje odvrne vse morebitne uroke. Šele zdaj nevesta vstopi v hišo in z blagoslovljeno vodo pokropi vse prostore.

²¹³ V izv. „Lidlan aufgeben“.

Pri poročni gostiji smeta nevesta in ženin uporabljati samo eno žlico in en krožnik. Nevesta si prizadeva, da bi sedela na škricih ženinovega suknjiča, da bo, vsaj tako menijo, ohranila prevlado v hiši, se pravi, da bo imela moža pod copato.

Izvirno je »dajanje napitnine« za kuharico. Nevestin spremljevalec prinese iz kuhinje palico z vejami, na katerih so nataknjene najrazličnejše jedi, ženin in nevesta jih pokušata in vtikata vanje napitnino za kuharico. Nevestin spremljevalec odnese z denarjem pretaknjeno palico v kuhinjo in jo izroči kuhinjskemu osebju. Na koncu gostije, ko pojedjo hrenovo omako, muzikanti končujejo z igranjem, pri tem ob glasbeni spremljavi zapojejo v krogu, zastavica »zastavonoše« potuje iz roke v roko. Ko gresta ženin in nevesta ponoči domov, imata za spremstvo varuha in ta nevesto opomni, da mora po stari navadi prve tri noči po poroki (Tobijeve noči)²¹⁴ prespati na klopi.

N a v a d e o b s m r t i. Posebne so tudi šege, ki jih ponekod v koroškem hribovju poznajo ob smrti. Ko se bolnik približuje slovesu, prihitijo sosedje, da bi mu pomagali in molili zanj. Prižgejo posvečeno voščeno svečo in z Marjetinim zvončkom²¹⁵ nenehno zvonijo pod posteljo, pod mizo in klopjo (zgornja Ziljska dolina); pravijo, da tako daleč kakor se sliši zven zvončka, hudič nima moči, in ko umirajoči odide, ga med zvončkljanjen trikrat obhodijo; potem ga umijejo z blagoslovljeno vodo, dajo na pare, po-

²¹⁴ Tobijeve noči so poročni post oz. spolna vzdržnost vsaj tri dni po poroki, ko nevesta ni smela spati v ženinovi hiši. Ime šege izvira iz *Svetega pisma*: Tobija namreč prebije prvo poročno noč z ženo Saro ob molitvi in jo s tem reši zlega duha, ki ji je pomoril že sedem ženinov (Tobit 3,7-15, 7,15-8,9). Gl. Boris Orel, Slovenski ljudski običaji. V: Rajko Ložar (ur.), *Narodopisje Slovencev 1*. Ljubljana, 1944, 302; Pavle Zablatnik, *Od zibelke do groba*. Celovec, 1982, 93-94.

²¹⁵ V izv. nem. Margarethenglöcklein.

krijejo z mrliškim prtom (kos lanenega platna) in od glave do pete ovijejo s sukнено nitjo, ki jo pritrdijo s tremi križčki, ki so jih naredili iz tankih rdečih voščenih sveč. Posoda z blagoslovljeno vodo, ki je služila za umivanje mrliča, ne sme ostati v hiši, temveč jo je treba »zavreči«. Nazadnje preminulemu vtaknejo v žep še nekaj blagoslovljenih cvetnonedeljskih mačic in postavijo poleg njega posodo s kropilno vejico, lesen križ h glavi in lučko, ki je niso smeli čistiti. Zvečer se soba spet napolni z ljudmi, ki so prišli »vahtat« mrliča. Vso noč molijo ali pojejo. Proti polnoči »vahtarjem« ponudijo žganje in kavo, da ostanejo budni, kajti kjer nekdo »leži na zemlji«, se ne sme spati. Dokler je mrlič v hiši, lahko opravijo le najnujnejša dela, da ne bi motili pokojnikovega miru.

Na sam dan pogreba gredo k pokopu;²¹⁶ tedaj pridejo sosedje, sorodniki in znanci, pogosto iz odročnih far, da bi preminulemu izkazali zadnjo čast. Preden zapustijo hišo žalosti, navadno postrežejo s kavo. Zavrnitev ponujenega se razume kot žalitev. Ko še zadnji prispeli izprazni svojo skodelico kave, odnesejo krsto, potem ko so se od umrlega poslovili, v vežo, na pragu jo trikrat spustijo in dvignejo in nosači rečejo: »Hvaljen bodi, Jezus Kristus, sem se več ne vrne.« Pri podjunskih in ziljskih Slovencih položijo na prag butarico in po njej s krsto trikrat podrsajo sem in tja, da bi preminulemu preprečili vrnitev v hišo; v Labotski dolini dajo moškemu mrliču v grob tudi klobuk. Omeniti je treba še, da navadno pošljejo tako rekoč za popotnico preminulemu v hišo, ki leži v bližini pokopališča, tri darove: moko, mast in kruh.

V dolini peljejo krsto na lojtrniku, v hribih z dvokolesnikom, pozimi pa s sanmi, na katere z vrvmi privežejo krsto, pokrito z mrliškim prtom.

²¹⁶ V izv. „B'stattung“, pogreb, pokop.

Zaprežejo par volov ali konja in tako se premakne sprevod, ki mu sledijo žalujoči; spredaj hodi moški z laterno ali lesenim križem za novi grob – preprost, prav nič razkošen pogrebni sprevod, ki nikakor ne sme skreniti s tako imenovane cerkvene ali mrliške poti. V dolini reke Molne verjamejo, da konji veliko lažje vlečejo, če na krsto sede kakšen deček ali deklica. Po pokopu – na Zilji je razširjen izraz „Untermachen“²¹⁷ – in po žalni službi božji v vaški cerkvi, med katero za uboge duše dogorijo ob klečalnikih prilepljene voščene sveče, na pokopališču pa razdelijo revežem pšenični kruh – v dolini reke Gline se pri premožnejših pokojnikih pogosto nabere več kot sto revežev, ki jih vse pogostijo – poteka v gostilni pogrebščina,²¹⁸ z žganjem, vinom in kruhom, ki v koroškem hribovju predstavlja sklep vsake pogrebne slovesnosti. Slovenci na Spodnjem Koroškem, kot tudi Nemci Spodnje Koroške, posebej v Labotski dolini, pripravijo pogrebno gostijo (*sedmina ali karmina*) v gostilni. Tam pridejo poleg vina in piva na mizo tudi juha, svinjsko meso in kislo zelje in potem kava. V kratkih odmorih med prinašanjem jedi na mizo navadno molijo rožni venec.

Kakor je razvidno iz vsega povedanega, veje skozi šege in navade bavarska posebnost in v njih se izraža pesniško bogat, pošten koroški narod, ki ga dobro označuje naslednja štirivrstičnica:

Korošci so
zvesti in pošteni,
in koroška pesem
odmeva v srcu!²¹⁹

²¹⁷ Dobesedno »dol dajati«, med kor. Slovenci izraz ni v rabi.

²¹⁸ V izv. „Leichentrunk“.

²¹⁹ „Die karntnerisch'n Leutlan / Seint treu und bidar, / Und a karntnerisches Liadl / Hallt im Herz'n widar!“

MITI, POVEDKE IN LJUDSKE PESMI SLOVENCEV*

Johann Scheinigg

Pravljice koroških Slovencev se po vsebini v ničemer ne razlikujejo od pravljic njihovih plemenskih bratov onkraj Karavank. Pa vendar sta sosedstvo Nemcev, od katerih jih ne loči nobena naravna meja, in več stoletij trajajoči proces germanizacije tako vplivala na tradicionalno literaturo Slovencev, da je marsikaj, kar je na Kranjskem še zelo živo, tu že popolnoma zašlo v pozabo (*čatež*, *volkodlak*) ali pa je izročilo nejasno in fragmentarno (zgodovinska ljudska pesem); prevzeti pa so sorodni liki iz nemške zakladnice pravljic (*žalik žene*, *pehtra*), ki so zamenjali prvotno izročilo.

Miti o soncu govorijo o stekleni gori, o kraljevem sinu, ki gre iskat tri zlata peresa steklenega moža; o sončevem princu, ki si pribori zlato princeso iz zlatega gradu, potem ko je domov prinesel vodo življenja, ki ima moč, da ozdravi bolne in oživi mrtve. Številne so pravljice o odčaranju »začarane«, v kačo zaklete deklice (Gradčenica, Sopotnica, Hodiše, Ribnica, Strmec¹). Skupna jim je značilnost, da tisti, ki je poklican za rešitelja, iz

* Prevod poglavja Mythen, Sagen und Volkslieder der Slovenen. Iz: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. [Bd. 8] Erstes Heft*. Dunaj, 1891, 151–157.

¹ Graččenica/Gratschenitzen, Sopotnica/Sopotnica, Keutschach/Hodiše, Reifniz/Ribnica, Sternberg/Strmec.

strahu pobegne in tako odrešitev spodleti; šoja bo na zemljo odvrгла oreh, iz katerega bo kvišku zrastle drevo, iz tega bodo stesali zibelko in prvi otrok, ki ga bodo zibali v tej zibelki, bo rešitelj. Kača je v ljudskem izročilu pogosto tudi kačja kraljica z diamantno krono na glavi, zaradi tega so pripovedi o »kačji kroni« včasih vpletene v pravljice o odčaranju princese.

Tako kot v izročilu kranjskih Slovencev so tudi na Koroškem pogoste povedke o hudiču (Sopotnica, Gospa Sveta, Globasnica²); pravljice o hudobni mačehi, o beli kači; Indija Koromandija; kurent, ki se pojavlja tudi kot mož na mesecu; torklja, *Alp*, tu imenovan truta-mora; Vedomec (Kanalska dolina); trije kmeti,³ od katerih tretji, ki velja za neumnega, prelisiči starejša dva, ki veljata za modra in izkušena; povodni mož domuje po vsem Rožu v valovih Drave, v globinah Vrbskega in Klopinskega jezera.⁴ Leskova šiba se pojavlja kot bajalica v pravljicah o torku in četrtku (Rož, Podjuna⁵).

K likom iz povedk, ki so se med Slovenci udomačile pod nemškim vplivom, spadajo tudi divji mož (*gorni mož*), divja jaga, škopnik, škrat, Pehtra baba, kateri se je moralo umakniti zimsko bajeslovno bitje Slovencev Jaga baba, zlasti pa žalik žene.⁶ V Rožu se imenujejo žalik žene, Ziljani jih imenujejo bele ali častljive žene, tudi *sibile-prerokile*. Zasenčile so le ime, ne pa tudi bistva rojenic in vil Slovencev. Žalik žene živijo na vzpetinah, ob izvirih, najraje v jamah in na skalnih terasah, imenovanih *police*. Razumejo pomen sanj, predvidevajo prihodnost in posegajo v najpomembnejše trenutke

² Nem. Maria Saal/Gospa Sveta, Globasnitz/Globasnica.

³ To so trije brati.

⁴ Wörther See/Vrbsko jezero in Klopeiner See/Klopinsko jezero.

⁵ Rosental/Rož, Jauntal/Podjuna (v izv. Rosenthal, Jaunthal).

⁶ V izv. salige Frauen.

človekovega življenja: rojstvo, poroko, smrt; kmetu stojijo ob strani z nasveti in dejanji ter poskrbijo, da je njegovo gospodinjstvo deležno blaginje in uspeha. Središča pripovedk o žalik ženah so območje med Grebinjem, Vovbrami in Trušnjami,⁷ spodnji in zgornji Rož (Kočuha,⁸ Ostrova, Vrtin, Orel, Tabor pri Pečnici), hribovje Gure⁹ (Podgrad, Škrbinja, Žihpolje, Bilčovs, Kotmara vas,¹⁰ Babja Cerkvica).

Med pravljicami, ki naj bi deloma pojasnile naravne pojave, po navinem ljudskem pojmovanju pa deloma tudi druge pojave, naj omenimo le tiste, ki pojasnjujejo: zakaj se bliska; zakaj duhovniki nosijo črne nogavice in zakaj je kraljevski orel črn; zakaj začnejo ptiči peti ob veliki noči in utihnejo ob sončevem obratu (Ziljska dolina).

Pesnenje legend je bilo tudi na Koroškem zelo plodovito. V Ziljski dolini ljudje na porokah skoraj vsakemu svetniku na čast zapojejo kako legendarno pesem. Posebno so priljubljene legende o svetem Ožboltu in o spokorjenem grešniku.

Med izjemno številnimi krajevnimi povedkami zasluži posebno omembo tista o nastanku Vrbskega jezera: na njegovem dnu počiva zvon, ki je takrat, ko so orgle prodali Gospe Sveti, sam od sebe skočil iz zvonika v valove. Pripovedke o jezeru so ohranjene v Labotski dolini, v Mariji na Jezeru¹¹

⁷ Griffen/Grebinj, Haimburg/Vovbre (v izv. Hainburg), Trixen/Trušnje.

⁸ Gotschuchen/Kočuha.

⁹ Sattnitz /Gure.

¹⁰ Pugar/Podgrad, Skarbin/Škrbinja (v izv. Škrbin), Maria Rain/Žihpolje, Ludmannsdorf/Bilčovs, Köttmannsdorf/Kotmara vas.

¹¹ Nem. Maria am See. Verjetno cerkev Device Marije na Jezeru na Fari pri Prevaljah. Gl. <<http://www.prevalje360.si/predstavitev/prevalje/zupnijska-cerkev-device-marije-na-jezeru-na-fari.html>>.

in pri majhnem gorskem jezeru nad Bajdišami.¹² Na Celovec in okolico se navezuje vsesplošno poznana povedka o zmaju, ki je pripomogla našemu deželnemu glavnemu mestu do grba.¹³ Druge krajevne pripovedke pripovedujejo o nastanku romarskega kraja Višarje,¹⁴ graditvi slovenske cerkve na Dobraču,¹⁵ samostana v Vetrinju.¹⁶ Na slovenskih območjih so gradovi tema prav tako pogostnih povedk, njihova razčlenitev nas včasih pripelje do mitičnih sestavin, tako v povedki o pobožni Hildegardi na gradu Prosnica in povedki o »srčni trati«¹⁷ na gradu Leonstein pri Porečah;¹⁸ v obeh se pojavi motiv ljubosumnega viteza, ki ubije brata lastne soproge.¹⁹ Visoko starost in literarno priredbo v romantično obarvanih novelah so doživele

¹² V izv. Weidisch, Waidisch/Bajdiše.

¹³ Povedke o celovškem zmaju pripovedujejo, da je bilo med Dravo in Vrbskim jezerom močvirje, v katerem je živel zmaj. Vojvoda Karast s Krnskega gradu je razpisal nagrado za njegovo glavo. Ubito ga je več mož tako, da so mu v zvonik nastavili bika, po drugi različici pa ga je ubil ribič in dobil za nagrado vojvodovo hčer in grad. Na mestu, kjer je bil zmaj ubit, je vojvoda dal postaviti grad in okoli je zrastle mesto. So pa tudi druge različice te pravljice.

¹⁴ V izv. Maria-Luschari; slov. Svete Višarje, it. Monte Santo di Lussari, furl. La Mont Sante di Lussari, nem. Luschariberg.

¹⁵ Dobratsch/Dobrač.

¹⁶ V izv. Siegeskloster zu Viktring. Cistercijanski samostan v Vetrinju je bil ustanovljen leta 1142 in bil do ukinitve pod Jožefom II. leta 1786 versko in kulturno središče današnjega širšega celovškega območja.

¹⁷ V izv. Herzwiese, tudi Herztratte, trata v obliki srca, ki vedno zeleni v spomin na dobrotnico Ludmillo von Reifnitz in njeno tragično usodo. Gl. <http://www.sagen.at/texte/sagen/oesterreich/kaernten/Graber/frau_Leonstein.html>.

¹⁸ Pörschach am Wörther See/Poreče ob Vrbskem jezeru.

¹⁹ Ne vemo, na katere variante teh pripovedi se tu sklicuje Scheinigg. Po poznanih legendah je sv. Hildegardo mož grof Albuin iz ljubosumja vrgel skozi okno, potem, ko jo je zapeljeval njegov lastni brat, ta pa je pregrehe obtožil Hildegardo. V apokrifnih legendah o sv. Hemi pa je žrtev nasilja Hemin in Viljemov sin, ki so ga ubili nespodobni rudarji.

pripovedi, ki so govorile o začetkih slovenskega naseljevanja, njegovem blišču in izgubi državne samostojnosti v poznejših bojih z Bavarci. V njih še živi spomin, da je bilo nekdanje drugače in bolje, ter obenem upanje, da nekoč bo drugače in bolje: poudarjeni so kralj Samo, vojvoda Inko in njegovo znamenje, Magdalenska cerkvena na Lurnškem polju.²⁰ Tudi Hema, pobožna ustanoviteljica stolnice v Krki,²¹ je postala ljudski lik, ki še naprej živi v povedki in legendi. Na področju Karavank prav tako pogosto najdemo pripovedi o »beneškem možičku«.²² Te povedke govorijo o beneških iskalcih zlata, ki so občasno prihajali na naša območja, da bi izkoriščali ležišča zlata, za katera so vedeli samo oni. V takšnih pripovedih se je ohranil spomin na nekoč bogate, pozneje pa opuščene rudnike plemenitih kovin.

Večina slovenskih ljudskih povedk spada v čas turških vpadov. Nič se ni v ljudski spomin vtisnilo tako globoko kot turška nadloga. V Kanalski dolini, skoraj v vsakem kraju Roža, Podjune in v okolici Železne Kaple²³ si pripovedujejo o nenavadnih dogodkih iz tistih dni stiske in bede. Podobno pogostna je povedka o Turkih v Šentjakobu,²⁴ kjer so Turki kljub junaški obrambi zavzeli in uničili cerkev in pokopališče. Tu je domovina Serajnikove Zalike (Miklova Zala), ki so jo kot komaj poročeno nevesto ugrabili Turki in je po dolgem ujetništvu ubežala, čeprav so jo zasledovali pesjani,²⁵ bajeslovna bitja z eno nogo in enim očesom sredi čela, in se je vendarle vrnila

²⁰ Nem. Lurnfeld.

²¹ Nem. Gurk.

²² V izv. „Venedigermantl“.

²³ Bad Eisenkappel/Železna Kapla.

²⁴ Sankt Jakob/Šentjakob.

²⁵ Pesoglavci, pasjeglavci.

v domovino prav na dan, ko je njen soprog hotel drugič stopiti pred oltar; v odločilnem trenutku se je pustila spoznati in načrtovano poročno slavlje se je spremenilo v vesel praznik ponovnega snidenja.

Prav tako so vojne s Turki spodbudile nastanek povedk o mitični in zgodovinski osebi, Kralju Matjažu; še toliko bolj, ker so se vojske Matije Korvina borile tudi na Koroškem. Na spodnjem Koroškem pripovedujejo, da je bil kralj Matjaž po stari šegi ustoličen za vojvodo na knežjem kamnu in je imel sedež v Krnskem gradu.²⁶ Bil je zaščitnik pravice, oče ubogih in nebogljenih. Koval je samo zlate dukate: »Čas kralja Matjaža je bil zlati čas.« Bil je idealen lik vladarja, pod njegovim žezlom se je in se bo zlasti kmečkemu stanu dobro godilo. Kajti kralj Matjaž ni umrl: spi v mogočnem triglavskem skalovju ali pod Peco na Koroškem ali doli globoko na Madžarskem. Ko bo njegova brada tako dolga, da se bo devetkrat ovila okoli mize, za katero sedi s svojimi junaki, bo spet prišel njegov čas. Včasih se pokaže človeku, kakor tistemu Korošču, ki je z Madžarske peljal domov vinski tovor. Presenečenemu vozniku voza je zaukazal, naj mu čez rame pogleda skoz majhno okno v neko hišo. Tedaj je voznik zagledal široko ravan do zob oboroženih vojščakov in obrzdanih konj, a vse je bilo negibno, nič se ni premaknilo. Ko pa je Kralj Matjaž do polovice potegnil sabljo iz tulca in, glej, vsa vojska je oživila: vojščaki so zgrabili za orožje, konji so dvignili glave in topotali s kopiti. »To je moja črna vojska«,²⁷ je govoril junak; »ne bo več dolgo in uprl se bom. Blage sape bodo zapihale in vse ljudi navdale z mislijo, naj varujejo staro sveto vero. Staro in mlado bo tedaj zgrabilo za orožje; boj bo krvav, vendar kratek.« Na Spodnjem

²⁶ Karnburg/Krnski Grad.

²⁷ V izv. *Volksherr (črna vojska)*; *Volksherr*, ljudska vojska.

Vítez kralj Majjaž in furman (František Ženišek)

Koroškem kroži pravljica, da naj bi pred votlino, v kateri spi kralj Matjaž, na sveti večer zrasla zelena lipa. Od polnoči do ene ure bo sladko dišeče cvetela in nato se bo posušila. Na Jurijev dan (začetek pomladi) se bo junak zbudil in na posušeno lipo obesil svoj ščit, nakar se bo drevo znova olistilo. To je zanesljivo znamenje boljše prihodnosti. Kralj Matjaž bo premagal vse sovražnike, s sveta pregnal vso krivico in znova ustvaril zlato dobo.

Ljudske pesmi koroških Slovencev se delijo v dve skupini. Tista iz starejšega časa tako vsebinsko kakor oblikovno sledi skupnemu tipu slovenskih ljudskih pesmi. To je bodisi cerkvena pesem in legenda, zbirko teh pesmi je leta 1843 izdal Matija Majar;²⁸ bodisi epsko-zgodovinski spev, ki se navezuje na čas Turkov, in lirski, ki opeva domače ljudsko življenje. Pripomniti je treba, da se tu propad starejše ljudske poezije razkriva še očitneje kakor na Kranjskem. Kajti tisto, kar onkraj Karavank še polno in močno cveti, je na Koroškem ohranjeno le v drobcih ali je razpadlo v prozo. Tako je vrnitev Miklove Zale, ki je bila nekoč prikazana v pesmi, zdaj mogoče najti le še v prozni pripovedi; podobno velja za pesnitev o mrtvem, ki pride po ljubico.²⁹ Posebno dobro so se ohranile pesmi, ki so jih igrali in peli pod vaško lipo.

Omembe vredna sestavina starih koroških ljudskih pesmi so pesmi ob šegah, ki so se ohranile še iz poganskega prazničnega koledarja, seveda v krščanski preinterpretaciji. Takšne pesmi poudarjajo oba sončeva obrata

²⁸ Matija Majar, *Pesmarica cerkvena, ali svete pesme, ki jih pojó ilirski Slovenci na Štajerskim, Krajskim, Koroškim, Goriškim in Benatskim in nektere molitvice, litanije in svet križoven pot / zbral in na svet izdal Matija Majar*. Celovec, 1846. Celovec, 1846. – Pri navedbi letnice izida gre za Scheiniggovo napako.

²⁹ V izv. „Todtenritt“; gre za motiv iz Lenore, v slovenskem izročilu poznan kot Mrtvi pride po ljubico, v verzih in prozi.

in Jurijev dan, ki naznanja začetek pomladi; tako božične pesmi (*kolednice*), jurjevska pesem in ob kresu (poletni kres) pete pesmi. Kresna pesem poje, kako prijezdi kraljevi sin iz devete dežele in vzame za ženo eno od sirot (*kresnica*), ki plešejo okrog kresnega ognja.

Če se vprašamo o razširjenosti ljudske pesmi, opazimo nenavaden pojav. Številčno najšibkejši Ziljani, ki so kljub temu do današnjih dni najizvirneje ohranili svoje šege in navade, se lahko pohvalijo tudi z bogatostjo zakladnice ljudskih pesmi; njihove pesmi so same po sebi izvirne: domovina njihovih starih balad in romanc je spodnja Ziljska dolina. Sledi jim pesmi veseli Rož, domovina številnih naravnih pesnikov in zvonkih glasov: Rožan je rojen pevec, pravi pregovor. Najmanj pesmi lahko pokaže Podjuna, čeprav je slovenstvo tam naseljeno strnjeno, šteje približno 50.000 duš in je še najmanj podvrženo nemškemu vplivu.

Potem ko je utihnila zgodovinska pesem, se je v enakih okoliščinah kot pri nemških deželnih sosedih razvila nova vrsta ljudske pesmi, štirivrstičnica, ki je pod imenom koroška pesem danes že svetovno poznana. Okolica Celovca velja za Slovence kot kraj nastanka in središče, iz katerega se je »poskočnica«³⁰ širila v sosednje pokrajine. Kar imamo za značilnosti nemške štirivrstičnice, velja tudi za njeno slovensko dvojnico. Tudi ta je produkt trenutka, njen običajen kraj rojstva je plesišče, prevladujoča vsebina pa ljubezensko življenje. Kar stara pesem slika in popisuje na epsko izčrpen način, je v poskočnici zgoščeno v epigramski kračini na skopem prostoru zgolj štirih vrstic. Takšna pesmica je lahko samo šlager, le poudari, vsakršna izčrpnost je izključena. Naj nekaj primerov ponazori duha slovenskih poskočnic.

³⁰ V izv. „Schnadahüpfel“.

Samo sem ji rekel:
 »Čemú mi boš ti?«
 Pa že je imela
 vse rosne oči.

Samo sem ji rekel:
 »Ti ljubca si moja!«
 In v hipu vesela
 je v srcu bila!

Brez belga papirja,
 brez tinte črnila
 zapisal sem ljubico
 si v srce.

O molite, prosite
 župniki za me,
 kar druge ženske imajo
 hotela bi tudi zasé.

Kaj stojiš, kaj stojiš
 pod oknom tam zunaj?
 Ko vendarle veš, ko vendarle veš,
 da v hišo ne smeš.

Le čez lestev se moraš
 na desno skloniti,
 le mačke vprašati,
 kje dekleta ležijo.

Naj kamrica gori,
 naj gori in žari,
 naj ostane le posteljca,
 kjer ljubica spi.

Na lepem polju
 meglica stoji,
 sredi meglice
 moj ljubček kosi.

Slovenska besedila štirivrstičnic se pogosto opirajo na nemška, nasprotno pa je razmerje pri melodijah. Napevi nemških koroških pesmi se občasno zgledujejo po slovenskih, marsikatera melodija je vzeta iz slovenske ljudske pesmi in prilagojena nemškemu besedilu, tako da po deželi na isti napev odzvanjajo nemške in slovenske ljudske pesmi in razveseljujejo srca.

Komentarji

SLOVENSKA LJUDSKA KULTURA
V DELU AVSTRO-OGRSKA MONARHIJA V BESEDI IN PODOBI *

Helena Ložar - Podlogar

Za Slovence, manjšo, vendar raznovrstno etnično skupino v nekdanji Avstro-ogrski monarhiji, bi, gledano z današnjega stališča, upravičeno lahko pričakovali, da bi bili v monumentalnem monografskem delu *Avstro-ogrska monarhija v besedi in podobi (Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild)*, predstavljeni kot enoten narod, vsi skupaj v samostojnem zvezku. Pa ni tako. Med 24 obsežnimi knjigami, s 397 snopiči, skupaj 12.596 strani besedila in 4529 ilustracij, so raztreseni kar v štirih knjigah: *Štajerska, Koroška in Kranjska, Primorska* in v eni od sedmih knjig o *Madžarski*.¹ Hrvatje so svoj del izdali v hrvaškem jeziku, Slovenci, vse tako kaže, na to nismo nikoli mislili.

Dejstvo, da Slovenci v delu nadvojvode Rudolfa nismo predstavljeni v skupnem zvezku, bi lahko opravičili z geografsko lego in s kulturno

* Besedilo je uredniško redigirana različica razprave Slovenska ljudska kultura v delu *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, objavljene v *Traditiones* 31 (1), 2002: 99–124. Različica v nemščini *Die slowenische Volkskultur im „Kronprinzenwerk“* je bila objavljena v: Jurij Fikfak in Reinhard Johler (ur.), *Ethnographie in Serie. Zu Produktion und Rezeption der „österreichisch-ungarische mMonarchie in Wort und Bild“*. Wien, 2008, 217–241.

¹ *Band 7: Steiermark*, 1890; *Band 8: Kärnten und Krain*, 1891; *Band 10: Das Küstenland (Görz, Gradiska, Triest und Istrien)*, 1891; *Band 16: Ungarn, Band 4*, 1896.

raznovrstnostjo slovenske etnije. Velik del slovenskega etničnega območja leži v alpskem svetu in je zgodovinsko povezan z neslovanskimi alpskimi deželami (germanskimi in romanskimi), kar odseva tudi v slovenski materialni in duhovni kulturi. Na alpskem kulturnem območju tako najdemo splošne zahodnoevropske kakor tudi bolj ali manj modificirane retoromanske kulturne elemente, pa tudi tiste, ki so v enakih okoliščinah nastali povsem avtohtono. V severovzhodnem predelu Slovenije je čutiti vplive dediščine prvotnih prebivalcev in vplive madžarske kulture, ki pa je tudi sama prevzela kar nekaj kulturnih elementov prvotnih naseljencev. V tem je iskati vzroke, da je v slovenski ljudski kulturi tega območja najti tudi orientalske kulturne prvine (npr. pri noši *szür*). Tudi na slovenskem sredozemskem območju je mnogo kulturnih elementov prevzetih od prvotnih romaniziranih prebivalcev in nekateri so se razširili daleč v notranjost t. i. osrednjeslovenskega prostora.

Za zgodovino etnološke vede zbirka *Avstro-ogrška monarhija v besedi in podobi* ponuja pregled tega, kar so v desetletjih zbrali in zapisali narodopisni ljubitelji, duhovniki, učitelji, uradniki, predvsem pa, kar so raziskovali filologi in dialektologi, seveda z znanstvenimi metodami svojih ved. Slovence in deželo so tako v delu predstavili različni avtorji, predvsem taki, ki ne samo, da po rodu niso bili Slovenci, temveč tudi niso govorili slovensko. Kdo jih je pritegnil k sodelovanju, danes ne moremo vedeti. V *Obravnavah deželnega zbora kranjskega v Ljubljani*² sicer v letnem poročilu na strani 130 (v slovenščini) oz. 131 (v nemščini) beremo:

² *Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani (Bericht über die Verhandlungen des krainischen Landtages zu Laibach)*. Zv. 27, od 24. novembra 1887 do 23. januarja 1888. Ljubljana/Laibach, 1888.

Končno se poroča še to, da je njegova cesarska Visokost prevzvišeni prestolonaslednik nadvojvoda Rudolf blagovolil naročiti gospodu muzejnemu kustozu Deschmannu, da izdela predzgodovino dežele Kranjske za pod Njegovim pokroviteljstvom izhajajoče delo: Avstrijsko-ogerske monarhija v besedi in podobi.

Samo pogojno bi lahko razmišljali, ali je Karel Dežman bil tudi svetovalec ali predlagatelj drugih sodelavcev, pač glede na to, da je bil od leta 1852 kustos in je potem do smrti 1889 vodil deželni muzej.

Ob prehodu 19. v 20. stoletje, ko je delo izhajalo, pravzaprav še ne moremo govoriti o slovenskem narodopisju kot samostojni znanstveni disciplini. Vsak s svojo znanstveno metodo so se z narodopisno snovjo ukvarjali filologi, zgodovinarji, geografi, umetnostni zgodovinarji, celo pravniki. Tudi avtorji, ki so v delu nadvojvode poročali o ljudskem življenju pri Slovencih, o njihovih šegah in navadah, o mitih, povedkah, pravljicah, o ljudski pesmi in glasbi, niso bili narodopisci v današnjem pomenu besede, kaj šele etnologji, čeprav jim nekateri biografski leksikoni oz. pisci posamičnih prispevkov (predvsem od druge polovice 20. stoletja) pripisujejo tak naziv. Po poklicu so bili predvsem učitelji, duhovniki ali uradniki, ki pa so imeli naravni dar opazovanja, ki so znali ljudem prisluhniti in to, kar so videli in slišali, tudi zapisati, in predvsem tisti, ki so imeli tudi možnost, da so svoja opažanja in zapise objavili v takratnih časopisih in drugih publikacijah. In prav zato so nam kot ljubitelji ljudske kulture, kot zbiralci in raziskovalci t. i. narodnega blaga in navsezadnje kot informatorji zelo dobrodošli. Virov, iz katerih so črpali snov, pa praviloma ne navajajo.

ŠTAJERSKA

Če sledimo kronologiji izhajanja posamičnih zvezkov, moramo začeti s Štajersko (*Steiermark*, 1890). O ljudskem življenju, šegah in navadah in o ljudskem slovstvu je pisal **Franc Hubad** (1849–1916), »narodopisni pisatelj«, kakor ga je označil Janko Šlebinger.³ Rodil se je v Skaručni pod Šmarno goro, umrl v Ljubljani. Gimnazijo je obiskoval v Trstu in v Ljubljani, na graški univerzi študiral klasično filologijo in slavistiko, bil sprva suplent na I. državni gimnaziji v Gradcu, potem profesor na ptujski gimnaziji in njen začasni ravnatelj. Od tod je bil kot profesor spet premeščen nazaj v Gradec na I. državno gimnazijo, postal je referent na ministrstvu za znanost na Dunaju, prevzel ravnateljstvo obeh učiteljišč v Ljubljani ter postal deželni šolski nadzornik ljudskih in meščanskih šol in učiteljišč. Za zasluge v šolstvu je bil celo odlikovan z viteškim redom železne krone in dve leti pred upokojitvijo postal dvorni svetnik. Za preučevanje slovanskega narodopisja ga je navdušil Gregor Krek. Hubadove prispevke najdemo v *Letopisu Matice slovenske* med letoma 1877 in 1881, v časopis *Kres* je pisal v slovenskem, v *Globusu*, v *Magazin für Literatur des Auslandes* in v časopisu *Das Ausland* pa je objavljajl v nemškem jeziku (npr. o Ciganih v Črni gori, o iskanju tatu s pomočjo soka, moža, ki so ga najeli, da je iskal tatu in ga prepričal, da bi vrnil ukradeno in ga tako ne bi bilo treba prijaviti sodniku). Opisoval je verske razmere v Bosni in Hercegovini, pisal o srbski slavi (češčenje hišnega zavetnika), o jurjevem, o praznovanju božiča pri Srbih, o pomladnih šegah

³ Janko Šlebinger, Hubad Franc. V: *Slovenski biografski leksikon*. 3. zv. (ur. Izidor Cankar idr.). Ljubljana, 1928, 355–356, dostopno na: <<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi241100/#slovenski-biografski-leksikon>>.

in o t. i. odnašanju smrti iz vasi (v pomenu izгона zime), opisoval dodole in prporuše oz. prošnje za dež, ženitovanjske šege pri Bolgarih itn. Zanimal se je predvsem za ljudsko življenje in različna področja slovenske ljudske kulture na Štajerskem, tako za nošo kakor tudi šege in navade, predvsem pa šege življenjskega kroga.

Poglavje K narodopisju Štajerske (Zur Volkskunde Steiermarks, 139–260)⁴ predstavlja ljudsko življenje celotne Štajerske: v prvem delu na 70 straneh Johann Krainz piše o nemški narodni skupnosti na Štajerskem, Hubad pa v samostojnem poglavju »Ljudsko življenje, šege in povedke Slovencev« (Volksleben, Sitten und Sagen der Slovenen, 208–225) predstavlja štajerske Slovence. Hubadov prispevek dopolnjuje dragoceno slikovno gradivo Ferdinanda Wüsta in slovenskega slikarja in ilustratorja Jurija Šubica (1855–1890).

Štajerske Slovence Hubad predstavi kot skromne, poštene, verne, gostoljubne in ustrežljive, tudi do tujcev prijazne in zaupljive, zavedajoč se prednosti in koristi, ki jim jih lahko prinese znanje tujih jezikov. Kot rokodelci so spretni, pogosto samouki na različnih področjih obrti in umetnosti, žal pa nimajo možnosti za šolanje. Nadarjeni so tudi na duhovnem področju: Hubad ugotavlja, da premore tako rekoč vsaka pokrajina kakšnega *ljudskega pesnika*, da pa si ljudje sploh ne morejo predstavljati pesmi brez melodije. Pesmi potujejo »od ust do ust«, nastajajo različice, mnoge so zapisane in tako se *ljudska pesem* tudi ohranja za naslednje rodove in se je ohranila do današnjih dni. Ljubezen do petja pa je sploh slovenska posebnost, vendar je večina pesmi otožnih, kar poslušalec takoj začuti. Omenja tudi nekaj ljudskih glasbil – žvegljo, citre in seveda harmoniko, godci pa so po pravilu vsi samouki.

⁴ Med oklepajema navedene strani se nanašajo na izvirnik.

V nadaljevanju je kratek vpogled v materialno kulturo južne Štajerske, vendar se je Hubad omejil le na opis osnovnega tipa *hiše* in njene *notranje opreme*, gospodarske stavbe je le omenil, nekaj pozornosti pa je namenil tudi živinoreji in prehrani. Bralca opozori na estetski videz celotne vasi in posamičnih hiš, na lepo pospravljena dvorišča, rože na oknih, praviloma nagelj in rožmarin, kar da slutiti, da so v hiši za možitev godna dekleta. Lesene hiše so vsako leto na novo premazane, robovi pa prebarvani z barvnimi bordurami in okrašeni z arabeskami. Opis kmečkega doma dopolnjuje ilustracija Ferdinanda Wüsta, ki ne predstavlja zgolj s slamo krite »slovenske kmečke hiše«, kašče na koleh in tipičnega panonskega vodnjaka, temveč tudi del življenja: ob vodnjaku stoji žena v domači noši, med hišo in kaščo kmet v voz vprega vole, otrok ga opazuje. Pri hrani naj bi bili Štajerci zmerni, večino je pridelajo sami, zrnje meljejo v žrmljah, kar ponazarja Šubičeva ilustracija, meso je na mizi le ob praznikih in o pustu, ko so koline, od močnatih *jedi* pa omenja gibanice, kvasenice in krapce. Natančnejši pa je pri opisu iz domačega platna narejene slovenske štajerske *noše*. Posebej poudarja razlike med obleko poročenih in neporočenih, pri ženskah opozarja tudi na razločke v pričeskah (pravi, da se zaljubljena dekleta celo pritožujejo, ker morajo do poroke imeti lase spletene v kite), omenja avbo in parte, tj. trakove za lase, bele, na robovih vezene rute, janke, škornje z visoko peto. Seveda se pri ženski noši omejuje na praznično, o vsakdanji pa, kar je pri starejših opisih noše skoraj pravilo, ne pove nič. Poleg nemških navaja za dele obleke tudi slovenska imena. Moško nošo opiše natančneje, nekaj zveemo o delovni obleki hlapcev in pastirjev, narejeni iz doma izdelanega lodna; sicer moški nosijo široke lanene hlače, bize (iz imena izpeljuje priimek Bezjak, Bizjak; po bezjaki, pribežnikih iz Slavonije), kot delovno obuvalo omenja cikle. Fantje so v njih, kakor govorijo ljudske

pesmi, hodili tudi vasovat; tako se menda prevarani fant v taki pesmi pritožuje, koliko žebļjev je zgubil pod dekletovim oknom in koliko cokel je uničil, ko je zaman hodil vasovat. Moški klobuki imajo široke kraјce, kar je bilo posebno praktično v časih, ko še niso imeli dežnikov. Pred dežjem je ženske varovala le lanena ruta, pastirji pa so imeli nekakšne dežne plašče, ogrinjala, pravi jim šepron, narejena iz ločja, ličja ali lipovih vlaken. Obleka, praznična in vsakdanja, moška, ženska in otroška, je predstavljena na treh Šubičevih ilustracijah, ki sicer dopolnjujejo poglavje o šegah; najprej je tu motiv sprejema neveste na ženinovem domu, ki je lahko dragocen vir za preučevalca ljudske noše: ne samo obleka ženina in neveste, družice, obeh družbanov in pozvačina, temveč tudi starejših in mlajših svatov, otrok, pa tudi naključnih opazovalcev dogajanja. Druga slika prikazuje pustno oranje s kurentom kot plužarjem, v ozadju, ob kmečki hiši, koruznjaku in kašči pa ljudi v vsakdanjih zimskih oblačilih. Podobno povedna je slika, ki prikazuje obhod zelenega Jurija v spremstvu bobnarja, piskača na žveglo in pobiralca darov ter množico opazovalcev.

Obsežneje se Hubad razpiše o *ljudskem verovanju*, s katerim povezuje, kakor sam pravi, tudi starodavne ljudske *šege in navade*. Opozori, da ljudje še vedno, čeprav z »nejevernim nasmeškom«, pripovedujejo o rojenicah in sojenicah, ki človeku že ob rojstvu določijo usodo, še je slišati o dolgolasih belih ženah, katerih kraljestvo so najvišji vrhovi južnoštajerskega pogorja, s katerega se kot meglice spuščajo v doline, in o divjih ženah, ki slabe starše kaznujejo tako, da ugrabijo tistega otroka, ki so ga pustili samega. Nasploh naj bi ljudje gledali na naravo s »pesniškimi očmi«. Nekateri, pravi, celo razumejo govorico ptic: tako pastirju ptič kobilar pomaga najti zgubljeno kobilo, prepelica naj bi zmerjala počasnega delavca, o škrjančku pravijo, da tedaj, ko poleti v nebo, grozi, da bo ubil boga, vendar si nenadoma premisli

in opraviči, češ da je pozabil kij. Sicer pa naj bi škrjanček opozarjal kmeta na čas setve.

Kar tri strani je Hubad namenil šegam *življenjskega kroga* (rojstvo in krst, ljubezen in poroka, smrt in pogreb). Pri vsaki šegi so poudarjene predvsem tiste značilnosti, ki so povezane z mitologijo in ljudskim verovanjem. Tako naj bi *ob porodu*, torej »ko pride 'težka ura'«, babica in botra, vse domače najprej »nagnali iz hiše, da bi novorojenca zaščitili pred hudim pogledom.« Posebno je bilo treba paziti, da so v *prvo kopel* vrgli nekaj kovancev in da so otroka povili v kakšen del obleke drugega spola. Pomembno je bilo pravilno ravnanje porodnice, ki je otroka smela podojiti šele po *krstu*, saj bi drugače postal nenasiten, sama pa pred vpeljevanjem sploh ni smela iz hiše, da ne bi priklicala nesreče. Botra naj bi po dolžnosti darovala svečo, laneno platno za otroka in steklenico vina za mater, čez teden dni pa je morala prinesiti še pogačo. Prvih šest tednov otroka niso smeli pustiti samega, saj bi ga odnesla divja žena.

Opis svatbenih šeg začne z ljubeznijo, s petjem na vasi, pod oknom dekleta, z vasovanjem (pred tem pa se mora fant izkazati ob sprejemu v fantovsko družbo, to pa se zgodi šele, ko je vpoklican na nabor). Po vrsti se potem sprehodi skozi vse pomembnejše dogodke vse do konca ženitovanjske gostije. Ne pozabi omeniti, da ljubezen pri sklepanju porok ni posebej pomembna, da imajo odločilno besedo starši, bala in dota, snubljenje imenuje »na ogledi«, našteje, s slovenskimi imeni v oklepaju, vse tiste svate, ki imajo pri poroki (in pred njo) določeno funkcijo: dva družbana, dve svatevci, pozvačin (natančno opiše njegovo obleko in način vabljenja na gostijo). Menda je bila nekoč dolžnost pozvačinov, da so priskrbeli vse potrebno za gostijo: meso, vino, mize stole in vso posodo, torej so bili, če verjamemo avtorju, nekakšni tehnični organizatorji. Na dan poroke se pred

zaprtimi vrati nevestine hiše dogaja »smešno pregovarjanje« za nevesto, lažne neveste pa posebej ne omenja, prav tako ne šrange, pač pa govori o fantovskih norčijah in opozori na kakšno lokalno posebnost. Tako naj bi, npr., na Ptujskem polju med poročnim obredom zastavonoša z zastavo plesal pred cerkvijo, na Murskem polju pa je treba sprevod v cerkev organizirati tako, da gre vedno v smeri sonca, pa čeprav je zato pot precej daljša. Po obredu se gre takoj na novi dom, kjer na pragu nevesto sprejme ženina mati s hlebcom kruha (že omenjena ilustracija Jurija Šubica), nato mora nevesta vse domače, tudi posle, obdariti, v kuhinji poskusiti jedi (največkrat kislo zelje), vreči kovanec v ogenj. Gostija traja več dni, tudi pri revnejših, za katere so navadno priredili nabirko. Opisane so različne šale in zabave med gostijo (od kraje predmetov in potem dražbe, ko je moral vsak lastnik svoje odkupiti), naštetih so plesi in pesmi, ki naj bi spominjali na »stare, zdaj že zginule šege, /.../ kakršne še obstajajo pri Južnih Slovanih«, posebnost so napitnice, družabne igre, obilna hrana, ki prihaja na mizo v »več rihtah«, nepogrešljiv na gostiji pa je z umetnimi rožami in s testenimi figurami okrašen bosman, ki si ga med izmeničnim petjem moških in žensk podajo: starešina nevesti v krilo (pojejo ženske), nevesta ženinu (pojejo moški), ženin na mizo.

Smrt je pri Slovencih ženskega spola – torej bela žena. S smrtjo povezano verovanje je na deželi še zelo živo in ljudje se držijo ustaljenih šeg in navad, kar potrjujejo tudi današnje raziskave. Sosedje in sorodniki se vsak večer zberejo v hiši rajnega, kjer ob molitvi in petju ob njem prečjujejo noč. Od njega se poslovijo na hišnem pragu, kjer dober govornik našteje vse pokojnikove vrline. Pogreb pa mora biti dopoldne, saj naj bi novega »prebivalca« pokopališča ob 12. uri prišli pozdravit drugi rajni in bolje je, da se to zgodi podnevi. Zadnji pokopani namreč na pokopališču

toliko časa straži, dokler ne pokopljejo novega mrliča. Omenja še sedmino in karmine. Živa naj bi bila vera, da so križišča zbirališča duš umrlih in zato še posebej nevarna. O mraku po zraku švigajo in sikajo tudi nemirne duše umrlih nekrščenih otrok, t. i. movje ali žive; odreši se jih lahko s simboličnim krstom tako, da se v čistem potoku zajame vodo in ob molitvi krstnega besedila za njimi pokropi.

Letne šege so, v primerjavi z življenjskimi, predstavljene skromneje. Hubad opozarja na mnoge poganske prvine, katerih prvotni pomen je sicer pozabljen, saj jim je krščanstvo dalo novo vsebino. O *božiču* postavljajo v bogkov kot jaslice, nad mizo obesijo golobčka kot simbol svetega duha, na mizo položijo tri božične kruhe, poprtnike: ajdovega, rženega in pšeničnega, zadnji se imenuje tudi božičnik ali močni kruh, razrezati pa se sme šele na predvečer praznika svetih treh kraljev; štajerska posebnost je kuc-kruh, ki pa ga ne zna več speči vsaka gospodinja. V ljudskem verovanju naj bi bil božič tako svet dan, da tisti, ki na ta dan umre, pride naravnost v nebesa; zato je to tudi zelo primeren čas za vsestransko, predvsem pa vremensko prerokovanje. Omenja božično-novoletne, trikraljevske pa tudi svečniške kolednike, svečare, ki po hišah nabirajo denar za cerkveno svečavo. Za srečo in blagoslov si je zadnji dan obhoda treba s tenko blagoslovljeno svečo trikrat obkrožiti telo, noge in roke, kar imenujejo čučkanje. Posebnost kolednikov naj bi bil Volčko, njihov vodja, ki ga Hubad povezuje z volčjimi nočmi (dvanajst noči med božičem in tremi kralji) in z zlim duhom »Čertom«; ta naj bi po ljudskem izročilu zle duhove nagnal v vodo in jih spremenil v volkove, eden izmed njih pa naj bi bil postal vodja kolednikov. Podatek, da je tudi na Štajerskem med koledniki nastopal našemljenec v živalski podobi, ostaja bolj kakor ne osamljen in nepotrjen. Bil pa bi zanimiv, če bi ga lahko povezali s šemljenjem v božično-novoletnem času, ki je

značilno za ves alpski svet, na Slovenskem pa se je do danes ohranilo le še v bohinjskem kotu (novoletne šeme, otepovci), kjer v živalske kože oblečeni koledniki predstavljajo duše prednikov, in še danes na štefanovo (Stara Fužina, Studor) oz. na silvestrovo (Srednja vas, Češnjica, Jereka) obišejo vsako hišo, voščijo srečo v novem letu in dobijo darove.⁵ Slovensko ljudsko izročilo sicer pozna Volčka, vendar predvsem v vlogi ovčjega pastirja.

Za *pustni čas* so značilni pokanje z biči in obhodi oračev (skupina fantov, ki vlečejo plug, obraz jim zakrivajo trakovi, ki jim visijo s klobukov, na hrbtu pa imajo prišite pisane rute). Spremlja jih Kurent, oblečen v narobe obrnjen kožuh, čez obraz ima krinko, na glavi mogočne rogove, za pasom zvonec, oborožen pa je z ježevko. Sejalec v snežne brazde za »debelo repo« potrosi pesek. Omenjena je še pustna žival kamela oz. gambela in značilna sredpostna šega – žaganje babe, ko s slamo natlačeno žensko lutko prežagajo in jo vržejo v vodo. Od pomladnih šeg samo omeni blagoslov zelenja (mačič) na *cvetno nedeljo*, da bo hiša obvarovana ognja in strele, *velikonočni blagoslov jedi* (predvsem mesa, kolača in rdečih jajc), streljanje iz možnarjev in kurjenje velikonočnih kresov. O *jurjevem* godci od hiše do hiše spremljajo zelenega Jurija, na *florjanovo* obhodniki vsaki gospodinji posebej zakurijo na ognjišču, *binkošti* pa so pastirski praznik, s pastirskimi igrami in izbiranjem »lepe Lekse«, kraljice pastirjev. Središče poletnega praznovanja je *kurjenje kresa* na čast Janezu Krstniku z vero v črno moč ognja. Sicer pa je poletje čas težkega kmečkega dela, ki ga spremljajo različne šege, sklene pa ga praznovanje *domlatkov*, v vinogradniških predelih *trgatev*, v gorskih pa *košnja*. Leto se obrne z *martinovim* in *miklavževim*.

⁵ Prim.: Helena Ložar - Podlogar, Bohinjske šeme. *Traditiones* 1, 1972: 65–92.

Prispevek Franca Hubada o ljudskem življenju štajerskih Slovencev je v bistvu skrajšana oblika tistega, kar je že leta pred tem objavil v delu Josefa Šumana *Die Slovenen*.⁶ Kljub temu je pregleden, natančen in zanesljiv in za zgodovino vede nepogrešljiv.

KOROŠKA IN KRANJSKA

Koroški in Kranjski, kjer živi »večina slovanskega prebivalstva v monarhiji« s sedežem gospostva »v srednji Dravski dolini v okolici Celovca«⁷ je v tem monumentalnem delu namenjena za Slovence morda najpomembnejša knjiga *Kärnten und Krain* (1891). Vsaki pokrajini je posvečen samostojni del, z narodopisnega stališča pa oba dela vsebinsko nista enakovredna in uravnotežena. Medtem ko je prispevek o Kranjski resda obsežen, a nesistematičen in daje vtis neurejenosti, pa je poglavje o Koroški že majhna monografija, kar je razumljivo, saj velja avtor **Franz Franzisci** (1825–1920)⁸ za utemeljitelja koroškega narodopisja. Rojen je bil v Celovcu kot sin kolarja. Na materino željo in po mnogih notranjih bojih je le privolil v študij teologije, v sebi pa je čutil umetniško in znanstveno poslanstvo, ki ga je

⁶ Sitten und Gebräuche der Slovenen. V: Joseph Šuman, Die Slovenen. V: *Die Völker Österreich-Ungarns. Ethnographische und culturhistorische Schilderungen*. Dunaj in Teschen, 1881, 79–105.

⁷ *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Übersichtsband, 2. Abteilung: Geschichtlicher Theil. Ethnographische Einleitung*. Wien, 1887, 11.

⁸ Franzisci Franz. V: *Österreichisches biographisches Lexikon I., 1815–1950*. Gradec in Köln, 1957, 353, dostopno na: <<http://www.biographien.ac.at/oabl?frames=yes>>; Georg Graber, Franz Franzisci, *Carinthia I.*, Jg. 112, Klagenfurt 1922, 125–127 (nekrolog); Franz Franzisci. Sein Wesen und Wirken aus Anlaß der 100. Wiederkehr seines Geburtstages geschildert von Prof. Dr. Oswin Moro. *Kärntner Südmärkalender zugleich Kärntner Jahrbuch* 52 (1925): 85 sl.

poslej izpolnjeval kot dušni pastir na samotnih poteh po različnih koroških župnijah, vse do smrti v od sveta odmaknjeni župniji Grafendorf v Ziljski dolini (v visoki starosti 95 let). Poklicno je bil navezan na podeželje, znal je opazovati in prisluhniti vsem skrivnostim bitja in žitja preprostih ljudi. Zaradi zaslug za koroško kulturno zgodovino je bil leta 1905 imenovan za častnega člana zgodovinskega društva. Na Koroškem je raziskal skoraj vse narodopisne teme.

Poleg prispevka za obravnavano delo nadvojvode Rudolfa in številnih narodopisnih prispevkov, ki jih je v letih 1853 do 1913 objavljajl v *Carinthii I*, je Franzisci nekaj svojih narodopisno obarvanih del združil v samostojne knjižice. Najprej je na Dunaju izšlo delo *Aus den Kärntner Alpen- Kultur- und Lebensbildern nebst Kärntner Volkssagen im Anhang* (b. n. l.), vendar je tu samo mimogrede omenil tudi Ziljane. Več prostora jim je namenil v delu *Cultur-Studien über Volksleben, Sitten und Bräuche in Kärnten*, ki veljajo za osnovo koroškemu narodopisju in so po prvi izdaji leta 1879, ki ji je predgovor napisal Peter Rosegger, še večkrat izšle spopolnjene (zadnjič 1908). Obravnave v posebnem poglavju so deležne ženitovanjske šege koroških Slovencev. Druga pomembnejša Franziscijeva dela so še *Touristische Farbenskizzen und Volkslebensbilder aus Kärnten* (Dunaj, 1885), *Kärntner Alpenfahrten. Landschaft und Leute – Sitten und Bräuche in Kärnten* (Dunaj, 1892). Omeniti je treba še knjižici *Märchen aus Kärnten in Sagen und Märchen aus Kärnten*, ki sta izšli v Celovcu pri založbi Leon v seriji »Kärntner Volksbücher«.⁹

⁹ Raziskati življenje Franza Franziscija, ovrednotiti njegovo vsestransko delovanje in pomen za koroško narodopisje, je lahko pravi izziv za kakega mladega etnologa.

V zvezku o Koroški in Kranjski je poglavje »H koroškemu narodopisju. Ljudski značaj, noša, šege in navade« (Zur Volkskunde Kärntens. Volkscharakter, Trachten, Sitten und Bräuche, 97–131) Franzisci napisal skupaj z **Rudolfom Waizerjem** (1842–1897),¹⁰ tudi dobrim poznavalcem koroške ljudske kulture, poznanem po delu *Cultur- und Lebensbilder aus Kärnten* (Celovec, 1881) in nekaterih objavah v *Jahrbuch des österreichischen (und deutschen) Alpenvereins*,¹¹ vendar o njegovem življenju in poklicnem delu ne vemo prav veliko. V prvi izdaji akademijskega avstrijskega biografskega leksikona (*Österreichisches Biographisches Lexicon*) ni obravnavan, čeprav se pojavlja med viri in literaturo nekaterih poznanih avstrijskih narodopiscev,¹² verjetno pa ga bodo morali nekoč predstaviti in njegovo delo ovrednotiti raziskovalci šeg na Koroškem.

Ob poznavanju del obeh avtorjev, njunih interesov in del je težavno presoditi, kaj je kdo od njiju napisal, čeprav vemo, da je bil Franzisci zelo dober poznavalec življenjskih in letnih šeg. Pomembno je, da so poudarjene posamične pokrajinske značilnosti Zilje, Podjune, Roža in celo Kanalske doline. Posebej pa velja poudariti, da avtorja skoraj vedno

¹⁰ Dober poznavalec Koroške in nestor nemškega in avstrijskega gorništvu. Pisal je pesmi in prozo, zgodovine vasi, raziskoval zgodovino in navade na Koroškem, objavljaj, mdr. tudi v *Carinthii*, prispevke o ljudskem življenju (šege življenjskega kroga, koroške ljudske pripovedi, pastirsko življenje), veliko tudi o turizmu na Koroškem. Več o njem: Rudolf Waizer <https://de.wikisource.org/wiki/Rudolf_Waizer>; Waizer Rudolf <<http://www.alpinwiki.at/erstbesteiger/waizer-rudolf>>. (Op. ur.)

¹¹ Prim.: Der Lieserthaler und seine Hochzeitsbräuche. V: *Jahrbuch des österreichischen Alpen-Vereines* 9 (1873): 156–165; In der Brechelzeit. V: *Zeitschrift des österreichischen und deutschen Alpenvereins* 13 (1882): 116–121; Kärntnerische Gebräuche bei Geburt und Tod. V: *Zeitschrift des Deutschen und Österreichischen Alpenvereins* 17 (1886): 216–221.

¹² Npr. Georg Graber, *Volksleben in Kärnten*. (3., dop. izd.) Gradec in Dunaj, 1949.

govorita o *Slovincih*, večkrat sta uporabila pridevnik »slovenski« kot »windisch«, in le enkrat »stockwindisch«, s čimer so bili označeni tisti maloštevilni Korošci, ki »govorijo samo vindiško«, torej samo slovensko koroško narečje.

Že v uvodu sta Waizer in Franzisci zapisala: »Čudovito alpsko deželo Koroško naseljujeta dve narodni skupini, namreč Nemci in Slovenci. Slovenci imajo svoja naselja na desnem bregu Drave, na jugovzhodnem, južnem in jugozahodnem delu dežele. /.../ pomešani z Nemci [pa] živijo v Kanalski dolini, spodnji Ziljski dolini, od Beljaka navzgor proti Rožu, v Podjuni in deloma v Labotski dolini pri Labotu in Dravogradu.« Primerjata značaj pripadnikov obeh narodnosti, pri čemer velja za Slovence, da so »skromnejši in manj zahtevni«, povsem zadovoljni, »ko sta ajda in proso dobro obrodila, kajti žganci in kaša sta glavni jedi«. Ker so Slovenci spravljeni in složni (to je njihova »Cardinaltugend«, glavna krepost), se obe etnični skupini dobro razumeta. Slovenski otroci hodijo v nemške šole le zato, da bi se naučili jezika. Sicer pa so na splošno vsi Korošci domoljubni, globoko verni pa tudi vraževerni, Nemci pa marljivejši in snažnejši (redoljubnejši) od Slovencev. V opisu šeg in navad v glavnem ne ločujeta med slovenskimi in nemškimi, Koroško predstavljata kot celoto, tu in tam pa kakšno značilnost posamičnega naroda posebej poudarita (npr. pri *hrani* ajdove in koruzne žgance kot glavno jed Slovencev na Spodnjem Koroškem, pri Ziljanih pa polento in friko, pri *noši* je natančno opisana praznična obleka Ziljanke, le omenjeni sta rožanska in jezérska, za vse tri pa naj bi veljalo, da so zelo podobne kranjski noši). Za dogodke ali predmete k nemškemu pripišeta tudi slovensko ime, npr. koritnjak za osnovno sestavino, iz katere so delali t. i. Stein- oz. Trogbier, posebno kameno pivo, ki so ga kuhali med žarečimi kamni (od tod ime „Steinbier“) in je bilo nekoč glavna pijača

na ženitovanjskih gostijah. Božični kruh se imenuje mižnjak, Slovenci pa naj bi namesto nemškega sadnega kruha („kletzenbrote“), pekli ajdov kruh z makom in medom, ki mu pravi „hadnnikl“ (iz der Heiden, ajda; das Heidenmehl, ajdova moka).

Šege in navade dokazujejo, da se Korošci še zvesto držijo starega izročila. Praznično leto se začne z *božičem* kot »najskrivnostnejšim in najsvetejšim časom«; na sveti večer gospodar in gospodinja kadita in z blagoslovljeno vodo kropita po hiši in gospodarskih poslopijih, služinčad pa med večernim zvonjenjem na različne načine (vlivanje svinca, metanje čevlja ali venca čez ramo, gledanje pod klobuke) vedežuje o svoji prihodnosti; verjamejo pa tudi, da se živina v hlevu med polnočnico pogovarja. Tudi pri Slovencih je, po zgledu nemških sovaščanov, že tedaj »v lesketu luči zažar[elo] drevesce globoke božične poezije.« Posebnost božičnega večera pa je bil »slovenski prt«, narejen iz belega platna, z rdečo borduro po sredini in z rdeče-belimi čipkami; z njim pogrnejo mizo, preden nanjo položijo božični kruh, mižnjak. Na *štefanovo* blagoslovijo vodo in sol, na *šentjanževo* pa vino, na *dan nedolžnih otročičev* hodijo po hišah tepežkat tako nemški („Frisch und g'sund geben“), kot slovenski (šapati) otroci, vsak s svojo pesmico. Žal je tudi slovenska objavljena le v nemškem prevodu. Poudarjata pa, da na Zilji poleg otrok hodijo šapat tudi slovenski fantje, vendar šele opolnoči. Tudi koledniki, ki na *božični* in *silvestrov večer* ter na *predvečer svetih treh kraljev* od hiše do hiše prepevajo kolednice, naj bi bili slovenska posebnost. Po starem izročilu so Slovenci namreč verovali, da koledniki v hišo prinesejo srečo, zato jih tudi bogato obdarijo. Predvečer sv. treh kraljev pa je tudi večer *divje jage*, *pehtre babe* (slovensko *pernahti*), ko se otroci, kar je v navadi še danes, z zvonci podijo po vasi. O spuščanju razsvetljenih cerkvic po vodi pravita, da je to šega, katere korenine segajo

300 let v preteklost, v čas hude poplave, in jo *na svečnico* iz zaobljube prirejajo vsako leto v Železni Kapli, ki jo imenujeta »nemška oaza« sredi slovenskega ozemlja, po čemer lahko sklepamo, da šegi pripisujeta zgolj nemški izvir. V Podjuni (Grabštajn, Globasnica, Djekše, Velikovec, Dobrla ves) je pravi ljudski praznik *dan sv. Agate* (5. februar): pri cerkvici na Kamnu, kjer se je ohranila šega obdarovanja revežev, se zbere množica ljudi s cele Koroške; grofica Hildegarda je namreč z oporoko vse svoje premoženje namenila revežem. Vse do danes se je tako ohranila šega, da po slovesni maši z lesenega hodnika ob župnišču mečejo med množico majhne ržene kruhke, ki jim pravijo Agatine oz. Lihardine štručke. Ljudje jih pobirajo in nekaj shranijo kot talisman, saj verjamejo v njihovo zdravilno in obrambno moč. O *pustu* je bilo pri Slovencih v navadi le *vlačenje ploha*, šega, ki neporočenim in vendar za poroko godnim dekletom, ni bila prav nič prijetna. V dekleta preoblečeni fantje ob petju zbadljivk vlečejo pred hiše neporočenih deklet hlod ali še pogosteje svinjsko korito, v katerem sedi v staro žensko preoblečen fant; motiv iz Ziljske doline je prikazan na ilustraciji slikarja Feliciano von Myrbacha. V Mežiški dolini pa je bila še v 19. stoletja navada, da je kmet vso družino, skupaj s posli, za pusta povabil v gostilno na ples; plesati so morale predvsem vse ženske, in če so krila vihrala na vse strani, so napovedovali, da bo tudi repa dobro obrodila. Pri *veliki noči* opozarjata na nekaj izključno slovenskih šeg: v Ziljski dolini po blagoslovu jedi dekleta z jerbasom na glavi hitijo domov, kajti prva se bo še tisto leto poročila, v Podjuni pa imajo slovenski fantje navado, da po vstajenjski procesiji zgodaj zjutraj, med streljanjem iz topičev, z baklami tečejo od vasi do vasi. Posebej so omenjeni zelo velik kolač in velikonočni kresovi, ki jih kurijo na okoliških vrhovih. Drugi petek po veliki noči je na Koroškem *petek treh žebļjev*, v navadi so romanja, predvsem pa tek

na štiri vrhove (omenjen že Megiserjevi Kroniki Koroške iz leta 1612; še danes ga prirejajo vsako leto). Začne se na Magdalenski gori s polnočno mašo, od tod tečejo čez drn in strn na štiri okoliške vrhove in v 24 urah mora biti tek končan. Kot posebej slovenske šege opisujeta še »Šentjurja peti«, ko koledniki *na jurjevo* po hišah pojejo jurjevsko pesem, v zahvalo dobijo jajca in drugi dan pečejo cvrtje (zapisano je »cortje«, kar je verjetno tiskovna napaka), na *binškošti*, ki so pastirski praznik, pa poleg raznih pastirskih iger in izbiranja pastirskega (binškoštnega) kralja tudi pokanje z biči, kar naj bi pregnalo čarovnice. Opišeta tudi izgon *živine na planino* (15. junij) in *vračanje domov* (8. september). Posebno slovesne pa so na Koroškem *procesije Rešnjega telesa*, ko posebno Slovenci na predvečer tega dne vhode hiš in hlevov okrasijo z brezovimi vejami in drevesci (to je še v navadi), o *kresu* postavljajo mlaje in kurijo kresne ognje, t. i. ivanjske kresove (zapisano je sicer »kreš«, »krešati«). Ogenj prižge nedolžno dekletko. Kot posebno kresno šego omenita še proženje gorečih kolesc, ki je prav pri Slovencih povezana s posebnim sončnim kultom, kar dokazujejo tako obredna pesem »Sijaj, sijaj, sončece« kakor tudi nekatere druge navade, npr. da si nazdravljajo v smeri sončne poti, da fant hodi v smeri sončne poti, ko gre snubit, enako nevesta, ko se pred poroko poslavlja od sovaščanov, trosenje soncu podobnih ivanjskih rož – kresnic, marjetic, po veži in izbi itn.

Pisca zelo natančno in obsežno poročata o ziljskem farnem prazniku, *žegnanju*, s štehvanjem in s prvim (visokim) rejem pod lipo, ki jo Slovenci zelo častijo in pod njo pogosto pojejo slovenske pesmi, kot npr. »Lip'ca moja, si draga, cvetje tvoje zlo diši«. Tudi med plesom (prvi ples se imenuje *pervo*, sledijo pa mu običajni plesi, zadnji pa je *visoki rej*, »ki traja le nekaj minut in ga trikrat ponovijo«), ob spremljavi godcev fantje ves čas pojejo

le »slovensko« štirivrstično obredno pesem »Bog nam daj en dober čas, Ta prvi raj začeti!« (k obema pesmicama je Franzisci dodal tudi prevod). Posebej poudarjata, da lahko na sam žegnanjski dan plešejo le neporočeni in da morajo pri plesu dekleta pod širokim in kratkim krilom nositi ozek rajavec. Ker pa je štehvanje, kakor zatrjujeta, kot ostanek nekdanjih borilnih iger Slovencev včasih v navadi ob prazniku mrtvih, dodata, da je v nekaterih slovenskih vaseh tudi navada, da so na ponedeljek po žegnanju po maši za pokojne posebej blagoslovili tudi grobove.

Z letnimi šegami so povezane nekatere *delovne šege*: omenjeno je *oranje*, poudarjeno pa *teritev* s šalami teric in po končanem delu pojedina. Kakor omenjeno, je to poglavje po vsej verjetnosti prispeval Rudolf Waizer. Poudarja, da so slovenske terice moškim nevarne, nobeden se jim ne sme približati, ker ga napadejo »kakor furije«. Če pa se jim približa kakšna častitljiva oseba, so takoj spodobne, lepo plešejo in pojo slovenske pesmi. Ko končajo, glavna terica fantom pošlje »rógu«. Omenja še zimsko *spravilo sena s planine* in *tekmovanje s sanmi*. S tem je sklenjen letni krog in šege, ki ga spremljajo.

Sledijo obsežni in natančni *opisi šeg življenjskega kroga*, največja pozornost pa je namenjena *svatbenim šegam* Ziljanov, ki so v literaturi najpogosteje omenjene, verjetno prav zaradi slikovite ziljske noše. Franz Franzisci, ki je tudi sicer več in natančneje pisal o Ziljanih, saj je na Zilji preživel velik del življenja, neposredno spoznaval ljudi in sam spremljal in doživljal njihove šege in navade, je svatbo opisal podobno kakor že večkrat prej, opozoriti pa je vsekakor treba, da je v tem prispevku mnogo natančnejši posebej pri navedbi slovenskih poimenovanj; v tem popravlja celo svoja lastna starejša poročila. Prav zato je njegov prispevek toliko zanesljivejši. O ziljski svatbi je bilo že veliko napisano, vse doslej poznane opise in poročila sem sama

razčlenila in ovrednotila,¹³ tako tudi Franziscijev prispevek. Poudariti pa je treba, da med vsemi kritikami različnih piscev in poročevalcev ni bilo dozdej zaslediti nobene, ki bi negativno ocenila Franziscijevo delo.

Pri *krstnih šegah* poudari vlogo botrov, ki so pri Slovencih vedno zelo v časteh, veliko pa pove tudi o ljudskem verovanju in praznoverju, o tem, kaj se vrže v vodo za prvo kopanje, kaj se zavije v plenice, ko otroka nesejo h krstu, kakšen pomen ima vsak tak predmet, kakšne nevarnosti grozijo otroku med potjo h krstu. Za prvi krst po veliki noči je treba krstitelju dati poseben dar, celo srebrnik. Dolžnosti botrov so take kakor drugod v alpskem svetu.

Pri *šegah ob smrti* govori najprej na splošno in ne poudarja značilnosti posamične etnične skupine. To je sicer razumljivo, saj so si ravno obsmrtni šege tudi pri drugih narodih zelo podobne. Tu in tam pa le omeni kakšno slovensko posebnost, npr. da v Podjuni na prag položijo žegnano butaro, ko nesejo krsto iz hiše, in krsto trikrat porinejo čez žegnan les, da se pokojni ne bi vračal, da v hišo blizu pokopališča nesejo tri darove: mast, moko in kruh, krsto vozijo na vozu z dvema kolesoma ali na saneh, spredaj gre mož z lučjo ali s križem, sprevod mora naravnost na pokopališče in ne sme delati ovinkov ali krajšati poti. Po pogrebu je v navadi obdarovanje revežev ob pokopaliških vratih s hlebčki kruha, na pojedini (sedmini, karmini) pa poleg vina in piva postrežejo z juho, kislim zeljem in svinjskim mesom, na koncu pa še s kavo.

¹³ Prim.: Helena Ložar - Podlogar, *V adventu snubiti – o pustu ženiti. Svatbene šege Ziljanov*. Celovec, 1995 (poglavje Pretres poročil o svatbi pri Ziljanih od konca 18. stoletja do danes, 14–57).

V drugem delu knjige *Zur Volkskunde Krains* (352–389) opisuje ljudsko življenje **Wilhelm (Viljem) Urbas** (1831–1900).¹⁴ Kot nezakonski sin služkinje se je rodil v Ljubljani, kjer je tudi hodil v osnovno šolo in gimnazijo. Kaj in kje je študiral, doslej ni ugotovljeno. Služboval je najprej v Ljubljani, v licejski knjižnici in nato je bil na Mahrovi trgovski šoli profesor nemščine, francoščine in slovenščine, v Trstu pa še zemljepisa, zgodovine, matematike, bil je začasni šolski nadzornik za okraja Koper in Poreč in zunanji član odbora Matice slovenske. Kot član nemškega in avstrijskega planinskega društva je leta 1882 predaval o Čičariji in Čičih v Istri; predavanje »Die Tschitscherei und die Tschitschen« je bilo pozneje objavljeno v *Zeitschrift des Deutschen und Österreichischen Alpen-Vereins* (1884). Pokoj je delovno preživel v Gradcu, kjer je še naprej poučeval na zasebni gimnaziji vse do smrti. Že v zgodnji mladosti je pisal pesmi in krajšo prozo, z narodopisnega področja so ga zanimali slovenski pregovori in prilike (v nadaljevanjih jih je v letih 1869–1870 objavljaval v *Novicah, gospodarskih, obrtniških in narodnih*), pisal je o povedkah in pravljičah (»Über Sagen und Märchen«, *Jahrbuch der deutschen Staats-Oberschule in Triest*, 1887/88), o vražah in praznih verah (»Aberglaube der Slowenen«, *Zeitschrift für österreichische Volkskunde*, 1898), pomembnejše pa je njegovo obsežno delo »Die Slowenen. Ethnographische Skizze«, ki je 1873. leta izšlo v Trstu v *Dritter Jahresbericht der deutschen Staats-Oberrealschule für das Jahr 1873*. Čeprav ga *Slovenski biografski leksikon* označi za »etnologa« (in ne morda narodopisnega ali domoznanskega pisca) in ga predstavlja kot

¹⁴ Marija Stanonik, Urbas Viljem. V: *Slovenski biografski leksikon*. 13. zv. (ur. Alfons Gspan, Jože Munda in Fran Petre). Ljubljana, 1982, 303–304, dostopno na: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi_749618/#slovenski-biografski-leksikon>.

»resnega in odgovornega, s suverenim poznavanjem predmeta in literature, ki jo je vedno kritično upošteval«, kot človeka, ki se je »od slovenskega kulturnega kroga ločil tudi po svojem etnološkem konceptu,« – z Urbasom naj bi se začela »realistična smer slovenske etnološke misli /.../ že 25 let pred Murkom,« so kljub temu »raziskovalci slovenske etnologije šli mimo njega«. To vrzel je, kolikor je bilo mogoče, zapolnila Marija Stanonik.¹⁵ Manj plodovit pa je bil Urbas v prispevku, ki ga je o ljudskem življenju na Kranjskem napisal za delo *Avstro-ogrška monarhija v besedi in podobi*.

Najprej označi Kranjce po posamičnih pokrajinah in poudarja vplive okolja na njihov značaj: Gorenjci so močne postave, inteligentni in željni znanja, Dolenjci so slabotnejši, zato pa dobrodušni, vendar tudi lahkomiselni, Notranjci zaprti vase, odločni, zviti in preračunljivi. Na splošno imajo Kranjci prirojen čut za pobožnost in bogaboječnost, zanje je značilna ljubezen do domovine in vladarja po geslu »Vse za vero, domovino in cesarja«. Če kmet pošlje sina v šole, ga pošlje na gimnazijo, da bi potem postal gospod, – tj. duhovnik, saj je primicija velika čast za celo vas. »Gospoda«, in tudi starše, preprosti ljudje onikajo (Urbas pravi, da z njim govorijo v množini). Znamenja *ljudske pobožnosti* je videti na vseh hribih in hribčkih, na katerih stoje cerkvice in kapele, na križiščih in na polju so leseni križi in znamenja, kaže pa se tudi v šegah ob cerkvenih praznikih. Njegovi *opisi šeg* so resda zelo gostobesedni, vendar neurejeni in nesistematični, predvsem pa splošni, ne da bi pri posamični šegi ločil oz. poudaril kakšno pokrajinsko (gorenjsko, dolensko z belokranjsko itn.) značilnost, mnogo opisanega se nanaša na Štajersko, ki pa je bila zunaj meja Kranjske. Samo mimogrede omeni, da imajo pokrajine tudi svoje različice, pomanjkljivost je tudi, da se

¹⁵ Marija Stanonik, Viljem Urbas. *Slovenski etnograf* 30, 1977: 27–36.

ne potrudi, vsaj tu in tam povedati kaj v slovenskem jeziku in celo slovenske pesmi (kresne in svatbene) objavlja samo v nemškem prevodu. Urbas na kratko opiše *božične šege*, poudari predvsem obredno kajenje in kropljenje po hiši in gospodarskih poslopih na vse tri svete večere, omenja jaslice v bogkovem kotu, nekoliko več pove o jedeh: omenja potice in povitice, ki jih premožnejši nadevajo z orehi in medom (za opisani klecenbrot, narejen iz drobno narezanega suhega sadja, vemo, da ni kranjska značilnost), božični kruhi so trije: ržen, ajdov, tretji – poprtnik, ki je iz pšenične moke, okrašen z okraski in ga načnejo šele na praznik svetih treh kraljev. Poudarja, da Slovenci okrašenega božičnega drevesa sicer ne poznajo, tako tudi ni božičnih daril (ki jih verjetno drugi narodi postavljajo pod božično drevo), poznajo pa na (!) Štajerskem (mar res samo tam?) obdarovanje ob *miklavževem*. Omenja kolednike, belo oblečene otroke, ki ne smejo biti na pare, hodijo pa od hiše do hiše in pojejo božične, novoletne ali trikraljevske kolednice. Poudari, da je šega poganska, saj naj bi po starih podatkih pesmi obhodnikov ne bile verske, temveč le šaljive vsebine. Ljudstvo tudi veruje, da se v božični noči živina pogovarja in napoveduje prihodnost.

Od blagoslovov skozi vse leto omenja *blagoslov sveč na svečnico*, *Blažev blagoslov*, *pepeljenje* in *blagoslov zelenja* na *cvetno nedeljo* s pripombo, da Slovencem pač »primanjkuje palm, zato nosijo k blagoslovu oljčne vejice, šopke leske, vrbovja ali drugega lesa, na katerega je privezano brinje ali drugo zimzeleno rastlinje«. Za te šopke oz. butare ne navede nobenega imena. Poleg božiča je najpomembnejši praznik *velika noč*, kar se vidi že po tem, da je celo hišo treba počistiti in da vsak, če je le mogoče, na ta dan lahko obleče novo obleko. Celotno ime praznika (velika noč in veliki teden) dobesedno prevede v nemščino kot „hohe Nacht“ in „hohe Woche“, za jedi v velikonočnem žegnu razloži simbolni pomen (krača simbolizira Kristusovo

telo, repni olupki oz. aleluja vrvi, kolač je krona, klobase so rane, hren je kis in žolč). Omeniti tudi ne pozabi iger s pirhi (turčanje, sekanje). Za *procesijo Rešnjega telesa*, ki je od vseh procesij najbolj v časteh, se ljudje oblečejo v najlepšo obleko, kot posebnost pa omeni t. i. *Ahacijevo procesijo* v Idriji (22. junij) kot spomin, ko so na ta dan leta 1508 v Idriji našli živo srebro. Tedaj je mesto okrašeno z mlaji in venci, postavijo tudi štiri oltarje, pri katerih se bere štiri evangelije, na oltarje pa otroci trosijo cvetlice. Potem piše o *žegnanjih, farnih praznikih* in o *romanjih*. Za Notranjsko pravi, da nima nobene pomembne romarske cerkve, Dolenjska ima Zaplaz, Primskovo in Metliko, Gorenjska pa kar »pol ducata«.

Na starodavno češčenje sonca spominja *janževo*, ki združuje poganske in krščanske šege. Po tleh v sobi je treba razprostrti praprot, za okna zatakniti rože, streljati z možnarji, na okoliških hribih zakuriti kresove, čez kres je treba skakati, čezenj pa tudi nagnati živino, vse za srečo in zdravje. Ob kresu pojejo obredne pesmi (v nemščini zapiše dve kitici kresne pesmi, ki verjetno ni slovenska). V »deželi ob Kolpi« so o kresu v navadi obhodi kresnic, ki so oblečene podobno kakor božični koledniki ali pa »maskirane v načinu orientalskih žensk«. Če ne dobijo darov, se maščujejo s sramotilno pesmijo. *Velika maša* (15. avgust) je čas, ko se na sadnem drevju skrivajo kače, med mašami (med veliko in malo mašo) pa naj bi bil zrak najbolj čist, zato je tedaj treba zračiti zimsko obleko. In ob Marijinem prazniku se spomni na najpogostejša slovenska *imena*: poleg Marije, Mice, Micke in Maričke, našteje še Nežo, Uršo, Katarino idr. Pravi, da je kar polovici Slovenk ime Marija v različnih oblikah, za moške pa je več izbire (Janez, Jože, Tone, Franc, Matija, Andrej itn.). *Godovniku* priredijo ofreht z mačjo muziko, za katero trdi, da je tudi prežitek poganskih časov. Našteje pa še nekaj starih *verovanj*: tako je, na primer, za lepo polt in zdravo kožo treba

na veliko soboto prvo zvonjenje pričakati ob studencu in se hitro umiti. Ko piše o ljudskem verovanju, omeni še povodnega moža in tatrmana, pa tavanje duš nekrščenih otrok (movje, navje), ko je v zrak treba pljusniti vodo, da se jih odreši, dalje duhove in strahove, med katerimi je tudi mora, ki se je lahko ubranijo tako, da na vratih zadelajo odprtino za ključ. Čarovnice ne prenesejo zvonjenja cerkvenih zvonov, zato je dobro pred nevihto zvoniti, njihovo moč pa lahko uničijo črnošolci («črne šole dijaki»), ki so tudi sicer povezani s samim hudičem. Nekaj ostankov ljudskega verovanja se je ohranilo v *izrekih in pregovorih*, npr. Petek – slab začetek; Kdor se na petek smeje, se v nedeljo joče; Le tisti, ki mu streha pušča, prosi za lepo vreme; Zlato orožje – zanesljiva zmaga; Kruh je drag le tam, kjer ni denarja; Okoli mušice pajek ne prede mreže,¹⁶ in nekaj zbadljivk: »avša«, »štantana para«, »božji volek«.

Pri *šegah življenjskega kroga* je spet največ prostora namenjenega *svatbi*. Dokaz, da »Slovenec sovraži pohajkovanje«, najde v trditvi, da naj bi »fant svoje neveste ne bil spoznal na plesišču, temveč pri delu,« menda tudi ne hodi vasovat (v pravem pomenu besede), temveč raje dekle obišče kar na domu in ji dela družbo pri preji. Sinu nevesto izberejo starši, odločilna je dota, za katero tudi posrednik najprej vpraša že tedaj, ko pride na oglede še brez ženina, šele ko se načelno dogovorijo, pride snubit skupaj s fantovim očetom. Določili so dan poroke (sreda, sobota), mlada sta nato šla na izpraševanje v župnišče. Ženin si izbere dva druga, nevesta pa dve svatevci, oba skupaj pa še pozvačina (!).

¹⁶ Pravo zakladnico slovenskih ljudskih modrosti je Urbas, a samo v nemškem jeziku, objavil v delu *Die Slovenen. Ethnographische Skizze v: Dritter Jahresbericht der deutschen Staats-Oberrealschule in Triest für das Jahr 1873*, v pogl. *Des Volkes Weisheit und Thorheit*, 30–45.

Ob tem je neogiben pomislek, da tega Urbasovega prispevka ne moremo obravnavati nekritično; pozvačin je namreč posebnost s slovenskega severovzhoda in ga na Kranjskem ne poznajo; tudi vabovec ni nikjer oblečen tako, kakor ga opiše Urbas. Pozvačina je natančno opisal in predstavil njegovo vabljenje na svatbo že 1890. leta v isti seriji Franz Hubad, ko je pisal o ženitovanjskih šegah štajerskih Slovencev (gl. zgoraj). In prav ta obsežni Hubadov opis je Urbas skoraj dobesedno prepisal, kar seveda zbuja dvome o verodostojnosti njegovega poročanja.

Nadaljevanje opisa je manj problematično že zato, ker opiše prvine, ki so splošno značilne tako za alpski kakor osrednjeslovenski kulturni prostor, od zbiranja svatov in zajtrk pri ženinu, pokanja in streljanja, do odhoda proti nevestini hiši na okrašenih vozovih. Po stari šegi so vrata nevestine hiše zaklenjena, treba je reševati uganke, na prag privedejo eno ali več lažnih nevest, odhod od doma v cerkev, šranga na koncu vasi, ob šranganju pa fantje pojejo, kakor zapiše Urbas, „Spotlied“ (zmerljivke?), čeprav ne razumemo prav, kaj je s tem mislil: besedilo ene takih pesmi je zapisal v nemščini, vendar ji med slovenskimi svatbenimi pesmimi ne najdemo vzporednice. Na pragu novega doma nevesto sprejme (spet smo lahko začudeni) kuharica (!) s hlebom kruha in nožem na njem. Nevesta hlebec prereže v znamenje, da ga bo odslej pekla in rezala ona, nakar jo ženin odpelje k staršem s prošnjo, naj jo sprejmejo. Med gostijo se vrstijo napitnice, pripovedujejo anekdote, zastavljajo si uganke (Po kateri cesti se ni še nihče vozil – po mlečni, rimski; Kaj vsi naredimo preden vstanemo – gremo spat, ležemo; Kaj manjka enemu dobremu čevlju – dober par). Vmes plešejo, pojejo, starešina skrbi za prijetno razpoloženje, zbirajo darove za nevesto, za godce, za kuharico. K darovanju povabijo godci, besedilo je navedeno spet le v nemščini, slovenska so tokrat poimenovanja

poklicanih, npr. vojarna, tovarš. Na gostijo pridejo kot nepovabljeni gostje tudi voglarji, vendar po Urbasu le tedaj, če se je kdo poročil že drugič (npr. vdove, vdovci). Gostije trajajo od ponedeljka (včasih od nedelje) do petka, zadnja jed, s katero postrežejo, pa je pogača ali pa štruklji. Seveda pa take gostije lahko prirejajo le bogati, pri revnejših pa je vse preprosteje, imajo le enega godca. Razlike so tudi po pokrajinah. Slovenci nimajo svojih izvirnih *plesov*, pleše se le polko, valček, kolo kot južnoslovanski ples pa le pod Gorjanci. Tudi nevestina obleka je vedno preprosta, a ne bela, največkrat temna, predvsem pa enobarvna, lepši je naglavni okras s trakovi, vpletenimi v kite, belokranjske neveste imajo šapelj z bleščicami, notranjske pa čelni trak.

Zelo kratko so predstavljene *šege ob rojstvu in krstu*. Začuden smo, da krstitke (misli verjetno krstno gostijo) osmi dan po krstu imenuje kar sedmina. Za Kranjce pravi, da imajo otroke sicer radi, imajo jih navadno več, vendar jim ne posvečajo prevelike pozornosti; prva leta jih pustijo tekati okoli le v srajčki, edino, česar jih naučijo je, da znajo moliti, s petimi leti pa so že pastirji. Na Kranjskem naj ne bi poznali skupnih občinskih pastirjev, zato morajo to delo prevzeti otroci in starci, ki za drugo delo niso več sposobni. Od *otroških iger* omenja rihtarja biti, ristanc (poskakovanje po eni nogi), klinčkanje, razne igre z žogo (med otroške igre pa seveda ne sodi plezanje na mlaj, ki je fantovska šega), omeni še *miklavževanje*, *tepežkanje* in celo snežaka s pipo v ustih, ki ga naredijo za pusta. Na *pustni torek* nabašejo stare obleke s slamo in takega kurenta sežgejo ali vržejo v vodo, na pepelnično sredo pa vlačijo ploh.

Od *šeg ob smrti* omeni čutje pri mrliču in jokavke oz. naricalke v Beli krajini, s pripombo, da šega že zamira. Uskoki imajo navado, da mrtvemu, ko ga položijo v krsto, dajo na obraz majhno masko (morda je

misllil mrtvaški prt), pa tudi sicer naj bi v krsto priložili kakšen predmet, ki ga je imel pokojni rad.

Natančneje poroča tudi o *polšjem lovu* in o pasteh, brez pokrajinskih značilnosti opiše moško nošo in polhovko kot splošno moško pokrivalo, pri *prehrani* navede zelje, repo, močnate jedi, predvsem ajdove žgance, pri gospodarstvu pa *vinogradništvo* in vinske kleti, ki so ob dobri letini vsem na stežaj odprte, vendar pa so ljudje tam, kjer je doma vino, »nasilni, nezaupljivi, trmasti«, po drugi strani pa »pošteni in odkriti, pripravljene pomagati sosedom«. Pri *trgovini* omenja mešetarje in likof po sklenjeni kupčiji, pri *obrteh* pa suhorobarstvo (Ribnica) in sitarstvo (Stražišče pri Kranju).

Poglavje o *mitih, povedkah in ljudskih pesmih Slovencev*, je tako za Koroško kakor tudi za Kranjsko je napisal jezikoslovec, dialektolog, slovstveni zgodovinar in narodopisec **Johann Scheinigg** (Janez Šajnik) (1851–1919).¹⁷ Rodil se je v Borovljah, v gimnazijo je hodil v Celovcu, študiral je v Gradcu, bil profesor najprej v Beljaku, nato pa do upokojitve leta 1877 profesor za latinščino, grščino in slovenščino na celovski gimnaziji; umrl je v Celovcu. Kot jezikoslovca in dialektologa ga je posebej zanimalo slovensko rožansko narečje (o tem je pisal v *Kresu* in to je bilo večkrat ponatisnjeno), izzivala so ga tudi etimološka vprašanja (npr. izvir imena Celovec), razpravljal je o osebnih in krajevnih imenih boroveljskega okraja. Raziskoval je koroško slovensko slovstveno zgodovino in pisal v *Kresu* o Urbanu Jarniku, Matiji Ahaclu, Ožbaldu Gutschmannu, o ljudskem pesniku in dramatiku Andreju Šusterju Drabosnjaku. Posebno pozoren je bil do slovenskega ljudskega

¹⁷ France Kotnik, Scheinigg (Šajnik) Janez. V: *Slovenski biografski leksikon*. 9. zv. (ur. Alfons Gspan). Ljubljana 1960, 214–215, dostopno na: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi540755/#slovenski-biografski-leksikon>.

izročila, šeg in navad, ljudskih pripovedi, pregovorov, rekov, ugank, predvsem pa ljudskih pesmi. Zapisoval jih je v krajevnih govorih in tako je nastala zbirka *Narodne pesni koroških Slovencev*,¹⁸ ki vsebuje na skoraj 470 straneh malega oktavnega formata nad 900 pesmi. Ob vsaki je zapisano, kje jo je zapisal, oziroma kje jo je našel že zapisano, in jo prevzel za svojo zbirko.

Scheiniggov prispevek v delu nadvojvode Rudolfa bi zaslužil posebno pozornost posebej raziskovalcev *mitoloških vprašanj*. Kot najvažnejše omenja sončne mite, boj luči in teme: pravi, da se ta boj pojavlja trikratno, kot boj sonca z nevihtnimi oblaki, vsakodnevni boj dneva in noči in enkrat letno, ko sonce skoraj zgubi moč in mu pomaga mlado pomladansko sonce, ki premaga zle zimske demone. In to je po njegovem mnenju glavna vsebina vseh sončnih mitov. V nadaljevanju razpreda misli o nebeški svetlobi, o zlatem jabolku, ki ga ukrade vila ali vedomec - zlatoper, vse je povezano z zlatom, čudežni konj iz devete dežele z zlato grivo, zlata tekočina, s katero si junak pozlati lase – vse to so simboli sončne svetlobe. Na drugi strani usihajoč studenec, odmirajoča jablana, speča princeska, ki jo junak – vitez z zlatim orožjem reši, pa v ljudski domišljiji ponazarjajo umirajoče sonca. Narava, ki jo premaga zima, je devica, ki je žrtev zmaja (mačeha žrtvuje pastorko Marjetico zmaju, brat sveti Jurij pa jo reši). Našteva pa še druge motive – Trdoglava, Psoglavce, kot nov motiv so okameneli in v živali začarani, mačeha, ki preganjajo pastorko. Nadaljuje z mitom lune, kovača v luni oz. Kurenta, ki je prelisil smrt in poslej ne more ne v nebesa ne v pekel. Govori o motivu Lepe Vide in navede dva verza v nemščini. Med bogovi omeni gromovnika Peruna, nadalje tri sestre rojenice (posebno pri

¹⁸ *Narodne pesni koroških Slovencev* (zbral in na svetlo dal J. Scheinigg). Ljubljana, 1889. Povečan in s predgovorom opremljen natis je leta 1980 v Celovcu izdala Krščanska kulturna zveza.

Slovincih), ki pridejo k zibeli novorojenca in mu določijo usodo, nazorno opisane vile so zanj personificirani oblaki, prebivalci gozdov so škratje, divji možje, gorni možje, na Koroškem in na Gorenjskem je doma Pehtra, Pehtra baba, v Bohinjskem jezeru so vodni možje, ki potegnejo marsikatero dekle k sebi v globino. Razpiše se o jezerskih zgodbah, nadaljuje z verovanjem v volkodlake in vampirje, ki jim je sorodna mora – boginja smrti pri starih Slovanih, drugi demoni pa so še netek, glodež, torka, torklja, kurent (pravi mu slovenski Bakhus), Jutrman. Za vsakega navede njegove značilnosti, oz. kako po ljudskem verovanju ljudem škoduje oz. pomaga.

Posebna skupina, ki ji namenja pozornost, so *pravljice*, tiste o kačah, od hišnih (ož, vož) do kačje kraljice, bele kače, in pravljice o vragu, pa živalske pravljice in legende. Pri pripovedkah o turških bojih lahko sprosti pot svoji ljubezni do etimologije: lokalne povedke mu razložijo imena Črna Prst, Tabor, Mehovo, kot največje junake omenja Štempiharja, Lamberga, Martina Krpana, od humoristov pa Pavliho kot slovenskega Eulenspiegla in trapa kot neumnega Hansa pri Nemcih. Slovenci poznajo tudi zgodbe o desetem bratu in desetnici.

Posebno poudarja slovensko *ljudsko pesem*. Piše, da Slovincem izvir ljudskih pesmi nikoli ne presahne. Ljudske pesmi deli na religiozne (pogansko vsebino je prekril krščanski duh), zgodovinske (predvsem turški boji), legendarne, balade, romance. Pri vsakem tipu navede nekaj primerov. Več pove o pesmih o kralju Matjažu, splošno pa tudi o načinu petja in prav na koncu našteje še nekaj raziskovalcev oz. zbiralcev slovenskih ljudskih pesmi, od najstarejšega vira, tj. furlanskega zgodovinarja Nicolettija, Valvasorja do Dizme Zakotnika, Vodnika in njegovih posnemalcev, kakor pravi, Smoleta, Rudeža, Ravnikarja, Kastelca, vse do Prešerna, Stanka Vraza, Anastasiusa Grüna.

V knjigi o Koroški in Kranjski je tudi poglavje o **Kočevarjih**, ki ga je napisal **Karl Julius Schröer** (1825–1900),¹⁹ ki je svoj prispevek najverjetneje priredil po delih Jožefa Rudeža. Pri nekaterih objavah Schröer to tudi prizna, za druge pa so mu to dokazali (npr. Adolf Hauffen) s ponatisom Rudeževega izvirnega zapisa. Poglavje o Kočevarjih vsebuje v glavnem kočevarsko zgodovino, narečje, nekaj je podatkov o noši (neveste so brez nakita), govori o t. i. hauzirarjih, potujočih trgovcih, največ pa o ljudskem slovstvu, ljudski cerkveni in posvetni pesmi, predvsem o baladah.

Ne gre prezreti, da je knjiga *Kärnten und Krain* bogato ilustrirana: večina ilustracij z narodopisno tematiko (noša, šege, predstave o bajnih bitjih itd.) je delo Jurija Šubica.

PRIMORSKA

Leta 1891 je v zbirki izšla kot naslednja knjiga *Küstenland* (Primorska), ki obravnava Goriško, Gradiško, Trst in Istro. Poročilo o ljudskem življenju na Goriškem (161–190) je prispeval grof in politik **Franc Coronini-Cronberg** (1833–1901).²⁰ Rodil se je v Gorici, študiral filozofijo in pravo in bil dolgo

¹⁹ Avstrijski filolog, rojen v Bratislavi, umrl na Dunaju. Veliko se je ukvarjal z Nemci na Madžarskem, mdr. je napisal knjigo o njihovi božičnih igrah (1862) in dve o narečjih (1863, 1864), besednjak kočevskega narečja (*Wörterbuch der Mundart von Gottschee*. Dunaj, 1870) in knjigo o Nemcih v Avstro-ogrski monarhiji (*Die Deutschen in Österreich-Ungarn und ihre Bedeutung für die Monarchie*. Berlin, 1879). Gl. Karl Julius Schröer <https://de.wikipedia.org/wiki/Karl_Julius_Schr%C3%B6er>. Omenjen je ob Jožefu Rudežu; gl. Milena Uršič, Rudež Jožef. V: *Slovenski biografski leksikon*. 9. zv. (ur. Alfonz Gspan). Ljubljana, 1960, 156, dostopno na: <<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi524204/#slovenski-biografski-leksikon>>. (Op. ur.)

²⁰ Avgust Pirjevec, Coronini-Cronberg Franz Karel, grof. V: *Slovenski biografski leksikon*. 1. zv. (ur.

župan v Šempetru pri Gorici, predsednik kmečke družbe in Slovincem naklonjen goriški deželni glavar, ki je slovel po popolni objektivnosti, čeprav ni mogel preprečiti naraščajočega nacionalnega boja; prav zato naj bi leta 1899 odstopil. Njegov oče je bil vzgojitelj Franca Jožefa in sam Coronini je bil njegov mladostni tovariš. Govoril je štiri jezike.

Coronini ocenjuje Slovence kot družabne, prisrčne in dobrosrčne. Pravi, da so prebivalci Goriške med seboj že tako pomešani, da je posameznike težko pripisati določeni etnični skupini (italijanski, slovanski, germanski). Kot posebnost poudarja, da si mnoge ženske služijo svoj kruh z delom v Egiptu, kamor so hodile kot dovilje, nekatere pa so se menda, tako Coronini, udinjale tudi dvomljivim poklicem. V prispevku je pregledno predstavil vsa področja ljudske kulture, tako tisti del, ki govori o raziskovanju ljudskega slovstva, kakor tudi ljudsko verovanje in z njim povezane šege in navade. Pripovedko o Zlatorogu razlaga kot eno najlepših povedk, govori o triglavski roži, o Bogatinu in njegovih zakladih, svoja raziskovanja usmerja v motive, npr. Faustov motiv, Lenorin motiv, zanimajo ga zgodbe o Turkih in še posebej po Turkih imenovani kraji (Turški križ, Turški klanec). Pripoveduje zgodbe o Kristusu, svetem Petru in svetem Janezu ali o Kristusu, ki ga spremlja hudič. Prav na široko pa govori o »resnični« (tako sam) zgodbi o Tonettu Busettu (spominja na eno najljubših otroških knjig *Tonca iz lonca*, ki je pred drugo svetovno vojno izšla v zbirki Slovenčeve knjižnice).

Prebivalci tega dela dežele spoštujejo izročilo prednikov, kar se najbolje kaže v *verovanju* v rojenice in druge vile, ki imajo po ljudski veri

Izidor Cankar in Franc Ksaver Lukman). Ljubljana, 1925, 85; Rudolf Klinec, Coronini-Cronberg, Franz Karel, prof. V: *Primorski slovenski biografski leksikon. 1. snopič*. Gorica, 1974. Oboje dostopno na: <<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi161422/#primorski-slovenski-biografski-leksikon>>.

svojo moč tudi nad živimi bitji. Pri *šegah* največ govori o *romanjih* in o *procesijah v čolnih*, opisuje tudi šagro, *ljudske ples* in *ljudske igre*, sicer pa zopet največ izvemo o svatbenih šegah. Coronini ne govori na splošno, temveč je pozoren na razločke med pokrajinami tega območja, tako npr. posebej omeni Soško dolino, Vipavsko dolino vse do Furlanije in do dolin pod Triglavom.

Za Trst je glavne značilnosti predstavil **Peter (Pietro) Tomasin** (1864–1925),²¹ katerega prispevek o tržaških Slovencih je pisan zelo čustveno in naklonjeno: vedno znova poudarja njihovo religioznost in globoko vero in na tej osnovi gradi poročilo o ljudskem življenju in kulturi. Pravi, da se kmet že takoj zjutraj, ko vstane, pokriža, in potem še pred jedjo in pred začetkom vsakega dela, vse zato, da bi priklical božji blagoslov, rad hodi na romanja v svete kraje, predvsem k Mariji na Sveto goro, vsak dan hodi k maši in se udeležuje vseh procesij (Rešnjega telesa, velikonočne in prošnjih procesij). Veruje, da pri vsaki nesreči lahko človeku pomagajo zakramentali (blagoslovljena voda in sveča, cvetnonedeljska butara). Na drugi strani pa je Slovenec tudi vraževeren: verjame v čarovnice (coprnice), ki da se srečujejo pri hudičevem plesu, verjame v zli pogled in v moro, ki tlači človeka v spanju. Edina zabava, ki jo poznajo, je praznik vaškega patrona,

²¹ Petra (Pietra, Petrusa) Tomasina ne omenja noben biografski leksikon. Iz dostopnih bibliografskih dejstev je razvidno, da se je ukvarjal posebej z zgodovino Trsta (*Reminiscenze storiche di Trieste dal secolo IV al secolo XIX*, 1890), pisal je o narodnostih v Trstu (*Die Volksstämmen im Gebiet Triest und in Istrien*, 1889; o tem je pod istim naslovom s podnaslovom *Eine ethnographische Skizze* pisal tudi v 19. letnem poročilu nemške državne višje realke v Trstu 1889), o zgodovini pošte (*Die Post und ihre historische Entwicklung*, 1894), o cerkvi in kapucinskem samostanu (*La Chiesa e l'antico Convento dei frati Cappucini fuori di Porta Cavana a Trieste*, 1896). Njegova zapuščina je shranjena v tržaškem arhivu, ki mu je že v času življenja podaril precej knjig in dokumentov, drugi so prišli v arhiv po njegovi smrti. (Op. ur.)

tj. šagra, in veselje na svatbah, ko celo plešejo, pojejo in pijejo. Življenje pa je težko, polja so slabo obdelana, zato mnogi zapuščajo domači kraj in se podajo čez morje, da bi v daljnih deželah našli srečo. Tisti, ki ostanejo doma, delajo kot zidarji in kamnarji, ženske pa kot prodajalke zelenjave in rož, perice in mlekarice. Poudarja, da so Slovenci šele pod Jožefom II. ponekod dobili nekaj samostojnih fará in nekaj slovenskih šol, vendar jim očita, da bi lahko bili tako jezikovno kakor tudi kulturno popolnoma samostojni, pa so, z redkimi izjemami, posebej po šegah in navadah bolj podobni Italijanom kakor drugim slovanskim narodom.

Ljudsko življenje Slovanov v Istri (Das Volksleben der Slaven in Istrien, 208–230), na splošno vseh v Istri živečih prebivalcev slovanskega rodu, ne pa morda posebej Slovencev, obravnava politik, publicist, profesor in duhovnik **Alois (Vjekoslav) Spinčić** (1848–1933).²² Rodil se je v Spinčićih v Istri, umrl na Sušaku (Reka). V Gorici in Trstu je študiral teologijo, bil leta 1871 sicer posvečen, vendar je v Pragi in na Dunaju nadaljeval študij zgodovine in geografije, postal profesor v Kopru in v Gorici in šolski nadzornik za okraj Koper. Leta 1892 je bil odpuščen, preselil se je v Opatijo, pozneje pa je skoraj do smrti živel v Zagrebu pri škofu dr. A. Bauerju. Deloval je na šolskem in kulturnem področju, bil soustanovitelj koprške in goriške čitalnice, predsednik Ciril-Methodove družbe. S podporo slovenskih prijateljev se je bojeval za vsestranske pravice narodnih skupin v Istri in imel pomembne politične funkcije. Kot profesor v Kopru je spodbujal in krepil narodno zavest tamkajšnjih Slovencev. Vsako prosto uro je izrabil,

²² Petar Strčić, Spinčić Vjekoslav. V: *Primorski slovenski biografski leksikon. 14. snopič* (ur. Martin Jevnikar). Gorica, 1988, 428–429.

da je spoznaval istrske vasi, pokrajino in kulturo, da se je lahko pogovarjal z ljudmi in jim prisluhnil. In tako so prav preprosti ljudje, poleg njegovih študentov, postali njegovi najboljši agitatorji. Italijanska zasedba tega ozemlja je zanj pomenila tragičen konec bogatega življenjskega delovanja.

V splošnem prispevku o življenju Istranov so posebej omenjene *Šavrinke*, ki so iz notranjosti Istre vsak dan prehodile dolgo pot do tržaške tržnice, kamor so na plečih nosile mleko, kruh sadje, zelenjavo in celo kurjavo, in tako preživljale družine. Na splošno piše *o romanjih, o praznikih* skozi vse leto, posebej pa *o božiču* in kolednikih, o petju pasijona in *obredih velikega tedna*, o velikonočni procesiji in posebej o velikonočnih jedeh, pri čemer posamične našteje (pogačo, kuhano šunko ali ovčjo pečenko, pečene purana, česen ali hren, torej vse, kar je bilo po starem izročilu treba darovati sončnemu bogu). Udeležba pri *telovski procesiji* je obvezna za vse člane družine, razen za gospodinjo. Cvetlice, ki so jih trosili okoli cerkve, so potem pobrali in z njimi doma pokadili bolnike ali jih zažgali pred neurjem. Enako moč naj bi imele tudi na cvetno nedeljo blagoslovljene oljke. Poseben pomen imajo tudi *žegnanja* in *letni sejmi*, ko trgovci postavijo svoje stojnice, ljudstvo pa na prostem pleše in poje. Edini praznik, ki ni povezan s cerkvenim letom, je *pust*: skupine maskiranih moških, z rogovi na glavi in z do štiri kilograme težkimi zvonci za pasom (od tod ime zvončarji), plešejo po vaseh. Poudarja, da se je ta tradicija v Istri in okolici ohranila do današnjih dni in jo še vedno vsako leto organizira *fantovska skupnost*. Pove še, da so zvončarji »antipod« slovenskim škoromatom iz bližnjih Brkinov, ki držijo v eni roki gorjačo, v drugi pa vrečo pepela, s katerim obmetavajo ženske in otroke. Poseben lik pa je Pust, s cunjami nagačena lutka, ki jo na pepelnično sredo sežgejo ali zakopljejo.

Tudi ko poroča o *navadah in šegah od zibeli do groba*, se ne ustavlja ob vsaki etnični skupini posebej. Pri porodu na splošno pomaga vaščanka, ki ji zaupajo, »slovanske žene« pa so zavračale celo izprašane babice. Otroka morata oče in boter takoj nesti h krstu, tudi pozimi, pa naj bo pot do cerkve še tako dolga, porodnica pa nekaj tednov ne sme iz hiše. Fantje so smeli na obisk k dekletu šele po sprejemu v fantovsko družbo, pri izbiri zakonskega druga je bilo treba upoštevati voljo staršev, odgovor na snubljenje je bil simboličen: šopek je pomenil privolitev, pelinova vejica pa zavrnitev. Poročni dan je opisan natančno, po prvinah, začeni s prihodom ženina na nevestin dom in s predstavljanjem ene ali več lažnih nevest, z metanjem konfetov ali hlebčkov kruha med gledalce, sledijo poročna gostija, obdarovanje in nočni odhod novoporočencev v novi dom. Opisani so posamezniki, ki so imeli na svatbi določene naloge, zanje pa so praviloma navedena le hrvaška poimenovanja (barjaktar, stari svat, starejšina). Ob boleznih se zatekajo k domačim zdravilom in k domačim zdravilcem. Pred smrtjo je treba paziti, da umirajoči ni sam, da pokličejo duhovnika, ki mu podeli poslednje maziljenje. Žalno obleko morajo sorodniki nositi vse leto, ženske naj bi nosile dolgo žalno ogrinjalo. Stara navada je glasno jokanje, ki se ponavlja v časovnih presledkih, med tem ko leži rajni na mrtvaškem odru, nato ponovno, ko ga položijo v krsto in celo med pogrebno mašo. Do samega groba smejo samo moški, ženske pa se vrnejo domov, kjer se glasno objokovanje nadaljuje s pesmimi, v katerih pokojnega hvalijo in ga prosijo, naj pozdravi vse sorodnike, ki so že v onstranstvu. Na koncu Spinčić še poudari, da se Slovenci v Istri skoraj ne razlikujejo od Hrvatov: ne samo, da so oboji postavni in močni, da dosegajo visoko starost, vsi so tudi zelo delavni, tenkočutni, nadarjeni in vedoželjni.

SLOVENCİ V ZALSKI IN ŽELEZNI ŽUPANIJI

Madžarska je v delu nadvojvode Rudolfa obravnavana kar v sedmih knjigah, ki so izhajale med letoma 1888 in 1902. Porabski Slovenci so našli svoje mesto v IV. knjigi (1896) te madžarske serije. V prispevku »Vendi v Zalski in Železni županiji« (Die Wenden im Zalaer und Eisenburger Comitatus, 259–270) jih je predstavil učitelj **Bálint (Valentin) Bellosics** (1867–1916).²³ Rodil se je v Rediču (Rédics) v Zalski županiji, oče je bil zemljiški najemnik pri Eszterhazyju, mama Karolina Pentek pa je bila iz slovenske družine. Po osnovni šoli je šel na učiteljske v Budim (del Budimpešte), potem pa zaradi zdravstvenih težav v Čakovcu, tam maturiral, se vrnil v Budimpešto na pedagoško akademijo, kjer je študiral madžarščino in zgodovino. Za zbiranje narodopisnega gradiva ga je v Budimpešti navdušil dr. Herrmann Antal. Rad bi bil poučeval v Čakovcu, vendar so ga poslali v Bajor na mejo s Hrvaško. V prostem času, predvsem poleti, je obhodil vse samotne kmetije območja, kjer je kmetoval njegov oče, in ker je bil v stalnem stiku z ljudmi, veljajo njegovi zapisi za zelo verodostojne. Spoznaval je navade, zapisoval pesmi in pravljice, raziskoval jezik in pisal o načinu življenja tamkajšnjega prebivalstva. V madžarskih strokovnih revijah je objavljenih več kot 100 njegovih člankov o narodnostih na Madžarskem, o pravljicah, slovenskih baladah, predstavil je Nemce v Bački in Južne Slovence, Šokce, Bunjevce, Srbe. V *Avstro-ogrski monarhiji v besedi in podobi* imenuje prebivalce Porabja najprej Vendi, potem pa se takoj popravi: »pravilno Slovenci«. Poleg opisa

²³ Halász Albert, *Hommage à Bellosics Bálint*. Lendava: Madžarska samoupravna skupnost občine Lendava, 2013, madžarsko-slovenska e-knjiga, dostopna na: <http://www.bellosicsbalint.info/fb_publikacija/index.html?lang=Slovenscina>. (Op. ur.)

noše in hiše razlaga patriarhalno družinsko življenje, se dotakne šeg ob krstu in ob smrti in je zelo natančen pri opisu ženitovanja, posebno kar zadeva slovenska poimenovanja za svate, ki imajo na svatbi posebne vloge.

ZA SKLEP

V »prestolonaslednikovem delu« (Kronprinzenwerk), kakor tudi imenujejo enciklopedično zbirko *Avstro-ogrska monografija v besedi in podobi*, imajo za preučevanje ljudskega življenja poseben pomen tudi zelo realistične ilustracije, tako predstavitve naselij in hiš, gospodarskih poslopij, orodja, noš, kakor tudi mnoge grafične ponazoritve šeg. Prav ilustracije bi lahko bile izziv za umetnostnega zgodovinarja in verjetno bi pri nas na tem področju zaoral ledino.

Zanimivo bi bilo vedeti, od kod ilustratorjem, posebno tistim, ki niso slovenskega rodu, tako poznavanje gradiva. Enega od odgovorov najdemo ponovno v že omenjenih *Obravnavah deželnega zbora kranjskega*; v letnem poročilu o zbirkah (1888) beremo:

Za najširše kroge namenjena razprava s podobami najlepših prazgodovinskih predmetov deželnega muzeja priobčila se bode v cesarjevi-
čevj knjigi; s tem delom pooblaščen slavn Dunajski umetnik Hugo
Charlemond je letošnjo pomlad v muzeju posnel dotične zbirke in ji
s popolno umetnostjo dovršil slike.²⁴

²⁴ *Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani (Bericht über die Verhandlungen des krainischen Landtages zu Laibach)*. Zv. 28, od 20. januarja do 21. junija. Ljubljana/Laibach 1888, 138 (slov.), 139 (nem.). Letno poročilo.

Prav omenjenega slikarja, poleg Jurija Šubica in Feliciana Myrbacha, največkrat zasledimo kot avtorja ilustracij s slovenskimi motivi.²⁵

Kako odmevno je bilo delo *Avstro-ogrška monarhija v besedi in podobi* za zgodovino slovenske etnologije? Morda gradiva, ki ga ponuja za preučevanje ljudskega življenja 19. stoletja doslej še nismo dovolj ovrednotili. Vedno znova se vračamo k Valvasorju, Hacquetu in Linhartu, k Murku in Štreklju. Tako npr. v zborniku, posvečenemu stoletnemu razvoju slovenske etnologije²⁶ delo ni nikjer omenjeno.

Naposled vsaj s prevodom narodopisnih poglavij nadomeščamo to vrzel tudi z mislijo, da bo to spodbudilo poglobljenejši interes tako etnologov kakor strokovnjakov drugih ved, ki so v tej zbirki prispevale k spoznavanju Slovencev, kakor so jih videli pisci ob koncu 19. stoletja.

²⁵ Po naključju sem leta 1991 odkrila, kako si je slovenski slikar, ilustrator in karikaturist Hinko Smrekar (1883–1942) pomagal prav z ilustracijami iz obravnavanega dela, ko je zasnoval motive za igralne karte *Slovanski tarok*. Karte so bile zaradi slikarjeve panslavistične usmeritve z odlokom 14. avgusta 1916 prepovedane, januarja 1918 pa spet dovoljene. Izbral je motive iz ljudskega življenja vseh slovanskih narodov, predvsem šeg in noše, glasbil in plesov. Gl. Helena Ložar - Podlogar, Narodopisni motivi na tarok kartah Hinka Smrekarja. V: *Smrekarjev tarok* (Priloga h kartam). Ljubljana, 1992, 19–41.

²⁶ *Razvoj slovenske etnologije od Štreklja in Murka do sodobnih etnoloških prizadevanj. Zbornik prispevkov s kongresa Ljubljana, 24–27. oktobra 1995* (ur. Rajko Muršič in Mojca Ramšak). Ljubljana 1995.

MATERIALNA KULTURA SLOVENCEV
V DELU AVSTRO-OGRSKA MONARHIJA V BESEDI IN PODOBI
—
MED POLITIČNIMI INTERESI IN ARTEFAKTI*

—
Maja Godina Golija
—

Uvod

vet materialnega je področje bivanja, ki za razloček od drugih področij človeške eksistence obsega predmetno, to je svet artefaktov iz vsakdanjega, nedeljskega in prazničnega življenja, s krajšo ali daljšo življenjsko dobo, z večjim ali manjšim pomenom za pripadnike družbenih in etničnih skupin, pa tudi z večjo ali z manjšo pričevalnostjo o njihovi kulturi in življenju.¹ Zaradi lažje delitve in organizacije raziskovalnega ter muzejskega dela in sčasoma tudi že zaradi znanstveno zgodovinskih razlogov se je v etnologiji za to področje raziskovalnega zanimanja izoblikovalo

* Besedilo je različica poglavja Die Materielle Kultur der Slowenen im „Kronprinzenwerk“, objavljena v: Jurij Fikfak in Reinhard Johler (ur.), *Ethnographie in Serie. Zu Produktion und Rezeption der „österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild“*. Wien, 2008, 242–254. Avtorica je podrobneje obravnavala tudi Stavbarstvo slovenskega etničnega ozemlja v delu Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, obj. v: *Traditiones* 31 (1), 2002: 91–98. (Op. ur.)

¹ Thomas K. Schippers, Od predmetov do simbolov. Spreminjajoče se perspektive pri proučevanju materialne kulture. *Etnolog* 12, 2002: 134.

ime materialna kultura.² Že od njenih začetkov je v posameznih evropskih deželah to področje – poleg sestavin duhovnega življenja – pritegnilo raziskovalce ljudske kulture. Noša in stavbarstvo sta bili že v 19. stoletju zelo priljubljeni temi raziskovanja evropskih narodopiscev, ki so prav na osnovi preučevanja teh sestavin predmetnega sveta določali etnogenezo in kulturni razvoj posamičnih narodov, pa tudi njihov estetski čut in umetniško ustvarjalnost, ter jih razvrščali v različne kulturne tipe in kulturna območja.³

V ospredju zanimanja tedanjih raziskovalcev so bili le nekatere značilnosti materialne kulture: predvsem njihova izvirna oblika in starost, estetska vrednost in slikovitost, materialna vrednost in posebnost, le redko funkcija. Zato se je z razvojem etnoloških metodoloških izhodišč in s spreminjanjem raziskovalnih pogledov po drugi svetovni vojni, pa tudi zaradi naglega spreminjanja materialnega sveta zaradi industrializacije, urbanizacije in globalizacije zanimanje za tako usmerjeno raziskovanje materialne kulture zmanjšalo. Že leta 1967 je Sigurd Erixon v članku »Evropska etnologija v našem času« opozoril na ponovne potrebe po raziskovanju materialne kulture, vendar s sodobnejših, do tedaj zanemarjenih izhodišč: »Kar je zdaj potrebno, je predvsem študij materialne kulture na obeh ravneh, na konkretni in na abstraktni, in to v njenem razmerju z navadami in območji duševnih zamisli.«⁴

² Karl-Sigismund Kramer, „Materielle“ und „geistige“ Volkskultur. V: *Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde* (1969) 1970, 82.

³ Maja Godina Golija, Contemporary appropriations of culinary tradition in Slovenia. *Traditiones* 41 (2), 2012: 101.

⁴ Sigurd Erixon, European Ethnology in our Time. *Ethnologia Europaea* 1, 1967: 10.

Povečano zanimanje za to tematiko se je nadaljevalo in oživelozlasti v 70. in 80. letih 20. stoletja, ko je nastala vrsta razprav o metodoloških izhodiščih raziskovanja materialne kulture. Nove paradigme so opredeljevale obravnavo posameznih objektov materialne kulture z vidika njihove nekdanje in sodobne uporabne vloge ter njihove povezave z drugimi kulturnimi sestavinami in dogajanji.⁵ Danes etnologija razume objekte in materialni svet v njihovem širokem pomenu, kot indikatorje oz. znake za razumevanje in raziskovanje kulturnih procesov in družbenih dogajanj. Predmeti iz materialnega sveta torej niso nikoli opazovani zgolj zaradi njih samih (npr. zgolj kot objekti izredne estetske ali materialne vrednosti), temveč kot mogoče poti za razumevanje družbeno-ekonomskih oz. družbeno-kulturnih procesov.⁶

V obsežnem delu *Avstro-ogrška monarhija v besedi in podobi* (1885–1902) so avtorji namenili precejšnjo pozornost predstavitvi materialne kulture v monarhiji živečih narodov. Želeli so si namreč, da bi bile te izčrpne in bogato ilustrirane knjige etnografsko delo, ki po svojih dosežkih ne bi zaostajalo za strokovno ravnijo drugih etnografskih študij, hkrati pa naj bi bile knjige za bralce tudi spodbudne in poučne, predstavljale naj bi celotno podobo domovine in v njej živečih ljudstev, bogastvo njihovih kultur. To pa naj bi okrepilo občutek pripadnosti monarhiji.

Materialno kulturo posamičnih ljudstev so avtorji obravnavali v razdelku »K narodopisju« (Zur Volkskunde), in to v poglavjih o ljudski kulturi,

⁵ Prim. Karl-Sigismund Kramer, Nav. delo v op. 2; Sergei A. Tokarev, Von einigen Aufgaben der ethnographischen Erforschung der materiellen Kultur. *Ethnologia Europaea* 2, 1972: 163–178; Günther Wiegmann, „Materielle“ und „geistige“ Volkskultur. Zur den Gliederungsprinzipen der Volkskunde. *Ethnologia Europaea* 4, 1970: 187–193.

⁶ Bernhard Tschofen, Sach-Geschichten. Über Sammlungen und die Kunst der Dingerzählung. V: *Österreichischen Museum für Volkskunde 1969–1994*. Wien 1994, 11–12.

šegah, pa tudi v poglavjih zunaj tega razdelka, npr. v poglavju o ljudskem gospodarstvu. Obravnave so vpete v ideološka in politična izhodišča, ki so zaznamovala nastanek tega dela in jih lahko razberemo iz uvodnega besedila nadvojvode Rudolfa k drugemu zvezku *Avstro-ogrška monarhija v besedi in podobi*:

Zato je še posebej v naši očetnjavi zelo pomembno gojiti etnografijo in njene pomožne vede, ker neodvisno od nezrelih teorij in strankarskih strasti zbirajo gradivo, iz katerega lahko izhajata objektivna primerjava in vrednotenje različnih ljudstev.⁷

Etnografija in njene pomožne znanosti naj bi torej služile zbiranju materiala, pa tudi različnih virov o sestavinah materialne kulture, posebej noše, orožja, stavbarstva in nekaterih značilnih, zlasti prazničnih, sestavin prehrane, to pa naj bi kar najbolj ustrezalo tedanjim političnim ciljem in državnim interesom.

Tako zbran in podan material, predstavljen v obsežnem in bogato ilustriranem knjižnem delu, naj bi prinesel tako v in tudi zunaj monarhije čast njeni celoti in tudi njenim delom. Prebivalcem monarhije pa naj bi spodbudil samozavedanje o lastnem znanstvenem in umetniškem pomenu.⁸

Avtorji besedil so upoštevali življenje prebivalcev monarhije in ljudske posebnosti, ki so po njihovem mnenju najpomembnejša tema tega dela. Te značilnosti so nastale in se obdržale v odvisnosti od značilnosti dežel, podnebja, narave in sestave tal. Ali, kakor je bilo poudarjeno v uvodnem besedilu:

⁷ Erherzog Rudolf, Einleitung. V: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. [Bd. 2] Übersichtsband.* Wien, 1886, 6.

⁸ Nav. delo, 7.

Vsi ti narodi in plemena, ti posamični tipi, njihovi tako spreminjajoči se dialekti in navade, načini življenja. bivališča, različni viri zaslужka, njihova praznovanja, zabave in šege, stare noše in orožje, znanje, ljudska poezija, njihov razcvet in uspeh v mejah te monarhije – vse to bomo skušali podati v teh knjigah, kakor je bilo zvesto prisluhnjeno življenju.⁹

Metodološka izhodišča, ki so vodila pisce, so bila še pod močnim vplivom romantičnih nazorov o ljudski kulturi, le v manjši meri so bila razsvetljska in pozitivistično naravnana. Zanimalo jih je predvsem bogastvo ljudske kulture posamičnih narodov, enkratnost njihovega ustvarjanja in duhovnega življenja, starost, slikovitost in ohranjenost tradicije. Tovrstni model znanstvene obravnave prebivalcev avstro-ogrske monarhije pa je ustrezal tudi njenim političnim ciljem. S prikazovanjem pomembnosti in bogastva ljudskih kultur se je večal in krepil tudi njen ugled kot celote – ugled monarhije, pravične in velikodušne matere vseh narodov.

Še posebej so bila ta izhodišča pomembna za majhne narode, npr. Slovence, ki so se z bogastvom in slikovitostjo svoje ljudske kulture lahko vsaj navidez kosali s številčnejšimi in politično vplivnejšimi narodi v monarhiji. Zaradi tega so začutili tudi večjo pripadnost k monarhiji in močnejšo spodbudo za skupno bivanju v njej.

Vsaka nacionalna skupina, ki se po jeziku, šegah in deloma drugačnem zgodovinskem razvoju čuti ločena od drugih narodnih delov, bo povsem pomirjena z dejstvom, da je njena individualnost našla ustrezno razumevanje in priznavanje v znanstveni literaturi monarhije, hkrati pa bo s tem povabljena, da išče svoje duhovno težišče v Avstro-Ogrski.¹⁰

⁹ Nav. delo, 15.

¹⁰ Nav. delo, 6.

MATERIALNA KULTURA SLOVENCEV

Materialna kultura, tudi materialna kultura Slovencev, ki je poglavitni predmet našega zanimanja, je v delu *Avstro-ogrška monarhija v besedi in podobi* obravnavana na način, značilen za številna etnografska in topografska dela, ki so nastala v 19. stoletju. Pisci so jo obravnavali v različnih zvezkih *Kronprinzenwerk* ločeno, tako da je podoba materialne kulture Slovencev razdrobljena med obravnave pokrajin (npr. Kranjske, Koroške, Štajerske, Goriške itn.) in izbranih kulturnih sestavin (stavbarstva, noše, prehrane, delno gospodarstva idr.). Pri tem so iskali tipičnost ljudske, tako tudi materialne kulture Slovencev, le delno so upoštevali krajevne in časovne razlike med kulturnimi pojavi, popolnoma prezrta je bila v obravnavi socialna razsežnost gmotnega sveta.

O LJUDSKEM STAVBARSTVU

Tako je Johann Franke pri obravnavi kmečke hiše na Kranjskem podal le formalni opis hiše velikega kmeta - posestnika, ki je z družinskimi člani in posli živel v nadstropni, mogočni zidani hiši, z več sobami. Številčno pomembnejših drugih skupin slovenskega prebivalstva v osrednji Sloveniji ni obravnaval. Mogočni kmečki dom, ki naj bi bil značilen za ljudsko stavbarstvo na Kranjskem, je podrobno opisal po prostorih. Vanj vstopimo skozi portal, narejen iz peščenjaka, ki ga krasi letnica zidave hiše. Prvi prostor je veža, ki se razteza po celotni širini hiše. V njenem gornjem kotu je ognjišče, ki je povezano s pečjo, postavljeno v glavni sobi – »hiši«. Poleg njega so še štedilnik in kotli za pripravo svinjske hrane ter različna kuhinjska oprema in posode. Iz veže levo vodijo vrata v večjo sobo, ki je glavni bivalni prostor. Podrobno je opisano pohištvo in njegova postavitve v prostoru, peč in stensko okrasje. Desno vodijo vrata v kamro, kjer so

zakonska postelja, pisano pobarvane omare za oblačila in čebri za meso. Pod vežo je klet, iz veže pa vodijo stopnice v prvo nadstropje, kjer so spalnice hčerk in dekel ter njihove skrinje za obleko. Nad shrambo v pritličju je v prvem nadstropju shramba za žito s skrinjami. Poleg kmečke hiše je Franke opisal tudi glavna gospodarska poslopja, ki so bila značilna samo za velike kmete na Kranjskem, manjši takšne posesti niso imeli. Kot mogoče vzroke za razlike od opisanega – tipičnega kmečkega doma je omenil le delitev parcel in sestavo ter obliko zemljišč, ki so lahko bile razlog, da je bil kmečki dom postavljen ob cesti s krajšo - čelno stranjo, drugi vzroki za razlike v kmečkem stavbarstvu niso omenjeni.¹¹ Na koncu opisa stavbarstva na Kranjskem je kratko opisal kmečke domove na Krasu in v Beli krajini ter hrvaške vplive na ljudsko stavbarstvo.

Obravnavana kmečka hiša in gospodarska poslopja niso predstavljena v povezavi z življenjem kmečke družine na posestvu in njenimi gospodarskimi dejavnostmi ter potrebami, torej s funkcionalnega vidika. Naj omenim, da so v skupnem poglavju o kmečkem domu na Kranjskem in na Koroškem obravnavane tudi nekatere grajske stavbe in tipologija naselij v teh dveh pokrajinah.¹² Na kratko so opisane tudi značilnosti stavbarstva v mestih in trgih v teh pokrajinah, za katere je avtor menil, da se ne ločijo zelo od značilnosti stavb premožnih kmetov.

Podoben način obravnave kmečkega stavbarstva je značilen tudi za obravnavo drugod živečega slovenskega kmečkega prebivalstva. Podan je opis osnovnega tipa hiše: ta je sestavljena iz veže, kuhinje, sobe in sprednje

¹¹ Johann Franke, Burgen, Ortsanlagen und Typen von Bauernhäusern. V: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. [Bd. 8] Kärnten und Krain*. Wien, 1891, 397.

¹² Nav. delo, 396.

kamre, opisani so pohištvo, peči in ognjišča, stensko in hišno okrasje.¹³ Hiše so opisane statično in sinhrono, brez vključitve diahronnega vidika in sprememb ter inovacij, ki so bile značilne prav za obdobje, ko je nastalo delo *Avstro-ogrška monarhija v besedi in podobi*.

Konec 19. stoletja je namreč čas, ko so tudi na slovenskem podeželju premožnejši kmetje namesto ognjišč in črnih kuhinj uvajali zidane, nekoliko pozneje tudi železne štedilnike. Štedilnik se je v kmečkih domovih na Slovenskem začel pojavljati v petdesetih letih 19. stoletja, torej je pomembno označil spremembo ljudskega stavbarstva v času nastanka *Kronprinzenwerk*. Najprej se je ta inovacija uveljavila v domovih premožnejših kmetov, vendar jo je moč zaslediti v drugi polovici 19. stoletja tudi pri novih stavbah.¹⁴ Slamnate strehe in strehe iz skodl so najprej začeli zamenjevati z opečnimi premožni kmetje, saj so že navzven kazale na premožnost gospodarja, postopno so se razširile tudi pri drugih hišnih posestnikih. Tudi pri notranji opremi bivalnih prostorov so se pri premožnejšem kmečkem prebivalstvu že uveljavljali tedaj modni in od meščanov prevzeti pohištveni kosi. To so bile različne omare, kredence in stoli, ki so nadomeščali do tedaj na podeželju bolj priljubljene klopi.

O HRANI

Hrana slovenskega prebivalstva monarhije, predvsem vsakdanje jedi in jedilni obroki, je v navedenem delu obravnavana na kratko. Opisi se razlikujejo od zvezka do zvezka, to je od obravnave ene pokrajine do druge. Nekateri

¹³ Nav. delo, 401 in 402.

¹⁴ Irena Keršič, Oris stanovanjske kulture slovenskega kmečkega prebivalstva v 19. stoletju. *Slovenski etnograf* 23–24, 1991: 346.

pisci so se odločili, da njene poglavitne značilnosti podajo strnjeno v krajših odstavkih besedila, drugi, da jo obravnavajo sproti v povezavi s sestavinami ljudske kulture, predvsem z različnimi praznovanji in šegami. Zato so predstavljene zlasti nekatere praznične jedi, malo pa izvemo o preprostih jedeh, ki jih je večinsko prebivalstvo uživalo ob delavnikih. Večkrat so podane samo sestavine, iz katerih jih pripravljajo.

Po opisih so Slovenci ob delavnikih največkrat uživali jedi, skuhane iz stročnic, korenovk in zelja. Poleg tega so pojedli še veliko močnika in zelo priljubljenih ajdovih žgancev, Primorci in Kraševci pa polente. Hrana je bila na hribovitih območjih alpskega in obalpskega sveta bogato zabeljena, na vinorodnih območjih pa je bila manj izdatna in pogosto pomanjkljiva. Tu so gospodinje zaradi zahtevnega dela v vinogradih kuhale le enkrat na dan, za druge obroke so uživali ostanke jedi glavnega jedilnega obroka. Za koroške Slovence sta Franzisci in Waizer zapisala, da so njihove glavne jedi žganci in kaše, kadar je letina ajde in prosa dobra, so tudi Korošci zadovoljni. Na Spodnjem Koroškem so bili pomembna jed zlasti ajdovi in koruzni žganci, v Zilji pa frika in polenta. Slovenci so ob koncu 19. stoletja meso uživali redko, največkrat le za praznike in pustne dni, ko so bili jedilni obroki pestrejši in obilnejši. Različne močnate jedi, predvsem iz kvašenega in vlečenega testa, so pripravljali za koledarske in osebne praznike. Najbolj priljubljene so bile raznovrstne gibanice, kvasenice in krapci, za poroke pa pogače in štruklji. Večkrat so omenjeni tudi božični kruhi, pečeni iz ajdove, ržene in pšenične moke, ki so bili sestavina božičnih šeg v različnih pokrajinah, naseljenih s Slovenci.¹⁵ Na Koroškem

15 Wilhelm Urbas, Zur Volkskunde; Das Volksleben der Slovenen. V: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. [Bd. 8] Kärntnen und Krain. Erstes Heft.* Wien, 1891, 345.

so namesto nemškega *klecebrot*a pekli praznični ajdov kruh z makom in medom, imenovan *hadnnnikl*. za veliko noč pa praznični kolač s cimetom in sladkorjem, imenovani koroški šarkelj. V tej pokrajini so bile priljubljene praznične jedi tudi flancati, nudelni in različni krapci.

Hrana je v delu *Avstro-ogrška monarhija v besedi in podobi* obravnavana na kratko, opisane so predvsem njene stare in praznične sestavine, številne novosti v prehrani na Slovenskem, značilne za konec 19. stoletja, pa so ostale popolnoma prezrte. Med novostmi, ki jih pisci niso navedli, so uveljavitev krompirja v dnevnih obrokih in uživanje številnih krompirjevih jedi v kmečkih in mestnih družinah ter pitje kave za zajtrk, ob tem pa so uživali kruh in ne žgance, kar je bilo zagotovo uveljavljeno vsaj pri premožnejših slovenskih kmetih. Zanimivi pa so razmeroma obsežni opisi odnosov Slovencev do hrane in njeno vrednotenje, kar avtorji besedil ponazarjajo s številnimi pregovori in ljudskimi modrostmi, ki kažejo na velik pomen hrane v vsakdanjem, predvsem pa prazničnem življenju Slovencev. Hubad je za štajerske Slovence navedel, da je morala biti hrana za svatbo obilna in najboljša ter da so za revne zbirali živila. V 19. stoletju so poroke na Slovenskem trajale več dni, zlasti pri bogatih kmetih. Ponekod je svatba trajala celo od nedelje do petka. Na bližnjo okolico, predvsem sorodnike in sosede, so morale narediti kar najboljši vtis in prikazati gostitelja kot ekonomsko močnega, radodarnega in okolici naklonjenega gospodarja.¹⁶ Razesipnost s hrano in pijačo je bila med slavji v močnem nasprotju z vsakdanjo skromnostjo in enoličnostjo jedilnih obrokov na Slovenskem.¹⁷

¹⁶ Nav. delo, 368.

¹⁷ Nav. delo, 366.

O OBLAČENJU

Noša ali oblačilni videz sta v opisu ljudske kulture Slovencev predstavljena nekoliko obsežneje kot prehrana. To lahko pojasnimo s še vedno vplivnimi romantičnimi izhodišči piscev, ki so tudi v noši iskali oblike ljudske ustvarjalnosti, izvirnost in bogastvo tradicije ter estetski čut posameznih narodov. Tako je v uvodu *Kronprinzenwerk* zapisano, da želijo bralcem v sliki in besedi predstaviti življenje narodov monarhije, z vsem bogastvom njihovih šeg in noš, pa tako tudi Slovence, za katere so značilne pisane in slikovite noše.¹⁸ Vendar z obžalovanjem ugotavljajo, da so v času obravnave na slikovito in značilno podobo oblačilnega videza že vplivale industrializacija in boljše komunikacijske poti, ki so tudi prebivalcem slovenskih pokrajin prinesle nove vrste blaga, modne dodatke in kroje oblek. Kljub temu so pisci obravnavali samo staro, nespremenjeno podobo noše, za katero so bili na večini kranjskega ozemlja pri moških značilni visoki, ozki škornji, usnjene hlače do kolen, kratek suknjič - kamižola, pod katero so oblekli belo srajco in brezrokavnik s številnimi kovinskimi gumbi. Pozimi so se še vedno pokrivali s pokrivali iz ovčje kože in s polhovkami. Za ženske so bile značilno pokrivalo avbe, s širokim črnim ali bogato vezanim zlatim trakom, ki pa so vedno bolj izginjale, medtem ko so se še ohranile peče, velike bele naglavne rute. Priljubljene so bile tudi svilene rute, ki so pokrivalale prsi in tilnik. Na delu vzhodnega in južnega slovenskega etničnega ozemlja se je ohranila še bela - lanena noša. To so pri moških sestavljale značilne široke hlače, čez katere so oblekli dolgo srajco, ki so jo prepasali s širokim rdečim pasom. Čeznjo so pozimi in ob praznikih oblekli rdeč brezrokavnik. V hladnejšem vremenu so moški čez lanena oblačila nosili še

¹⁸ Nav. delo v op. 7, 14.

krajše plašče ali suknjiče v temnejših barvah. Ženske so bile na tem območju oblečene v modre suknene brezrokavne obleke, pod katerimi so nosile bele rokavce. Glavo so si pokrivalo z ruto, ki je imela bogato izvezene robove. Razširjeni so bili tudi dolgi ženski suknjiči, ki so jih oblekle čez do kolen segajoča nagubana krila. Franz Hubad je za Štajersko omenil, da so bile v času nastanka opisa noše še zelo priljubljeno obuvalo Slovencev cokle, ki so jih izdelovali domači mojstri. Predvsem so bile razširjene na hribovitih vzhodnoslovenskih območjih. Tu so izdelovali tudi loden, ki so ga pogosto uporabljali za izdelavo vrhnjih oblačil.

Tudi v opisu kmečke noše na Koroškem sta Waizer in Franzisci zapisala, da počasi izginja in da je omejena zlasti na različne doline, ki se med seboj ločijo po posamičnih oblačilnih kosih. Menila sta, da se najizvirneje oblačijo Ziljani. Moški so nosili usnjene hlače do kolen in škornje, opazne telovnike s srebrnimi in kositrnimi gumbi, okrog vratu so si zavezali pisano svileno ruto, na glavi pa so nosili svileno čepico s cofom in klobuk iz klobučevine, okrašen s cvetjem in perjem. Še bolj posebna je bila po njenem mnenju noša Ziljank, ki so oblačile belo bluzo z bogato nabranimi rokavi in kratko, nabrano krilce, ki je segalo komaj čez kolena. Čez so nosile še bogato izvezen predpasnik, pod krilom pa bela in bogato okrašena spodnja krila. Krilo so stisnile z okrašenim pasom, čez prsi pa so si na poseben način položile ruto, ki so jo spredaj spele z okrasno sponko. Lično podobo Ziljank so dopolnili še čipkasta avba, umetelno pletene bele bombažne nogavice in nizki čevlji. V drugih koroških dolinah sta zasledila že močnejši vpliv mestne mode. Tudi med Korošci je bila priljubljena tkanina loden, uporabljali so ga za izdelavo moških oblačil, predvsem lovcev, gozdarjev, planšarjev in oglarjev. Nekatere značilnosti noše prebivalcev slovenskih pokrajin so obravnavane tudi pri opisu šeg, npr. poroke, vendar so vzroki

za poglobitve značilnosti in spremembe v oblačilnem videzu, podobno kot pri drugih sestavinah kulture, ostali nepojasnjeni.

SPLOŠNO O GOSPODARSTVU

Gospodarsko življenje posameznih narodov monarhije je v obsežnem delu *Avstro-ogrška monarhija v besedi in podobi* obravnavano v posebnih razdelkih na koncu obravnave vsake dežele in ne kot del vsakdanjega življenja in kulture, kakor je danes običajno v etnoloških monografskih delih. To je glede na izhodišča in zasnovo tega dela tudi razumljivo. Gospodarstvo jih ni zanimalo kot del narodove dejavnosti in ustvarjalnosti, ampak kot osnovno delovanje različnih subjektov, ki zagotavlja ekonomsko in politično moč monarhije. Takšen je tudi način predstavitve. Poleg zgodovinske in etnološke obravnave posamičnih gospodarskih dejavnosti so podani tudi nekateri statistični podatki o razširjenosti različnih proizvodnih dejavnosti in o njihovem deležu v gospodarstvu monarhije. Tako imamo v razdelkih »Narodnogospodarsko življenje« (Volkswirtschaftliches Leben) opise starih - tradicionalnih gospodarskih dejavnosti, ki so imele pri posamičnih narodih v monarhiji še vedno velik ekonomski pomen, poleg teh pa tudi opise tedaj najsodobnejših in najrazvitejših industrijskih obratov, rudnikov, trgovine in prometa.

Opis gospodarske dejavnosti Slovencev je povezan z opisom geografskih značilnosti nekaterih pokrajin, kjer so živeli, in z opisom najznačilnejših kmečkih stavb in gospodarskih poslopij. Med slednjimi je še posebej poudarjen in natančno opisan kozolec (Fruchtharfe), ki so ga zlasti na Gorenjskem, v osrednji Sloveniji in na Dolenjskem uporabljali za sušenje požetih žit, detelje in sena. V gospodarstvu Slovencev je bilo zelo pomembno pomembno poljedelstvo. Največ so pridelali pšenice, koruze,

ovsa, ajde, stročnic, krompirja, zelja in repe. Sadjarstvo še ni bilo posebej razvito, kakor bi po mnenju avtorja lahko bilo glede na ugodne klimatske razmere. Najpomembnejše je bilo v Vipavski dolini, kjer so zaradi ugodnega podnebja pridelali veliko češenj, marelic in grozdja. V drugih slovenskih pokrajinah so gojili predvsem jabolane, hruške in slive. Vinogradništvo je bilo pomembna in stara kmetijska dejavnost Slovencev, v vzhodnih in južnih pokrajinah je bila celo njihova osnovna gospodarska dejavnost. Zelo razširjeno je bilo tudi vrtnarstvo, saj so si skušali na podeželju in v okolici mest pridelati vrtnine za lastne potrebe sami. V ljubljanskem Krakovem in v Vipavski dolini pa je bilo osnovna gospodarska dejavnost, s katero so se preživljale številne družine, saj so vrtnine izvažali celo v tujino.

Zelo pomembna kmetijska dejavnost Slovencev je bila tudi živinoreja, predvsem govedoreja, konjereja in prašičereja. Manjši pomen sta imeli ovčarstvo in kozjereja, razširjeni predvsem na kraških območjih in ob morju. V vseh pokrajinah pa je bila zelo razširjena gojitev perutnine zaradi jajc, ki so jih v večjem številu tudi izvažali. Za slovensko prebivalstvo je imelo velik gospodarski pomen še čebelarstvo, saj so v tej panogi dosegli visoko strokovno raven, priznано tudi v tujini. Slovenski čebelar Janša je bil celo učitelj čebelarstva na Dunaju. Gospodarsko zelo pomembno je bilo še gozdarstvo, saj so gozdovi na Kranjskem obsegali kar 44,4 % ozemlja.¹⁹ Manj gospodarsko pomembna sta bila lov in ribolov.

Poleg obsežnih poglavij o rudarstvu in plavžih so za etnologe zanimivejša in poučnejša poglavja o industriji, trgovini in prometu v posamičnih pokrajinah monarhije. Zanimivi podatki so v prikazu nekaterih hišnih

¹⁹ Gustav Pirc, Land- und Fortswirtschaft, Jagd und Fischerei. V: *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. [Bd. 8] Kärnten und Krain. Erstes Heft.* Wien, 1891, 488.

industrijskih panog oz. domačih obrti, predvsem v izdelavi lesenih predmetov, lanenih izdelkov in sukna. V Idriji je bilo zelo pomembno tudi čipkarstvo, na Gorenjskem kovaštvo, v Kropi pa žebjarstvo. Steklarstvo, pohištvena industrija in usnjarstvo so imeli v tedanji industriji manjši obseg, saj so posamični obrati prodajali največkrat le na domačem tržišču. Podobno je bilo tudi z izdelki kemične in živilske industrije. Nekdaj cvetoče mlinarstvo in trgovina z žitom sta nekoliko zamrli zaradi spremenjenih prevoznih tarif, novih prometnih povezav in s tem povezane večje konkurence sosednjih pokrajin. Zelo veliki gospodarski pomen so imeli žimarstvo, sitarstvo in slamnikarstvo, saj so od teh dejavnosti živele številne slovenske družine. Žimarstvo ni bilo pomembno le na slovenskem ozemlju, temveč je bilo po obsegu proizvodnje najpomembnejše v celotni monarhiji. Z njim se je ukvarjalo prek 1000 oseb, ki so po domovih izdelovale žimnice in mreže za sita. V kamniški okolici je bilo zelo pomembno tudi slamnikarstvo. Letno so iz kranjskih, florentinskih, beneških, švicarskih in kitajskih slamnatih kit na tem območju izdelali okrog 1,5 milijona slamnikov.²⁰ Poleg tega so iz slame izdelovali tudi prtičke, torbice in različne košarice. S to dejavnostjo je bilo tesno povezano pletenje slamnatih kit po domovih, s katero se je v teh krajih ukvarjalo več tisoč moških, žensk in otrok. Večino slamnatih izdelkov so zaradi odlične kakovosti izvozili, podobno pa je bilo tudi z nekaterimi drugimi izvoznimi izdelki, npr. kovaškimi, livarskimi, tekstilnimi in kmetijskimi pridelki.

Pred zgraditvijo cest in južne železnice je veliko prometa potekalo po rekah. V času cesarja Karla IV. so močno povečali in izgradili cestno

²⁰ Johann Murnik, *Industrie, Handel und Verkehr. V: Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. [Bd. 8] Kärnten und Krain. Erstes Heft.* Wien 1891, 506.

omrežje, ki je povezalo ne le Dunaj z Jadranskim morjem, temveč tudi številne slovenske kraje. Trgovino je še posebej pospešila zgraditev južne železnice sredi 19. stoletja, ko je slovensko ozemlje povezala po eni strani s središčem monarhije, po drugi strani pa z njenimi mejnimi pokrajinami. Na ozemlju, kjer je prevladovalo slovensko prebivalstvo, so imela mednarodni trgovski pomen le nekatera večja mesta, večina trgovanja in sejmov pa je imela lokalni značaj.²¹

ZA SKLEP

Obsežno delo *Avstro-ogrška monarhija v besedi in podobi* je s svojo zasnovno, natančnostjo in bogastvom vsebine ter likovne opreme najpomembnejše delo za razumevanje življenja narodov monarhije ob prehodu 19. v 20. stoletje. Čeprav je nastalo iz jasnih ideoloških in političnih interesov, ki jih je moč razbrati tako v uvodnem delu kot pri obravnavi posamičnih sestavin kulture in življenja narodov v monarhiji, je z obravnavami obogatilo poznavanje njihovega načina življenja. Še posebej je to pomembno za poznavanje etnoloških značilnosti majhnih narodov, ki so bili v času nastanka tega dela še brez obsežnejših študij svoje ljudske kulture in življenja večinskega prebivalstva. Slovenci so prvo sintetično etnološko delo o svoji ljudski kulturi dobili šele čez dobrih pet desetletij, ko je leta 1944 izšel prvi zvezek *Narodopisja Slovencev*. Čeprav se niso uresničila pričakovanja in napovedi avtorjev besedil, da *Kronprinzenwerk* po svojih dosežkih ne bo zaostajalo za strokovnostjo tedanjih znanstvenih del, pa so deli posameznih knjig zaradi

²¹ Nav. delo, 508.

izvirnosti, natančnosti in izčrpnosti še danes nepogrešljiva strokovna literatura za poznavanje nekaterih področij ljudske kulture in zgodovine gospodarstva.

Materialna kultura je v delu *Kronprinzenwerk* obravnavana v skladu s tedaj prevladujočimi strokovnimi izhodišči, ki so nihala med še vedno živimi romantičnimi načeli in izhodišči mitološke šole na eni strani in le nekaterimi vplivi pozitivističnih pogledov na drugi strani. Največkrat so podani opisi le najopaznejših, po estetskem merilu najbogatejših in najzanimivejših sestavin materialne kulture (npr. najlepših kmečkih hiš, najzanimivejših gospodarskih poslopij in slikovitih elementov noš), medtem ko druga področja materialne kulture niso obravnavana ali o njih izvemo le malo (npr. hrana, nabiralništvo, bivanjske in higienske razmere itn.). Zanimivo je, da je gospodarstvo obravnavano posebej in ne kot del etnološke tematike.

Opisi ljudske kulture posameznih narodov pogosto ne presegajo poljudnih prispevkov iz tedanjih časopisov in literature, kar nekoliko zmanjšuje vrednost dela *Avstro-ogrska monarhija v besedi in podobi*. Prava vrednost tega obsežnega dela je predvsem v premišljeno zasnovani celovitosti obravnave življenja, umetniškega ustvarjanja in kulture posamičnih narodov, vse podano v pisani besedi in bogatih ilustracijah.²² Na enem mestu so izčrpno podane naravne značilnosti življenjskega okolja, kot tudi arheologija, zgodovina, etnologija, fizična antropologija, arhitektura, slikarstvo, kiparstvo, umetna obrt, literatura in gospodarstvo narodov v Avstro-Ogrski. To delo je torej izjemen dosežek skupine avtorjev v zadnjih, politično zahtevnih desetletjih monarhije, s katerim se tudi sto let pozneje lahko pohvalijo le redke evropske države.

²² R. Bendix, Zwischen Weitsicht und Druckbogenpedanterie. Der Veralltäglicung einer intellektuellen, politischen und ästhetischen Vision. V: *Ethnographie in Serie. Zur Produktion und Rezeption der „österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild“* (ur. Jurij Fikfak in Reinhard Johler). Wien, 2008, 60.

PRIPOVEDNO IN PESEMSKO IZROČILO
V DELU *AVSTRO-OGRSKA MONARHIJA V BESEDI IN PODOBI*

Monika Kropelj Telban

Uvod

Ičasu nastajanja monografske zbirke *Avstro-ogrška monarhija v besedi in podobi* je imelo raziskovanje in zbiranje ljudskega slovstva že dolgoletno tradicijo. Na Slovenskem so začeli v času prebujenja narodov izobraženci spodbujati zbiranje narodopisnega – posebej pesemskega – izročila slovenskega naroda. Prve smernice strokovnemu zbiranju in raziskovanju slovenskega ljudskega slovstva je zastavil Jernej Kopitar, ki je usmerjal tudi razvoj slavistike na graškem vseučilišču. Po ustanovitvi slavistične stolice na Dunaju (1849) je k razvoju filološke vede veliko prispeval Fran Miklošič, ki je sledil Kopitarjevemu prepričanju o pomenu ljudskega jezika za jezikoslovje. Raziskave ljudskega pripovednega in pesemskega izročila so se v tem času razmahnile, bile pa so še vedno pod vplivom mitološke šole, kar je opazno tudi v poglavjih o slovstvenem izročilu v tej zbirki.

Slovensko ljudsko pripovedništvo in pesništvo je v zbirki *Avstro-ogrška monarhija v besedi in podobi* predstavljeno precej neenakomerno. Medtem ko je Kranjski in Koroški odmerjeno samostojno poglavje o mitih, pripovedih in ljudskih pesmih spod peresa Janeza Scheinigga, je za druga

območja monarhije ljudskemu pripovedništvu in pesništvu namenjenih le nekaj skromnih strani v poglavjih o narodopisju teh dežel. Pri obravnavi ljudskega slovstva so bili posamezni avtorji različno izčrpni: Franz Hubad, na primer, ki je pisal o narodopisni podobi Štajerske, je tej tematiki namenil sorazmerno dosti prostora, prav tako tudi Valentin Bellosics v prispevku o Slovencih na Madžarskem. Razmeroma skromno je ljudsko pripovedno in pesemsko izročilo Kočevarjev opisal Karl Julius Schröer. Najmanj pa je predstavljeno ljudsko pesništvo Primorske. Medtem ko je Franz Coronini-Cronberg še z zgledi predstavil ljudske pesmi na Goriškem in v okolici Gradeža, pa skoraj ničesar ne izvemo o ustnem izročilu Slovencev v Istri in Trstu z okolico iz prispevka, ki ga je napisal Alois Spinčić.

V *Avstro-ogrski monarhiji v besedi in podobi* sta tudi poglavji o jeziku in literaturi slovanskih ljudstev: o slovenski književnosti je pisal profesor na graškem vseučilišču Gregor Krek,¹ priznan slavist tistega časa. Hrvaški jezikoslovec in literat Anton Klodič pa je predstavil jezik in literaturo Istranov,² a se je pri tem osredinil le na literaturo hrvaško govorečih prebivalcev tega polotoka.

Kakor se zdi, je bil Janez Scheinigg pritegnjen k tej monumentalni izdaji predvsem kot poznana avtoriteta za koroško in kranjsko ljudsko slovstvo tistega časa, saj je knjiga izšla leta 1891, torej pred izidom prvega snopiča Štrekljevih *Slovenskih narodnih pesmi*,³ vemo pa, da je bil Scheinigg

¹ Pogl. Die slovenische Literatur. V: *Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. [Bd. 8] Kärnten und Krain. Erstes Heft.* Dunaj, 1891, 429–448.

² Pogl. Slavische Sprache und Literatur. V: *Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. [Bd. 10] Das Küstenland. Zwetes Heft.* Wien, 1891, 231–249.

³ Karel Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi I–IV.* Ljubljana, 1895–1923 (zadnja snopiča je uredil Joža Glonar); odslej Š.

pred tem nekaj časa tudi kandidat za urednika te zbirke. V njegovih poglavjih o mitih, pripovedih in ljudskih pesmih Kranjske in Koroške je še močno čutiti romantični pogled na ljudsko pesništvo v duhu mitološke šole Gregorja Kreka in Davorina Trstenjaka, ki je bila v tistem času še zelo odmevna.

KRANJSKA

Tako je **Janez Scheinigg** že na začetku poglavja o pripovednem izročilu na Kranjskem poudaril pomen ostankov mitoloških pojmovanj in starih poganskih verovanj v bogove, pri tem pa ni pozabil povedati, da je stare bogove uspešno zatrlo krščanstvo. Spremenilo jih je v nekakšne demonske sile ali pa jih je v celoti spodrinilo. Nasprotno pa so se v ljudski domišljiji ohranila nižja mitološka bitja, na katera je bila cerkev precej manj pozorna. Pri tem je mislil zlasti na bitja, ki jih je ljudska domišljija videla v naravi – v gorovju, gozdovih, dolinah in jezerih.

V duhu tedaj prevladujočih razlag je poudaril, da zavzema najvišje mesto v predstavah ljudi mit o Soncu. Poudaril je mit o boju med svetlobo in temo, torej med Soncem in zimskimi demoni. Ta mit je, kakor je zapisal, mogoče zaslediti tudi v pravljicah, kjer se pogosto pojavi vitez v zlati opravi, ki gre v svet po zlato jabolko, zlato ptico ali pa po tri zlata peresa gospodarja Steklene gore, da bi rešil hirajočo princeso. Tudi pesemsko izročilo o Trdoglavu in Marjetici je razložil v luči omenjenega poganskega sončnega mita. S tem je povezana tudi poroka, ki sledi odrešitvi princese, simbolizira namreč združitev Sonca in Zemlje. Med bitja teme je prišel celo pravljичni lik mačehe, ki hoče uničiti pastorko, in razvijal svojo interpretacijo

naprej tako, da priskočijo na pomoč pastorki živali, ki poosebljajo Kristusa in ji pomagajo zato, ker je bila z njimi prijazna. Da bi podprl t. i. solarno teorijo, je pritegnil tudi druge pravljice, npr. pravljico o »Čudežnem begu« (ATU 313), kjer naj bi čarovnik – Scheinigg mu je nadel podobo hudiča – zasledoval sončevega junaka; prav tako tudi pravljico »Deklica brez rok« (ATU 706), v kateri so temne sile poosebljene v tašči ali ljubosumni sestri, pa tudi pravljice »Trije zlatolasi otroci« (ATU 707), »Voda življenja« (ATU 551) ter »Ptica, konj in zlata princesa« (ATU 550).

V ljudskih pravljicah in pesmih je Scheinigg odkrival tudi mit o mesecu in tako je, na primer, razložil Lepo Vido kot boginjo meseca, ki potuje od morja do morja, pravljico o »Človeku v mesecu« (ATU 330) pa kot lunarnega kovača, ki nenehno kuje in se mora dvanajstkrat v letu pomladiti.

Med poganskimi bogovi je omenil Peruna, ki je bil staroslovanski bog groma, in spomin nanj se je ohranil v legendi o sv. Eliji, kar je v stroki še danes veljavna razlaga. Med božanstvi je naštel še Rojenice kot boginje usode, ki naj bi bile – kot je zapisal – tri sestre z gorečimi svečami v rokah. Dalje je navedel bajeslovna bitja narave in demone, med njimi vile, ki so po njegovi razlagi personifikacije oblakov in privzemajo najrazličnejše podobe, zemlji pa prinašajo vlago, včasih lahko tudi povzročijo nevihte, grom in strele. Čatež – pol človek, pol kozel – naj bi bil slovanski Pan, Kurent pa slovanski Bakh. Med ostalimi bajeslovnimi bitji so še škrati malik - palček, ki prinaša v domove srečo, moro, divjega moža, divjo jago in Pehtro babo. Ta bajeslovna bitja naj bi Slovenci prevzeli od nemško govorečih sosedov. Po njegovi presoji so slovanskemu izročilu bliže liki, kot so torka, juterman, mital, netek ali glodež, hišna kača ož ali gož, kačja kraljica in bela kača, hudič ter izročilo o čarovnicah in čarovnikih ter o

volkodlakih, vampirjih in povodnih možeh.⁴ Pri tem Scheinigg ni pozabil opozoriti na motiv ugrabitve nečimrne lepoticice, ki jo v nekaterih ljudskih pesmih povodni mož odnese v vodne globočine, v duhu Prešernove pesmi o Urški in Povodnem možu. Tuj izvir je pripisal tudi bajeslovnim likom, kot so pesoglavci, polkonji, velikani in šembilje, ki da so prišli med Slovence pod vplivom antičnih izročil.

Omenil je tudi legende, predvsem pesmi in pripovedi o sv. Juriju, ki ubije zmaja; pripovedi o sv. Alojziju – človeku v mesecu; izročilo o sv. Andreju, ki je bil dvakrat rojen in o katerem je pozneje v disertaciji »Sežgani in prerojen človek« obširno pisal Milko Matičetov.⁵ Ni pozabil na sv. Matijo in ga je primerjal z antičnim Ojdipom, kakor razlagajo ta motiv še danes.⁶

Med zgodovinskimi povedkami je Scheinigg omenil pripovedi o turških vpadih; predstavil je tudi ljudske junake, predvsem močne junake, kot so Peter Klepec, Martin Krpan in Štempihar; med šaljivimi liki ni pozabil na Trapa ali Pavliho, ki ga je imenoval slovenski Til Eulenspiegel. Omenil je tudi pesmi in pripovedi o desetem bratu in desetnici.

V nadaljevanju je predstavil ljudsko pesništvo in pri tem poudaril, da se Slovenci strastno predajajo petju. V zgodovinskih epskih pesmih pojejo o boju proti Turkom in številnih plemičih, ki so se izkazali v boju. Omenil je celo pesmi o bitki pred obleganim Siskom leta 1594, kjer so se borili Andrej Turjaški in Adam Ravbar. Posebej je poudaril pesmi o

⁴ Danes vemo, da so sorodnosti bajeslovnega izročila zaznavne pri vseh evropskih narodih in da je zatorej težko iskati izvir katerega od bajeslovnih bitij ali motiva le pri sosednjem narodu. Več o tem Monika Kropelj, *Od ajda do zlatoroga. Slovenska bajeslovna bitja*. Celovec 2008.

⁵ Milko Matičetov, *Sežgani in prerojeni človek* (Dela 15, Razred II SAZU). Ljubljana, 1961.

⁶ O tem je v tistem času pisal že Franz Hubad, *Pravljica o Oedipu v slovanskej obleki*. *Kres* 1, 1881: 277–279.

kralju Matjažu in pri tem naštel različne motive v teh pesmih, npr. o kralju Matjažu in Alenčici, o kralju Matjažu, ki ga osvobodi Marjetica, najmlajša hči turškega cesarja (Linčica Turkinčica) in o kralju Matjažu v vlogi godca pred peklom.⁷ V analitičnem delu tega prispevka je povezal kralja Matjaža z ogrskim Matijo Korvinom ter Frederikom II. in Ulrikom III.⁸ Pesmi oz. odlomke pesmi, ki jih je navedel kot zglede, je prevedel v nemški jezik, ni pa dodal slovenskih izvirnikov, kar je pomanjkljivost večine prispevkov v *Avstro-ogrski monarhiji v besedi in podobi*.

Poleg zgodovinsko-epskih pesmi imajo Slovenci obilo balad in romanc – tako je v duhu tistega časa poimenoval lirsko-epske pesmi –, prav tako pa tudi veliko pesmi ob šegah. Dotaknil se je tudi forme ljudskih pesmi in zapisal, da je metrum v stoletnem razvoju popustil, najpogostejši so štiritopični jambi in troheji, ter poudaril značilni slog s pomanjševalnicami, naštevanjem in epskost slovenskih ljudskih pesmi.

Zanimivo je, da je v tem poglavju Scheinigg namenil nekaj vrstic tudi zgodovinskim virom ter zbiranju in objavljanju slovenskih ljudski pesmi. Za prvi vir je navedel zapis Marcantonia Nicolettija, čedadskega kanclerja, ki je sredi 16. stoletja v poročilu o tolminskih šegah in navadah omenil, da Tolminci radi pojejo ljudske pesmi v svojem jeziku, med njimi tudi pesmi o kralju Matjažu.⁹ Ni pozabil zapisati, da je Janez Vajkard Valvasor

⁷ Več o matjaževskem izročilu v slovenskih pesmih gl. Zmaga Kumer idr. (ur.), *Slovenske ljudske pesmi I*. Ljubljana, 1970, 18–51; odslej SLP I.

⁸ To Scheiniggovo primerjavo sta pozneje potrdila tudi Ivan Grafenauer in Milko Matičetov v študijah o kralju Matjažu. Gl. Ivan Grafenauer, *Slovenske pripovedke o Kralju Matjažu* (Dela 4, Razred II, SAZU). Ljubljana, 1951; Milko Matičetov, *Kralj Matjaž v luči novega slovenskega gradiva in novih raziskovanj*. V: *Razprave 4 (Razred II)*. Ljubljana, 1958, 65–200.

⁹ O poročilu Marcantonia Nicolettija (1536–1589) o Tolmincih je poročal Simon Rutar najprej v *Zvonu* (1879, 139), nato pa še v *Zgodovini Tolminskega* (Ljubljana, 1882, 245).

v *Slavi vojvodine Kranjske* med drugim pisal tudi o ljudski pesmi o Pegamu in Lambergarju. Kot prvega, ki je objavil zbirko ljudske pesmi, je navedel Dizmo Zakotnika, nato pa je naštel še nekatere druge zbiralce in zapisovalce ljudskih pesmi, kot so Valentin Vodnik, Andrej Smole, Anton Rudež, Matija Ravnikar - Poženčan, Matija Kastelic, France Prešeren, Anastasius Grün, Emil Korytko in Stanko Vraz. Nazadnje pa je kot pomembno kulturno ustanovo omenil tudi Matico slovensko v Ljubljani.

KOROŠKA

Drugi Scheiniggov prispevek o mitih, pripovedih in pesmih se nanaša na Koroško in tamkajšnje slovstveno izročilo. Upošteva, da je bil **Scheinigg** slovenskega rodu, se zdi dokaj nenavadno, da je že takoj na začetku prispevka poudaril močan vpliv nemškega izročila na koroško pesništvo in pripovedništvo. Menil je, da je pri koroških Slovencih čutiti močnejši vpliv nemškega izročila v primerjavi z izročilom matičnega kranjskega naroda onkraj Karavank. Nemški izvir je pripisal bajeslovnim bitjem, kot so žalik žene (*salige Frauen*), bele ali častitljive žene in Pehtra baba (*Percht*); bitja, kot so čatež in volkodlak, ki so poznana na Kranjskem, pa da so na Koroškem že pozabljena.

Tako kot v kranjskem izročilu, je tudi v koroškem poudaril sončni mit in pri tem navedel podobne pravljice kot pri Kranjcih. Tako je videl ostanke sončnega mita tudi v pravljicnem tipu ATU 461 »Tri zlata peresa gospoda Steklene gore«.

Omenil je tudi pravljice o odčaranju v kačo zaklete kraljične, v katerih mora mladenič z leskovimi šibami ali pa kar s poljubom rešiti zakleto

kraljično v kačji podobi. Če mu to spodleti, bo morala zakleta kraljična počakati na rešitelja, ki se bo zibal v zibelki, stesani iz leskovega drevesa, ki bo šele zraslo iz lešnika, ki bo padel ptici iz kljuna.

Pri Koroščih je naštel sorodno pripovedno izročilo kakor pri kranjskih pravljicah in povedkah. Tako je tudi tu omenil pravljice o beli kači in njeni kronici, o hudobni mačehi in pastorki ter o Indiji Koromandiji. Ni pozabil na številne pripovedi o Kurentu (možu v luni), torklji ali torki in četrtki. Pisal je tudi o pripovedih o hudiču, ki naj bi bile podobne kranjskim. Med bajeslovnimi bitji, ki jim je pripisal nemški vpliv, je omenil še *Alpa*, ki ga Slovenci imenujejo truta-mora, gornega moža, škopnjaka in škrata. Med bajeslovnimi liki je omenil tudi Jago babo, ki je koroški Slovenci v svojem izročilu niso poznali, Scheinigg pa je menil, da je Jaga baba zimski demon, ki se je razvil iz predstav o divji jagi in Pehtri babi. Za vedomce je zapisal, da jih poznajo v Kanalski dolini. Povodnega moža pa naj bi poznali predvsem v Rožu.

Med zgodovinskimi povedkami je navedel pripovedi o beneškem možičku (*Venedigermendl*), ki naj bi, po pripovedovanju ljudi, kopal zlato v Karavankah. Izročilo je nastalo na podlagi virov o Benečanih, ki so iskali zlato rudo v Julijskih Alpah in Karavankah, poznali so skrivna najdišča zlata in so navdihnili tudi mit o Zlatorogu, ki ga v tem prispevku ni omenil, ter pripovedi o rudniških škratih in palčkih.

Med drugim pripovednim izročilom je pisal tudi o razlagalnih povedkah in o legendah, ki so si jih ljudje takrat še vedno radi pripovedovali. Med njimi je poudaril legendo o sv. Ožboltu (sv. Osvald, Ožbald)¹⁰ in spo-

¹⁰ O sv. Ožboltu je pisal Matija Majar Ziljski v *Slovenski Bčeli* 1, 1850: 122. O sv. Osvaldu so peli in pripovedovali na Koroškem in Štajerskem, da je bil puščavnik v gozdu, dokler ni priletel bel

korjenem grešniku. Omenil je tudi krajevno povedko o Vrbskem jezeru, ki pripoveduje, da na dnu jezera počiva zvon, ki je takrat, ko so iz Otoč/Maria Wörth orgle prodali Gospe Sveti, sam od sebe skočil iz zvonika v valove.¹¹

Med krajevnimi povedkami Scheinigg ni pozabil pripovedi o celovškem zmaju, ki so mu Celovčani postavili kip na mestnem trgu. Vsebine teh pripovedi ni navedel, ker pa danes niso več tako poznane kot včasih, naj omenim vsaj dve različici. Bolj zgodovinsko obarvana povedka pripoveduje, kako je bila v času vladavine vojvode Karasta, ki je živel na Krnskem gradu pri Gospe Sveti, dolina med Dravo in Vrbskim jezerom zelo močvirnata. Po bližnjih hribih se je pasla živina in če je katera od živali zašla v močvirje, jo je požrl zmaj. Vojvoda je dal razglasiti, da bo tisti, ki bo zmaja pokončal, dobil nagrado. Nekaj možakov je na veliki stolp potegnilo bika, zmaj je priletel, ga požrl in se nasadil na železni kavelj na koncu vrvi, tako da so ga lahko možje pokončali. Na mestu, kjer je bilo prej močvirje, pa je vojvoda dal postaviti grad in okoli je kmalu zraslo mesto Celovec. Druga različica pa pravi, da je zmaja ubil ribič z obrobja Osojskega jezera in vojvoda mu je podaril grad in hčer za ženo.¹² Povsem drugačna pa je različica, ki pripoveduje, da je celovško jezero nastalo zato,

golobček in ga nagovoril, naj se vrne, ker doma ni gospoda. Oswald mu je dal zlat prstan, da ga ponese nevesti, lepi zamorki prek morja. Nad morjem je golobčku prstan padel iz kljuna, a ga je še pravočasno ujel, od strahu pa je počrnel. Sv. Ožbolt je zavetnik pomorščakov in ga upodabljajo z vranom ali črnim golobčkom z zlatim prstanom v kljunčku. – Oswald je bil angleški kralj (604–625), ki je vneto razširjal krščanstvo, padel je v boju proti poganskim Mercijevcem. Razširjene so bile nemške srednjeveške pesmi o njem, ki so vplivale tudi na naše izročilo. Več o njem gl. Franc Kotnik, *Slovenske starosvetnosti*. Ljubljana, 1943, 79–87.

¹¹ To povedko je J. Scheinigg objavil v prispevku Dve narodni z Rožanskega. 1 Otóšč' zuen. *Kres* 2, 1882: 207.

¹² Objavljeno v: *Mir* 8 (17), 1889: 160–161.

ker so ljudje postali prevzetni, veseljačili so in niso poslušali starčka, ki jih je opozarjal, naj tega ne počno. Nazadnje je starček odčepil sod in razlila se je voda, iz katere je nastalo jezero, v jezeru pa se je zaredil zmaj, ki je ogrožal okoliško prebivalstvo. Premagal ga je junak Herkules in zato so mu Celovčani postavili kip sredi mesta.¹³

Med povedkami, ki so povezane s cerkvami in gradovi, je Scheinig omenil pripovedi o Marijini cerkvi na Višarjah (Maria-Luschari), o cerkvi na Dobraču, o cistercijanskem samostanu v Vetrinju, o cerkvi sv. Heme, ki je ustanovila samostan na Krki/Gurk¹⁴ ter o cerkvi na Magdalenski gori.

Scheiniggova mitološka usmeritev pride do izraza tudi pri razlagi zgodovinskih povedk o sv. Hildegardi z gradu Prosnica¹⁵ in o »srčni trati«

¹³ Josip Šašel, Celovski lintver. *Vestnik* [Maribor] 1, (2. 1. 1951): 4; Ponatis: Roberto Dapit in Monika Kropelj (ur.), *Zlatorogovi čudežni vrtovi. Slovenske pripovedi o zmajih, belih gamsih, zlatih pticah in drugih bajnih živalih*. Radovljica, 2004, 38, št. 23.

¹⁴ Hema (Ema) se je rodila na gradu Pilštanj in se je poročila s plemičem Viljemom, mejnim grofom v Savinjski dolini. Imela sta številna posestva. Po legendi naj bi njun sin Viljem, ki je nadzoroval delo v rudniku srebra, nekoč dal usmrtiti rudarja, ki se je hudo pregrešil. Iz maščevanja so Viljema nato ubili delavci. Hema se je takrat odločila, da bo vse svoje imetje porabila v dobre namene, ustanovila je benediktinski samostan sv. Blaža v Admontu, nato pa še nunski samostan v Krki. Cerkev Matere božje in samostan je na veliki šmaren leta 1043 posvetil salzburški nadškof Balduin.

¹⁵ Grofica Hildegarda (blažena Liharda ali sv. Riharda) je bila rojena v gradu Prosnica in je bila omožena s celjskim grofom Albuinom, ki je bil koroški mejni grof. O njej so pripovedovali, da jo je nekoč, ko je bil mož na poti, skušal zapeljati njegov brat. Hildegarda je bila krepostna in se je pred njim z otroki in zvesto služabnico Dorotejo zaprla pred zunanjim svetom in se posvetila molitvi. Ko se je mož vrnil, je brat naščuval deklo Lupo, da mu je lagala o ženini nezvestobi. Besni grof se je zagnal proti gradu, vlomil vrata in vrgel ženo in Dorotejo v prepad. Ko se je zavedel, kaj je po krivici storil, je skočil k oknu, pogledal navzdol ter zagledal globoko na nedostopnem skalnem robu ženo in njeno zvesto služabnico nedotaknjeni klečati in moliti. Zdaj so angeli odnesli Hildegardo, obdano z nebeško svetlobo na breg onstran Drave, kjer je dala sezidati cerkev sv. Lovrenca na Kamnu. Premoženje je porabila deloma za zidavo cerkva in za dobrotelne ustanove pri teh cerkvah, umrla pa naj bi leta 1024. Grof Albuin si je naložil hudo pokoro, dal

ob gradu Leonstein v Porečah/Pörtlach pri Vrbskem jezeru,¹⁶ v katerih je videl mitološke osnove. Nasprotno pa pripovedi, ki pričajo o kralju Samu in vojvodi Inku, obravnava kot zgodovinske, saj ohranjajo spomin na narodovo boljšo preteklost, ko so imeli še svojo državo oz. vojvodino.

Scheinigg je opozoril tudi na številne povedke in pričevanja o Turkih, med njimi pripoved o najbolj opevani koroški junakinji Miklovi Zali, mladi nevesti, ki so jo ugrabili Turki, a se ji je s pomočjo rojaka Marka posrečilo pobegniti iz turškega ujetništva. Izročilo o njej se je na Koroškem širilo tudi zaradi zelo priljubljene literarne priredbe Jakoba Sketa.¹⁷

Med koroškimi ljudskim pesmimi je omenil ljudske balade, ki so se širile tudi zaradi Bürgerjeve »Lenore« (1773), ki jo je leta 1824 prevedel France Prešeren (prvič objavljena v *Kranjski čbelici* 1830) Po njej so nastale številne ljudske pesmi o junaku, ki je padel v boju s Turki in se je nato mrtev na konju vrnil po svojo ljubico, da sta skupaj odjezdila v onstranske poljane.¹⁸

si je iztakniti oči in odšel na sedemletno romanje, v Mohličah pa je dal postaviti cerkev v čast spreobrnjenja sv. Pavla (Blažena Liharda, koroška svetnica [podlistek]. *Mir* 37 (7), 15. 2. 1918: 29; *Mir* 37 (9), 1. 3. 1918: 42; *Mir* 37 (11), 15. 3. 1918: 53–54). Legenda je zelo podobna legendnim pravljicam mednarodnega tipa ATU 712 »Crescentia«.

¹⁶ Po ljudskem izročilu naj bi pred dawnimi časi ljubosumni graščak z gradu Leonstein, ko je zagledal v grajskem parku svojo ženo v pogovoru z nekim tujim mladeničem, z mečem ubil neznanca, ob tem dejanju se je nesrečna žena z vzklikom »O, moj brat!« vrgla na mrtvega mladeniča. Grajska gospa se je poslej umaknila v samoto in se posvetila dobroti, vsak dan je revežem delila hrano. Ko je umrla, je na tistem mestu nasljal čudežni travnik v obliki srca, ki je večno zelenel. Ko je grajski gospod videl, kaj je naredil, se je skesan odpravil v Rim po odvezo, vendar je ni dobil. Vrnil se je v Poreče in živel na kačjem otoku na Vrbskem jezeru, da bi bil blizu svoji ženi. Na dan grofičine smrti se je vrnil na grad in umrl sklonjen nad ženino krsto. Pokopali so ju skupaj. (Franz Pehr, *Kärntner Sagen*. Klagenfurt, 1913 (5. izd., 1960, 25, št. 10).

¹⁷ Jakob Sket, *Miklova Zala. Povest iz turških časov*. Celovec, 1884.

¹⁸ Mrtvec pride po ljubico. V: *Slovenske ljudske pesmi 1*. Ljubljana, 1970, 318–327, št. 59, 60. Po mednarodni klasifikaciji je ta motiv uvrščen k pravljicnemu tipu ATU 365.

Kot piše Scheinigg, so se na Koroškem v tem času ohranile le še v prozni obliki. O pripovedih s tem motivom je tedaj pisal predvsem Matija Valjavec,¹⁹ posamične variante pa so bile objavljene tudi v Carinthii.

Tako kot pri kranjskem pripovednem izročilu se je Scheinigg tudi pri koroškem ustavil ob pripovedih in pesmih o kralju Matjažu, ki so bile na Koroškem še številnejše. Tako so na Spodnjem Koroškem pripovedovali, da je bil kralj Matjaž ustoličen za vojvodo pri knežjem kamnu pri Krnskem gradu in da je pomagal revežem, da so ljudje pripovedovali, da ni umrl, pač pa spi pod mogočnim Triglavom ali v gori Peci. Ko se mu bo brada devetkrat ovila okoli mize, se bo vrnil med ljudi. Ni spregledal prerokovanja, ki napoveduje bitko pri lipi, in kaj je videl voznik skoz okna Matjaževe votline.

Prek matjaževskega izročila je prešel k ljudskim pesmim, ki jih je razdelil v dve skupini. Starejša skupina po njegovem pripada slovenskemu skupnemu tipu pesmi in med drugim pripoveduje tudi o turških časih. Novejša skupina pa je, v nasprotju s prvo, ki je bolj epska, pretežno lirična, več je balad in romanc; tako je Scheinigg tudi v tem poglavju označil lirsko-epske pesmi. Prav tako številne pa so bile tudi pesmi, ki so jih peli pod lipo in ob različnih praznikih in so bile povezane s šegami in obredjem »ajdovskega koledarja«. Med njimi so številne jurjevske pesmi, kresne pesmi, med katerimi je omenil pesem o treh kresnicah in o kraljeviču, ki je prijezdil iz devete dežele.²⁰

V zadnjem času je opazil, da so se razširile različne štirivrstične pesmi z melodijo, podobno šlagerjem, ki so jih Slovenci prevzeli od sosednjega

¹⁹ V predgovoru h knjigi *Narodne pripovijedke skupio u i oko Varaždina M. Kračmanov*. Varaždin, 1858.

²⁰ Š 297: Device tri kresujejo iz Podgorja v Rožu, zapisal Matija Majar.

nemškega prebivalstva. Pri tem je navedel nekaj primerov, vendar le v nemškem prevodu.

ŠTAJERSKA

Medtem ko je Scheinigg v omenjenih samostojnih poglavjih za Kranjsko in Koroško še razmeroma zaokroženo opisal pripovedništvo in pesništvo v teh deželah, pa se je **Franz Hubad** pri opisu ljudskega slovstva na Štajerskem, ki je vključen v splošni narodopisni pregled, precej bolj omejil le na nekaj drobcev bajeslovnega izročila, povezanega predvsem z ljudskimi verskimi predstavami. Med drugim je omenil verovanja v bajeslovna bitja, kot so movje in žive, v katerih so videli duše umrlih nekrščenih otrok. Zapisal je tudi, da so verjeli, da tisti, ki umrejo na božič, pridejo naravnost v nebesa. V času dvanajsterih ali volčjih noči naj bi imel zli duh – Čert – moč nad svojimi ljudmi. Prišel naj bi k hišam in tiste, ki so bili rojeni kot volkodlaki, spremenil v volkove, da so skupaj strašili po deželi. Hubad ni veliko napisal o teh verskih predstavah, zanimivo pa je, da je omenil ime Čert za lik, ki je sicer v slovenskem izročilu poznan kot volčji pastir in ga je Mirjam Mencej, ki je o teh verovanjih pisala ob primerjavi z drugim slovanskim gradivom, označila kot gospodarja volkov.²¹ Hubad tudi ni poimenoval tistih, ki so volčjemu pastirju pripadali kot volkodlaki ali vedomci, kakor je ohranjeno v izročilu, in ni navedel znakov, ki so jih zaznamovali ob rojstvu, npr. skupaj zaraščene obrvi, rojstvo v srajčki oz. placenti, rojstvo z nogami naprej. V tem poglavju so namreč skoraj vedno bajeslovni liki

²¹ Mirjam Mencej, *Gospodar volkov v slovanski mitologiji*. Ljubljana, 2001.

le naštetih. Ljudje naj bi tudi verjeli v *puge*, to so prikazni v podobi ženske brez glave, ki so v poznih večernih urah strašile ljudi. V nadaljevanju je med bajeslovnimi bitji omenil čateža, povodnega moža ali gestrina, škrate in njim sorodnega labra, hišnega zavetnika dedka, torkljo in Vetro babo, ki so jo poznali na Pohorju, ter spopade kombalov in kresnikov, kadar se bliska in grmi. O Kresniku je zapisal, da je njegov grad nekje daleč na jutrovem na stekleni gori. Tudi Hubad je pisal o izročilu o kralju Matjažu, ki naj bi spal – po štajerskem izročilu – v Sveti gori. Pri tem pa se je razpisal, da izvira njegova prapodoba še iz poganstva, pozneje pa so na ta lik vplivala zgodovinska izročila o Matiji Korvinu in o celjskih grofih. Ponekod naj bi bil opazen tudi vpliv južnoslovanskih izročil o kraljeviču Marku.

Med šegami, povezanimi z ljudskimi verskimi predstavami, je omenil, da skušajo ljudje na Štajerskem napovedati vreme s pomočjo bukovih klad. Ob svečnici hodijo *svečari* blagoslavljat sveče, ljudje pa si na ta dan skušajo zagotoviti zdravje s svečami, s katerimi si obkrožajo telo in ude.

Hubad je omenil tudi kratke folklorne žanre, zapisal je namreč, kako ljudje oponašajo ptice in si razlagajo, kaj ptiči pojo: kobilar pripoveduje pastirju, kje se je izgubila kobila; škrjanec kliče kmeta k setvi in delu; prepelica pa se posmehuje delavcem, ki zamujajo na delo.

Čeprav je Hubadova predstavitev kratka, je omenil tudi pravljice in legende in pri tem dodal, da so še žive, da pa še čakajo na raziskovalca, ki jih bo ustrezno zbral in raziskal. Ob branju Hubadove predstavitve bajeslovnega izročila štajerskih Slovencev lahko opazimo vpliv Davorina Trstenjaka in njegovih objav v tistem času. Trstenjak je namreč veliko pisal o mitologiji štajerskih Slovencev, ni pa obravnaval ljudskih pravljič.

PORABJE IN PREKMURJE

Valentin Bellosics, ki je pisal o Slovencih v Porabju in delno v Prekmurju, je predstavil, podobno kakor Hubad, le ljudske verske predstave in delno bajeslovje tistega časa. Tako je med drugim zapisal, da je ljudstvo precej vraževerno. Če, na primer, zboli otrok, takoj pomislijo, da mu je »škodovalo oko« oz. da mu je bilo zavdano z zlim pogledom (zle oči). Tudi če ima krava krvavo mleko, takoj obtožijo kakšno vaško žensko – vračico, da je žival zacoprata. V čarovništvu še močno verjamejo, zato tudi na okna in vrata zatikajo brezove veje, ker verjamejo, da se bodo s tem ubranili pred čarovnicami in njihovimi uroki. Med bajeslovnimi bitji je omenil škrate oz. možičke, ki se ob poznih večernih urah prikazujejo kot plamen v močvirju in povzročajo, da se človek izgubi. Domnevamo, da je imel v mislih t. i. liderce, škratoma podobna bitja z lučko madžarskega izvira, čeprav jih ni poimenoval z izvirnim imenom.

Nekoliko bolj se je razpisal o ljudskih pesmih, v katerih naj bi bila glavna motiva ljubezen in vera. Razširjene so bile pesmi ob slovesu fantov, ko so odhajali v vojsko, za zgled je omenil pesem o »slovesu od Košija Jozefa«. Prav tako številne naj bi bile v tistem času žalostinke ob smrti. Med Slovenci na Madžarskem so bile pogoste balade in romance; kakor je bilo tedaj splošno v navadi, je tako poimenoval lirske epske pesmi. Za zgled je v nemščini navedel ljudsko pesem »Sinek Martinek«. Pesem se v resnici uvršča med obredne pesmi in Karel Štrekelj je variante te pesmi poimenoval s skupnim naslovom »Srce iz prsi vzeto« (Š 159; SLP I, 23), navezujejo pa se, kakor domnevamo danes, na stara predkrščanska antična verstva in obrede.²²

²² Prim. Monika Kropelj, *The Horse as a Cosmological Creature in the Slovene Mythopoetic Heritage. Studia mythologica Slavica* 1, 1998: 153–167; tu 157.

Bellosics je tudi zapisal, da je pesem spremljala Slovenca povsod, ne le ob praznovanjih, pač pa tudi ob delu in ko se je utrujen vračal domov s sezonskega dela. Prav tako pa so zelo radi tudi plesali, še posebej valčke – štajerski *dreher* ali štajeriš.

KOČEVSKO

Tudi folklorno izročilo kočevskih Nemcev je predstavljeno skromno, namenjenih mu je le nekaj odstavkov v kratkem poglavju o prebivalcih Kočevja, ki ga je napisal **Karl Julius Schröer**. V njem je predstavil predvsem ljudsko pesništvo, ljudske pravljice in povedke pa le omenil. Med različnimi zvrstmi pesmi je poudaril prevlado legendnih pesmi in pesmi z nabožno vsebino. Balade pogosto opevajo slovo fanta, ki odhaja v vojsko, ali pa pripovedujejo o socialnih razlikah v razmerju mačehe z lastno hčerjo in pastorko. Navedel je tudi nekaj zgledov nemških pesmi, med njimi tudi dobro poznano kočevsko pesem »Die schöne Meererin«, ki jo je po vsej verjetnosti prevzel po zapisu Jožefa Rudeža.²³ Balada obravnava podobno tematiko kot pesmi o »Lepi Vidi«,²⁴ zato so jo slovenski etnomuzikologi pogosto primerjali in menili, da se je v Kočevju udomačila pod slovenskim vplivom. Nasprotno pa so nemški etnomuzikologi trdili, da ima pesem nemške korenine. Karl Julius Schröer se do tega ni opredelil, priznal pa je vpliv tako slovenske kot nemške tradicije.

²³ To pesem je J. Rudež objavil v opisu Kočevjarjev „Das Herzogthum Gottschee, besprochen durch Prof. Richter und von Rudesch“. *Vorzeit und Gegenwart* [Posen] 1 (3), 1823: 257–278. Pozneje se ji je posvetil Jakob Kelemina, *Die Meererin. Südstforschungen* [Leipzig] 6, 1941, 823–831.

²⁴ Zvijajčna ugrabitev mlade matere (Lepa Vida): V: *Slovenske ljudske pesmi* 5. Ljubljana, 2007, 73–90, št. 244.

PRIMORSKA

O primorskem pripovednem in pesemskem izročilu je pisal v poglavju o narodopisni podobi Goriške in Gradeža **Franz Coronini-Cronberg**. Pri tem je omenil le pesmi, češ da jih Južni Slovani poznajo v izobilju. Ni pozabil pripomniti, da v zadnjem času pesmi izgubljajo izvirnost, nasprotno pa se krepi umetniška izvedba. Le za vzorec je navedel zglede slovenske, italijanske in furlanske pesmi iz teh krajev, pri tem pa je pohvalno, da jih je objavil dvojezično – v izvirnem jeziku in nemškem prevodu, česar pri drugih piscih – z izjemo nekaj koroških kratkih kitic – ne zasledimo. Za zgled slovenske pesmi je navedel lirično pesem »Lahko noč« iz Ročinja v Soški dolini, ki jo je zapisal Jožef Cejan; ta je pošiljal folklorno gradivo Štreklju in Štrekelj jo je pozneje tudi objavil v zbirki *Slovenske narodne pesmi* v skupini »Ljubica na vrtiču rožce sadi« pod naslovom »Ljubca na zelenem vrtu stoji« (Š 2044).

Peter Tomasin je za okolico Trsta pisal le o italijanski pesmi; **Alois Spinčič**, ki je pial o Slovanih v Istri, pa sploh ni obravnaval pripovednega in pesemskega izročila tamkaj živečih ljudstev.

ZA SKLEP

V obravnavanih poglavjih *Avstro-ogrske monarhije v besedi in podobi* so opisi pripovednega in pesemskega izročila različnih avtorjev tistega časa resda kratki, vendar je z današnjega gledišča gradivo s konca 19. stoletja zanimivo že zato, ker iz njih lahko spoznamo ljudsko slovstveno kulturo, ki je bila tedaj še živa, in seveda tudi zato, ker je na enem mestu zbrana

folklorna podoba slovenskih pokrajin tistega časa. Poleg tega je iz posamičnih prispevkov mogoče razbrati tedanje strokovne poglede na folkloristične vsebine in probleme.

Ljudske noše s Koroške: ziljska in labotska ženska noša
(Felician von Myrbach, pobarvano pri C. Angerer & Göschl)

Leta 1884 je prestolonaslednik nadvojvoda Rudolf zasnoval monumentalno serijo knjig *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* (Avstro-ogrska monarhija v besedi in podobi). Nadvojvodov projekt je imel politične namene in mnogi so ga celo označili za zadnji poskus liberalnega in naprednega prestolonaslednika, da bi s projektom in z znanstvenim delom skušal ponovno vzpostaviti medsebojno zaupanje in poznavanje med številnimi narodi razpadajoče mnogonacionalne monarhije. Slovenci so v delu obravnavani v štirih knjigah. Poleg zgodovine ima v delu dominantno vlogo prav etnologija, pri nas tedaj najbežkrat imenovana narodopisje, ki naj bi zlasti pomembno prispevala k boljšemu medsebojnemu poznavanju, razumevanju in vrednotenju vseh narodov. Prispevki o Slovencih so nedvomno pomembni za poznavanje načina življenja v preteklosti, a so bili sprejeli tudi zaradi tega, ker je delo nastajalo v času procesov nacionalizacije preteklosti, ki je bila posebej močna prav v avstro-ogrski monarhiji. Izdaja prevedenih prispevkov o Slovencih bo tako (ponovno) razkrila pomemben del našega vedenja o slobenski ljudski kulturi, ki je bil doslej pozabljen in premalo poznan.

Iz recenzije dr. Jožeta Hudalesa

24 €

